

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

ÂŞIK ÇELEBİ DİVANİ'NDA MADDÎ KÜLTÜR

Yüksek Lisans Tezi

Ceren TETİK CİHAN

Danışman
Doç. Dr. Semih YEŞİLBAĞ

SAMSUN
2025

TEZ KABUL VE ONAYI

Ceren TETİK CİHAN tarafından, **Doç. Dr. Semih YEŞİLBAĞ** danışmanlığında hazırlanan “**ÂŞIK ÇELEBİ DİVANI’NDA MADDİ KÜLTÜR**” başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından 04.08.2025 tarihinde yapılan sınav sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Ünvanı Adı Soyadı Üniversitesi Ana Bilim/Ana Sanat Dalı	Sonuç
Başkan	Prof. Dr. Yavuz BAYRAM Ondokuz Mayıs Üniversitesi Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Doç. Dr. Avni ERDEMİR Amasya Üniversitesi Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Doç. Dr. Semih YEŞİLBAĞ Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen ve yukarıda adları yazılı jüri üyeleri tarafından uygun görülmüştür.

Prof. Dr. Faik Ahmet SESLİ
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım yüksek lisans tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar'da gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

Etik Kurul Gerekli mi ?

Evet ☐

Hayır ☒

03 / 10 / 2025

Ceren TETİK CİHAN

TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI

Tez Başlığı: ÂŞIK ÇELEBİ DİVANI'NDA MADDİ KÜLTÜR

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışması için şahsım tarafından 3 Ekim 2025 tarihinde intihal tespit programından alınmış olan özgünlük raporu sonucunda;

Benzerlik oranı : % 13.0

Tek kaynak oranı : % 2.0 çıkmıştır.

03 / 10 / 2025

Doç. Dr. Semih YEŞİLBAĞ

ÖZET

ÂŞIK ÇELEBİ DİVANI'NDA MADDİ KÜLTÜR

Ceren TETİK CİHAN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans, Ağustos / 2025
Danışman: Doç. Dr. Semih YEŞİLBAĞ

Şairler içinde yaşadıkları dönemin ve toplumun özelliklerini, duygu ve düşünceleriyle şiirlerine yansıtmışlardır. Her dönemde aynı konuları işlemlerine rağmen şairlerin kullandıkları kelimeleri ve ifade ediş şekilleri farklılık gösterir. Çünkü divan şiirinin şiir dünyası farklı anlamlara ve hayal dünyasına kapı açması yönünden önemlidir. Halktan kopuk ve mecazlarla yüklü olması yönünden eleştirilen divan edebiyatı aslında halkın içinde ve halka ait unsurları barındırır. Divan, maddî kültür açısından incelendiğinde kıyafetler, yiyecekler, içecekler, mimari yapılar, bulundukları coğrafya ve kullandıkları eşyalar toplumun yaşayışına dair bilgiler sunmaktadır.

Bu çalışmada, XVI. yüzyıl Divan şairlerinden Âşık Çelebi Divanı'nda Maddî Kültür incelenmeye çalışılmıştır. Tez; *Eşya, Yiyecek-İçecek, Mimari Yapılar* ve *Coğrafya* başlıklarını taşıyan dört ana bölümden oluşmaktadır. Maddî kültür unsurları benzerliklerine göre alt başlıklar halinde verilmiş bu alt başlıklar altında divanda adı geçen unsurlar alfabetik olarak sıralanmıştır. Burada yer alan her unsurun açıklaması verilmiş, divanda kaç kez yer aldığı, kurduğu tamlamalar belirtilmiş, divandaki bağlamı ve neyle ilişkili olduğu açıklanmıştır. Ayrıca açıklaması verilen her unsurun bulunduğu beyitlerden örnek/örnekler gösterilmiştir.

Çalışmanın amacı, Âşık Çelebi Divanı'ndaki maddî kültürleri tespit etmeye yöneliktir. Divanın sahibi Âşık Çelebi'nin hayatı, edebî kişiliği ve eserleri hakkında giriş kısmında kısa açıklamalar yapılmış, şiirlerini anlamada kolaylık sağlayacağı düşünülmüştür. Çalışmada sonuç bölümü ve kaynakça bölümleri bulunmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Âşık Çelebi, XVI. yüzyıl Divan Şiiri, Maddî Kültür

ABSTRACT

MATERIAL CULTURE IN THE DIVAN OF ÂŞIK ÇELEBİ

Ceren TETİK CİHAN

Ondokuz Mayıs University

Graduate School of Education

Department of Turkish Language and Literature

Master, August / 2025

Supervisor: Assoc. Dr. Semih YEŞİLBAĞ

Poets have reflected the characteristics of the period and society they lived in, with their feelings and thoughts, in their poems. Although they deal with the same subjects in each period, the words they use and the ways they express them differ. Because the poetic world of divan poetry is important in terms of opening doors to different meanings and worlds of imagination. Divan literature, which is criticized for being disconnected from the people and loaded with metaphors, actually contains elements within the people and belonging to the people. When the divan is examined in terms of material culture, clothes, foods, drinks, architectural structures, the geography they are located in and the objects they use provide information about the life of the society.

In this study, an attempt was made to examine the Material Culture in the Divan of Âşık Çelebi, one of the 16th century Divan poets. The thesis consists of four main sections titled “Goods”, “Food-Beverage”, “Architecture” and “Geography”. The material culture elements are given as subheadings according to their similarities and the elements mentioned in the divan are listed alphabetically under these subheadings. The explanation of each element here is given, the number of times it is included in the divan, the phrases it establishes are stated, its context in the divan and what it is related to are explained. In addition, example/s from the couplets where each element whose explanation is given is shown.

The aim of the study is to determine the material cultures in the Divan of Âşık Çelebi. In the introduction, brief explanations were made about the life, literary personality and works of Âşık Çelebi, the owner of the divan, and it was thought that it would make it easier to understand his poems. The study includes a conclusion, bibliography and index sections.

Keywords: Âşık Çelebi, 16th century Divan Poetry, Material Culture.

ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR

Klasik Türk edebiyatında son zamanlarda yapılan bilimsel çalışmalar ve özellikle metin tahlilleri çalışmaları maddî ve manevî unsurların tespiti ve değerlendirilmesi ile divan şiir geleneğimizin daha iyi anlaşılmasına vesile olmuştur. Çalışmamızın bir amacı da altı asırlık hazine gibi olan divan şiirinin iyi anlaşılması için daha önce yapılmış çalışmalara biraz da olsa katkıda bulunmaktır.

Çalışmamızın bilinen tek nüshası Millet Kütüphanesinde Ali Emîrî, Manzum Eserler, No. 203'te bulunan Âşık Çelebi Divanı'dır. Tez sürecinde başvurulmuş asıl kaynak Filiz Kılıç'ın (2017) Âşık Çelebi Divanı olmuştur. Çalışma "Eşya", "Yiyecekler ve İçecekler", "Mimari Yapılar" ve "Coğrafi Unsurlar" başlıklarıyla incelenmiştir. Bu bölümlerde her unsurun açıklaması ve bulunduğu beyit numaraları gösterilmiş anlamı benzer olan beyitler aynı başlığın altında verilmiştir. Beyitlerin bulunduğu yerlerin tespiti yapılarak dipnotta belirtilmiştir.

Eğitim hayatım boyunca maddî ve manevî desteklerini esirgemeyen aileme ve sevgili eşime kalben teşekkür ederim. Lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca hayatıma ışık tutan Prof. Dr. Yavuz Bayram hocama ve Doç. Dr. Muhammed İkbâl Güler hocama teşekkürü borç bilirim. Lisans dönemimden bu aşamaya gelene kadar hiçbir desteğini esirgemeyen saygıdeğer danışmanım; Doç. Dr. Semih YEŞİLBAĞ hocama da şükranlarımı arz ederim.

Ceren TETİK CİHAN

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR	v
İÇİNDEKİLER	vi
SİMGELER VE KISALTMALAR	xiii
ŞEKİLLER DİZİNİ	xiv
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM EŞYA.....	8
1.1. Madenler ve Değerli Taşlar	8
1.1.1. Altın, Zer	8
1.1.2. Gümüş, Sîm	9
1.1.3. Cevher, Gevher, Cevâhir, Güher	10
1.1.4. İnci, Dürr, Lü'lü, Le'âl.....	12
1.1.5. La'l	13
1.1.6. Mehek, Mihekk, Meheng	15
1.1.7. Mercân	15
1.1.8. Mînâ, Mine	16
1.1.9. Sade	17
1.1.10. Yâkût	18
1.1.11. Zeberced	19
1.2. Güzel Kokular	20
1.2.1. 'Anber	20
1.2.2. Gülâb	21
1.2.3. 'İtr	21
1.2.4. Kâfûr	22
1.2.5. Müşgîn, Müşg, Müşk, Misk	22
1.2.6. Nâfe	23
1.2.7. 'Ûd	23
1.3. Süslemede Kullanılan Araçlar	24
1.3.1. Ayna, Âyîne, Mîr'ât	24
1.3.2. Dürc (hokka kutusu)	26
1.3.3. Halhâl	27
1.3.4. Kemer	27
1.3.5. Küpe	27
1.3.6. Tarak, Şâne	28
1.3.7. Tavk, 'İkd, Kılâde, Kalâid.....	29
1.3.8. Üsküf	29
1.3.9. Yüzük, Hâtem, Engüşter	30
1.4. Diğer Süs Unsurları	31
1.4.1. Allık, Gül-güne	31

1.4.2. Nigîn	31
1.4.3. Sürme, Kuhl, Tûtiyâ	32
1.4.4. Sürmedân	33
1.4.5. Vesme, Nîl, Çivid	33
1.4.6. Zer-kâr, Zer-varak	34
1.5. Günlük Hayatta Kullanılan Eşyalar	34
1.5.1. Bâliş, Yastık	34
1.5.2. Beşik, Mehd	35
1.5.3. Cârûb, Süpürge	36
1.5.4. Hicâb, Perde	36
1.5.5. Kilit	37
1.5.6. Kûze, Sebû, Sifâl, Surâhî	38
1.5.7. Örtü	39
1.5.8. Meges-rân	39
1.5.9. Micmer	39
1.5.10. Raht	40
1.5.11. Paldüm	40
1.5.12. Pister	40
1.5.13. Sini	41
1.5.14. Sûzen, İğne	41
1.6. Dinî Eşya	41
1.6.1. Büt, Sanem	41
1.6.2. Çelîpâ	42
1.6.3. Seccâde	42
1.6.4. Tesbîh	43
1.7. Para ile İlgili Unsurlar	43
1.7.1. Akça/Akçe	43
1.7.2. Dirhem	44
1.7.3. Dînâr	44
1.7.4. Nakd	45
1.7.5. Sikke	45
1.8. Diğer Eşyalar	46
1.8.1. Habl, İbrîşim, Rismân, Rişte, Silk	46
1.9. Giyim-Kuşam	48
1.9.1. Destâr, Börk, Külâh	48
1.9.2. Câme, İhrâm, Kaba, Libâs	49
1.9.3. Ceyb	50
1.9.4. Gömlek (Gönlek, Pîrâhen)	50
1.9.5. Kîse, Kese	52

1.9.6. Kumaş (Atlas, Dîbâ, Kemhâ)	52
1.9.7. Post	53
1.9.8.Şal.....	54
1.10. Müzik Aletleri	54
1.10.1. Müzik Aletleri ile İlgili Unsurlar.....	54
1.10.1. Çeng.....	54
1.10.2. Def	55
1.10.3. Kânûn.....	56
1.10.4. Kûs.....	57
1.10.5. Nefîr.....	57
1.10.6. Ney	58
1.10.7. Sâz	60
1.10.8. Tabl (Davul).....	60
1.10.9. ‘ûd.....	61
1.10.2.Makamlar	61
1.10.2.1. Nevâ.....	61
1.11. Oyun Aletleri.....	62
1.11.1. ‘Âşık Oyunu ve Aleti	62
1.12.2. Satranç Oyunu ve Aletleri	63
1.11.2.1. At.....	63
1.11.2.2. Beydak, piyâde	64
1.11.2.3. Ferzâne	64
1.11.2.4. Nat‘	64
1.11.3. Çevgân Oyunu ve Aletleri.....	65
1.11.3.1. Çevgân.....	65
1.11.3.2. Gûy, top	66
1.11.4. Tavla oyunu ve Aletleri.....	66
1.11.4.1. Şeşder	66
1.11.4.2. Zar	67
1.12. Yazı ile İlgili Eşya.....	68
1.12.1. Yazı ile İlgili Araç-Gereçler.....	68
1.12.1.1. Cedvel/Cetvel	68
1.12.1.2. Cild	68
1.12.1.3. Defter	69
1.12.1.4. Devât, Divit	69
1.12.1.5. Hâme, Kalem, Kilk	70
1.12.1.6. Hâşiye	71
1.12.1.7. Kâğıt, Evrâk, Safha, Varak	72
1.12.1.8. Levh/Levha.....	73

1.12.1.9. Mıstar.....	73
1.12.1.10. Midâd, Mürekkeb	74
1.12.1.11. Pergâr.....	74
1.12.1.12. Usturlâb, Suturlâb	75
1.12.2. Yazılı Metinler	75
1.12.2.1. Berât	75
1.12.2.2. Dîvân, Mecmua	76
1.12.2.3. Fermân.....	76
1.12.2.4. Kitâb, Mushaf	77
1.12.2.4. Mektup, Nâme	78
1.12.2.5. Nûsha.....	78
1.13. Savaş Malzemeleri	78
1.13.1. Bıçak.....	79
1.13.2. Gürz	79
1.13.3. Hançer.....	80
1.13.4. Kemend.....	81
1.13.5. Kılıç, Seyf, Şemşîr, Tîg.....	81
1.13.5.1. Kılıçla İlgili Unsurlar.....	83
1.13.5.1.1. Kılıç Kını (Kırâb, Niyâm)	83
1.13.6. Mızrak, Nîze, Sinân	84
1.13.7. Miğfer	84
1.13.8. Ok, Hadeng, Nâvek, Sehm, Tîr	85
1.13.9. Peykân	86
1.13.9. Teber.....	87
1.13.10. Tîşe	87
1.13.11. Yay, Kemân	87
2. İKİNCİ BÖLÜM YİYECEKLER VE İÇECEKLER	89
2.1. Yiyecekler.....	89
2.1.1. Aş, Çömlek Aşı.....	89
2.1.2. Bâdâm, Badem.....	90
2.1.3. Bal, Engübîn, Şehd	91
2.1.4. Beyza, Yumurta	92
2.1.5. Bulamac	93
2.1.6. Dakik, Hamîr, Un.....	93
2.1.7. Ekmek, Nân	94
2.1.8. Fülful, Biber, Karabiber	94
2.1.9. Hardal	95
2.1.10. Kebâb.....	95
2.1.11. Mercimek, Merdümek.....	96

2.1.12.Milh, Nemek, Şûr, Tuz.....	96
2.1.13.Piyâz, Soğan	97
2.1.14.Şeker (Sükker), Şîrîn, Kand	98
2.1.15.Tutmac	99
2.1.16.Haşhâş.....	100
2.2.Meyveler	100
2.2.1.Meyve (Bâr, Semer).....	100
2.2.2.Ayva	101
2.2.3. Piste, Fıstık	102
2.2.4.Sîb, Elma	102
2.2.5.Şeftali, Şeftâlû.....	103
2.3. İçecekler.....	103
2.3.1.Su.....	103
2.3.1.1.Âb-ı hayvân	103
2.3.1.2.Âb-ı Kevser	104
2.3.13. Zemzem.....	105
2.3.2.Alkollü İçeceklerle İlgili Unsurlar	106
2.3.2.1.‘Arak.....	106
2.3.2.2.Bâde.....	106
2.3.2.3.Cür’a.....	107
2.3.2.4. Dürd.....	107
2.3.2.5. Mey.....	108
2.3.2.6. Mül	109
2.3.2.7. Şarâb.....	109
2.3.3.Diğer İçecekler.....	110
2.3.3.1.Şerbet.....	110
2.3.3.2. Şîr	111
3. BÖLÜM: MİMARÎ YAPILAR.....	112
3.1. Barınma ile İlgili Maddî Kültür Unsurları	112
3.1.1. Binâ, bünyâd, dâr, ev, hâne, külbe, mesken, hânumân	112
3.1.2. Çadır, Hayme, Sâyeban, Otag	114
3.1.3. Kasr, Saray, Bargâh	115
3.2. Askerî Yapılar ile ilgili Maddî Kültür Unsurları	116
3.2.1. Hisâr	116
3.2.2. Kal’a	117
3.2.3. Burc	118
3.3. Ölümle İlgili Mimarî Unsurlar	118
3.3.1. Kabir, Mezar, Seng-i mezar, Seng-i lahd	118
3.4. Su ve Temizlik ile ilgili Mimarî Unsurlar	120

3.4.1. Çâh, Kuyu	120
3.4.2. Çeşme	121
3.4.3. Hamâm, Hammâm	122
3.4.5. Külhen, Külhan	122
3.5. Dînî Hayatla İlgili Mimarî Unsurlar	123
3.5.1. Câmi‘, Kiblegâh, Secdegâh	123
3.5.2. Âsitân, Dergâh, Tekye	124
3.5.3. Deyr, Kilisâ	125
3.5.4. Kâ‘be, Beytü’l-Harâm, Mescid-i Aksa	126
3.6. Eğlence Hayatıyla İlgili Maddî Unsurlar	128
3.6.1. Hâne-i Hammâr, Harâbât, Meyhâne	128
3.7. Ticaretle İlgili Mimarî Unsurlar	129
3.7.1. Bâzâr	129
3.7.2. Dükkân	129
3.8. Eğitimle ilgili Maddî Kültür Unsurları	129
3.8.1. Debistan	129
3.9. Mimarî Yapının Bir Bölümünü Oluşturan Unsurlar	130
3.9.1. Harem, Harâm	130
3.9.2. Hışt, Tuğla	131
3.9.3. Kubbe, Târem	131
3.9.4. Mihrâb, Kible-nümâ	132
3.9.5. Ocag	133
3.9.6. Sahn	133
3.9.6. Zindan	134
4. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM COĞRAFİ UNSURLAR	136
4.1. Ülke ve Şehir İsimleri	136
4.1.1. ‘Aden	136
4.1.2. Bâbil	136
4.1.3. Bağdâd	137
4.1.4. Çin, Maçin	137
4.1.5. Duhun	139
4.1.6. Eğri	139
4.1.7. Ferhâr	140
4.1.8. Hayber	140
4.1.9. Hıtâ, Hıtây	140
4.1.10. Irak	141
4.1.11. Isfâhân	141
4.1.12. İran	142
4.1.13. İrem	142

4.1.14. Kıbrıs	143
4.1.15. Malta	143
4.1.16. Mısır/Mısır	144
4.1.17. Rûm	145
4.1.18. İstanbul, Sitanbul	145
4.1.18.1. Kâğıd-hâne	146
4.1.19. Şâm	146
4.2.Kavimler	147
4.2.1. ‘Acem	147
4.2.2. ‘Arab	148
4.2.3.Hindû	148
4.2.4.Moğol-çin	148
4.2.5.Ye’cûc.....	148
4.3.Nehirler, Dağlar ve Denizler	149
4.3.1.Nehirler	149
4.3.1.1.Fırat	149
4.3.1.2. Şât.....	150
4.3.1.3.Tuna.....	150
4.3.2. Dağlar	151
4.3.2.1. Bî-sûtûn	151
4.3.2.2. Kâf.....	153
4.3.2.3. Tûr	153
4.3.2.4. Vâdî-yi Eymen/Eymen Vadisi	154
4.3.3. Denizler	154
4.3.3.1.Bahr-ı ahzâr/Bahr-ı ahdar	154
4.3.3.2. Bahr-ı Muhît	155
4.3.3.3.Lücce-i Ummân	155
4.3.3.4.Mecmâü’l-bahreyn.....	155
SONUÇ.....	157
TABLO 1: ÂŞIK ÇELEBÎ DİVANİ’NDA MADDÎ KÜLTÜR	162
TESPİT EDİLEN ÜLKELER VE ŞEHİRLERİN HARİTADAKİ YERLERİ.....	163
KAYNAKLAR	164
ÖZ GEÇMİŞ.....	175

SİMGELER VE KISALTMALAR

C.	: Cilt
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
G.	: Gazel
Haz.	: Hazırlayan
K.	: Kaside
Ktp.	: Kütüphane
MEB.	: Millî Eğitim Bakanlığı
M.	: Mesnevi
nr.	: Numara
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa Sayısı
TDK.	: Türk Dil Kurumu
TDV.	: Türk Diyanet Vakfı
TB.	: Terkibibent
vb.	: Ve benzeri
vs.	: Vesaire

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1.1 Altın, Zer.....	8
Şekil 1.2 Gümüş.....	9
Şekil 1.3 İnci.....	12
Şekil 1.4 La'l.....	13
Şekil 1.5 Mehek.....	15
Şekil 1.6 Mercan.....	15
Şekil 1.7 Sadef.....	17
Şekil 1.8 Yakut.....	18
Şekil 1.9 Zeberced.....	19
Şekil 1.10 Akçe.....	43
Şekil 1.11 Dirhem.....	44
Şekil 1.12 Dinar.....	44
Şekil 1.13 Sikke.....	45
Şekil 1.14 Kise, Kese.....	52
Şekil 1.15 Çeng.....	54
Şekil 1.16 Def.....	55
Şekil 1.17 Kânûn.....	56
Şekil 1.18 Kûs.....	56
Şekil 1.19 Nefir.....	57
Şekil 1.20 Ney.....	58
Şekil 1.21 Tabl.....	60
Şekil 1.22 ‘Ûd.....	61
Şekil 1.23 Nevâ.....	61
Şekil 1.24 Divit.....	69
Şekil 1.25 Gürz.....	79
Şekil 1.26 Hançer.....	79
Şekil 1.27 Kılıç.....	82
Şekil 1.28 Mızrak.....	84
Şekil 1.29 Miğfer.....	84
Şekil 1.30 Ok.....	85
Şekil 1.31 Peykân.....	86
Şekil 1.32 Teber.....	87
Şekil 1.33 Çadır.....	114
Şekil 1.34 Çeşme.....	121
Şekil 1.35 Hamam.....	122
Şekil 1.36 Külhen.....	122
Şekil 1.37 Deyr.....	125
Şekil 1.38 Kâ‘be.....	126
Şekil 1.39 Kubbe.....	131
Şekil 1.40 Bî-sütûn.....	151
Şekil 1.41 Tûr.....	153

GİRİŞ

Divan edebiyatı, XIII. yüzyıl sonlarıyla XIX. yüzyıl ortalarına kadar varlığını sürdüren içerisinde Farsça ve Arapça kelimelerin geniş ölçüde yer aldığı bir gelenektir. Bu geleneğe *havas edebiyatı*, *saray veya enderun edebiyatı*, *skolastik edebiyat*, *medrese edebiyatı*, *ümmet edebiyatı*, *ümmet çağı edebiyatı* adları verilmiş ayrıca *Osmanlı edebiyatı*, *yüksek zümre edebiyatı*, *klasik edebiyat*, *klasik Türk edebiyatı* isimleri de ilave edilmiştir (Akün 1994: 384). Bu isimlerle anılan divan edebiyatı, Türk edebiyatı tarihi içerisinde altı yüzyıl gibi geniş bir zamanda etkisini devam ettirmiştir. Aynı zamanda geçmişten günümüze birçok kültürel değeri koruyarak onları geleceğe taşımıştır.

Divan edebiyatı hakkında bazı haksız eleştiriler yapılmıştır. Bu edebiyatın kendini toplumdan soyutladığı, tamamen hayal dünyasında yaşadığı dile getirilir. Âşık Çelebi *Meşâirü's-Şuarâ* tezkiresinde şöyle söylemektedir: “Rivayet ederler ki Prizen’de oğlan doğsa adından akdem mahlâs korlar. Yenice’de doğan oğlan baba diyecek vakit Farisî söyler. Priştine’de oğlan doğsa diviti belinde doğar, derler” (Pala 2021: xii). Buradan da anlaşılacağı üzere 16. yüzyılda küçük kasabalarda yaşayanlar bile şiirle uğraşmıştır. Şu hâlde divan edebiyatının halka indiği, toplumdan soyutlanmadığı ve tamamen hayal ürünü olmadığı anlaşılmaktadır.

Her milletin edebiyatı, içinde yaşadığı toplumun yaşayış tarzını eserlerine de yansıtmıştır. Divan şairlerinin şiirinde de o zamanın sosyal hayatıyla ilgili bilgilere rastlanmaktadır. Nasıl ki sosyal hayat önemliyse maddî kültür de o kadar önem taşımaktadır.

Divan şiirinde anlam genellikle sevgiliye benzetilir, edebî sanatlar da onun ziynet eşyası kabul edilir (Pala 2021: 7). Aynı şekilde mahalle, şehir, koku vs. sevgiliyle ilişkilendirilir. Divan şiirinin yerine göre gerçek yerine göre mecazlı söyleyişleriyle karşılaşmıştır. Maddî kültür konusu ile soyut kavramlar bu çalışmada somutlaştırılarak verilmeye çalışılmıştır.

Âşık Çelebi'nin Divan'ında Maddî Kültür Unsurları isimli tez çalışması ile sözü edilen bu divandan yola çıkılarak XVI. yüzyılın maddî kültürünü ortaya çıkarmaktır.

1.1. Maddî Kùltür Çalışmaları

Maddî kùltür, kùltürün somut yanıdır. Aynı zamanda maddi kùltür, kùltürel düşüncelere veya geleneklere işaret eder. Maddî kùltür *insan eliyle yapılmış* olan ya da *doğadaki somut örnekleri tanımlamak* amacıyla da kullanılan bir kelimedir. Eskiden daha çok antropoloji, sanat tarihi, mimari, müze bilimi arkeoloji gibi bilimlerinin çalışma alanını oluştururken günümüzde disiplinler arası bir çalışma alanına sahiptir. Farklı yöntem, teori ve bakış açılarıyla araştırılan bir alan haline gelmiştir (Sarıtaş 2019: 32-33).

Eski Türk edebiyatında *maddî kùltürü* de içine alan ve daha kapsamlı araştırmalardan olan *sosyal hayat* ile ilgili yüksek lisans ve doktora düzeyinde çalışmalar bulunmaktadır.

Alî Nihat Tarlan'ın (1964) *Şeyhî Divânı'nı Tedkik* ve Harun Tolasa'nın (1973) *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyâsı* bu alandaki önemli kaynaklardandır.

Mehmet Çavuşoğlu'nun (1971) *Necâti Bey Divânı'nın Tahlili* isimli doktora tezi bu alanda başvurulacak önemli çalışmalardan kabul edilmektedir. Mehmet Çavuşoğlu'nun bu çalışması dört bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde Çavuşoğlu, çalıştığı divanın sosyal hayat ve maddî unsurlarını şahışlar; kavimler; yer adları; sanatlar, meslekler, oyunlar; içtimaî hayat başlıkları altında sınıflandırmıştır.

Cemâl Kurnaz'ın (1996) *Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlili*, dört bölümden oluşmaktadır. Kurnaz, ikinci bölümde sosyal hayat ve maddî unsurlarını cemiyet başlığında toplamıştır. Bu başlıkta kavimler; ölkeler ve şehirler; nehirler, dağlar ve denizler; içtimaî hayat alt başlıklarına yer verilmiştir.

Divan şiirinde maddî kùltür unsurları alanında yapılmış ilk çalışmalardan biri Nahit Aybek'in (1987) *Fuzûlî Divânı'nda Maddî Kùltür* isimli yüksek lisans tezidir. Bu çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Nahit Aybek; birinci bölümü inşâî unsurlar, ikinci bölümü îmalî unsurlar, son bölümü ise diğer maddî unsurlar adını vermiştir.

Bünyamin Çağlayan'nın (1989) *Yahyâ Bey Divânı'nda Maddî Kùltür Unsurları* yüksek lisans tezi dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm eşyâ; ikinci bölüm yenilen içilen maddeler; üçüncü bölüm inşâî unsurlar; dördüncü bölüm nakil vâsıtalarıdır.

Mehmet Sarı'nın (1986) *Hayretî Divanı'nda Maddî Kültür Unsurları* iki bölümden oluşmaktadır. Bu maddeler eşya ve yiyecek içecek bölümünden oluşmaktadır.

Halil Çeltik'in (1997) *Ömer Ferit Kam ve Âsâr-ı Edebiyye Tedkîkatı* üç bölümden oluşmaktadır. Üçüncü bölümde maddî kültür ile ilgili çalışmaları bulunmaktadır.

Nejat Sefercioğlu'nun (2001) *Nev'î Divanı'nın Tahlîli* de dört bölümden oluşmakta ve ikinci bölümde cemiyet başlığı altında maddî kültür ile ilgili bilgilere raslanmaktadır.

H. Emre Peki  rek'in (2007), *Bâkî Dîvânı'nda Maddî Kültür* isimli yüksek lisans tezi bulunmaktadır. H. Emre Peki  rek, bu çalışmasında maddî kültür unsurlarını inşaata dayalı unsurlar, imalata dayalı unsurlar ile diğer maddi unsurlar şeklinde üç gruba ayırmıştır.

Yeliz Akyüz'  n (2021) *Murad Emrî Efendi Divânı'nda Maddi Kültür*; İnci Mert'in (2023) *Cem Sultan'ın Türkçe Divan'ında Maddî Kültür Unsurları* isimli yüksek lisans tez çalışmaları bulunmaktadır.

Bu çalışmada tez boyunca esas alınan kaynak, Filiz Kılıç'ın (2017) *  şık   elebi Divanı* olmuştur.   şık   elebi'nin Divanı taranmıştır. Maddî kültür konulu araştırmalar kapsamında tezler dikkate alınarak bu çalışmada da benzer bir yol izlenmiştir.   şık Çelebi Divanı'ndaki maddî unsurlar tasnif edilmiş ve bu unsurlar hakkında bilgiler verilmiştir. Divanda yapılan araştırmalar ışığında o dönemde kullanılan eşyalar, yeme-içme, mimari ve coğrafyaya dair unsurlar verilmiş her unsurun ilgili başlığın altında alfabetik bir şekilde sıralaması verilmiştir. Ayrıca unsurların yer aldığı beyitler dipnotta belirtilmiştir.

Bu   alışma, hem 16. yüzyılın maddi kültür zenginliğini ortaya koyduğu hem de sosyal hayat unsurlarının şiire ne ölçüde yansıdığını tespit etmeye yöneliktir. Tespiti yapılan maddeler teker teker incelenmiş, her madde için eserdeki tekrar sayıları dipnotta gösterilmiştir.

1.2.  şık   elebi'nin Hayatı, Sanatı ve Edeb   Kişiliği

  şık   elebi'nin hayatı en eski kaynaklar taranarak verilmeye çalışılmıştır. Hayatı hakkında tezkiresinden ve kaynaklardan önemli bilgiler elde edilmiştir.

Tez çalışmasına konu olan Âşık Çelebi'nin asıl ismi Pir Mehmet'tir. 1520'de Kosova'da dünyaya gelmiştir. Soyu Bağdat'a dayanmaktadır. Şiirlerinde Âşık mahlasını kullanmıştır. Dedesi Seyyid Mehmet Nattâ XIV. yüzyılın sonlarında Emîr Sultan ile Bursa'ya gelip yerleşmiştir (Kut 1991: 549). O zamanın padişahı Yıldırım Bâyezîd onların gelişlerinden memnun kalmış ve kızını Emîr Sultan'a vermiştir. Veziri olan İshâk Paşa'nın kızını da Seyyid Nattâ ile evlendirmiştir. Burada Seyyid Nattâ birçok görevde bulunmuş Fatih ve II. Bayezîd dönemlerinde kendisinden sonra oğlu Zeynelâbidin de aynı görevleri yapmıştır. Zeynelâbidin'nin oğlu Seyyid Âli muammacılıkta ve tarih düşürmek konusunda iyidir. Seyyid Ali, II. Bayezîd'in kazaskerlerinden Müeyyedzâde'nin kızı ile evlenmiştir. Bu evlilikten Âşık Çelebi dünyaya gelmiştir. Âşık Çelebi'nin başka dört erkek kardeşi daha vardır. İçlerinde şiirler yazan Mehmed Şâh, *Hâkî* mahlasını kullanmıştır. Âşık Çelebi önce annesini daha sonra babasını kaybetmiştir. Çelebi yetim olmaktan dolayı çektiği sıkıntılarını *Divan*'ında dile getirmiştir:

Valideyn öldi na-tüvân kaldum	
Erş ile habbe değmedi kat'a	K. 2/18
Geçdi zilletle altı yıl 'ömrüm	
Fark olunmadı gamla subh u mesa	K. 2/19 (Kılıç 2017: 1)

1535'te on beş yaşındayken Rumeli'den İstanbul'a gelmiş kısa bir süre önce babasını kaybetmenin verdiği acıyla birlikte tahsiline devam etmiştir. Döneminde tanıştığı hocaları; "Sürûrî Çelebi, Taşköprüzâde, Arabzâde Abdülbâkî Efendi, Emir Gîsû Efendi, Karasılı Hasan Çelebi, Ebussuûd Efendi, Fenârî Muhyiddîn, Şâh Kasım b. Mahdûmî, Cefâyî"dir (Kut 1991: 459). Âşık Çelebi; Fuzûlî, Bakî, Zatî, Hayalî, Nev'î, Ruhî, Taşlıcalı Yahyâ, Lamiî, Kara Fazlî, Emrî, Figanî, Hayretî, Hakanî, Sehî, Latifî, Hasan Çelebi, Beyanî, Ahdî, Lütî Paşa, Hoca Sadettin, Gelibolulu Ali, Kemalpaşazade, Seydi Ali Reis, Pirî Reis, Feridun Bey ile aynı çağda yaşamış ve onlarla birlikte birçok eser vermiştir (Pala 2021: 11).

1541'de Bursa'ya gelmiş ve şair Sa'yî ile birlikte mahkeme kâtipliği yapmıştır. Daha sonra Emir Sultan vakıflarına mütevellîye tayin olunmuştur. Burada beş yıl görev yaptıktan sonra Bursa vakıflarını teftiş eden Rûşenîzâde'nin kendisi hakkında iyi bir rapor vermemesi üzerine vazifesinden azledilerek İstanbul'a geri dönmüştür. Emîr Gîsû sayesinde İstanbul'da mahkeme kâtipliği yapan Âşık Çelebi, bir süre de Ebussuûd'a kâtilik yapmıştır. Âşık Çelebi, icâzetnâmesini almış ve mülâzım

olabilmesi için de eski hocası Emîr Gîsû'dan destek alarak kadılık görevinde bulunmuştur. Hayatının büyük bir kısmı çeşitli kadılık görevleriyle geçirmiştir. Âşık Çelebi bu meslekte sıkıntılar çekmiş ve hiç memnun kalmamıştır. Bu memnuniyetsizliği divanında dile getirilmiştir:

Gerçi dirler söylenür devlet kazâ yanındadır
Kadı olaldan sürûra irmedi kalb-i hazîn K. 11/107 (Hançerlioğlu
1988: 13)

Âşık Çelebi, en son görev yaptığı Üsküp'te zâtülcenp hastalığına yakalanmış ve 1572'de bu hastalıktan kurtulamayarak vefat etmiştir (Okan 1951: 7; Kut 1991: 459; Kılıç 2018: 3; Kılıç 2017: 1; Kılıç 2016: 11).

Âşık Çelebi kaynaklarda cömert, açık sözlü, güzellere düşkün, neşeli biri olduğu ifade edilmektedir. Onun güzellere düşkünlüğünü Kınâlı-zâde Hasan Çelebi şöyle anlatmaktadır: “Te'sîr-i mahlâs anı 'aşk-ı mehrûyâne ahas ve uşşâk-ı âlûde-dâmân ile seyr ü sülûde muhtas kılup her zaman bir gül'izârun vafında bûlbûl-i nâlân olmaktan hâli değildi.” Kendisine kötülük yapanlara kin tutma, nefret etme özelliğinin bulunmamaktadır. Şiire ve musikiye ilgisi yoğundur. Âşık Çelebi kasidelerinde özellikle peygamber soyundan geldiğini çok sık dile getirmektedir (Hançerlioğlu 1988: 15-17).

1.3.Âşık Çelebi'nin Eserleri

Âşık Çelebi'nin *Divanı*'nı tez çalışmasının da konusunu oluşturur. Bu divanın bilinen tek nüshası Millet Kütüphanesinde (Ali Emîrî, Manzûm Eserler, No. 203) bulunur. Bu nüshada yaprak kopması nedeniyle eksik sayfalar bulunmaktadır. Divanını Serfice'de kadı olarak bulunduğu sırada düzenlenmiştir. Âşık Çelebi'nin 16 kasidesi, 123 gazeli, 6 mesnevisi, 7 murabbası, 2 terciibendi, 1 terkihibendi, 1 müseddesi, 1 muhammesi” bulunmaktadır. Divanının 2. ve 26. Varaklarından sonra yaprak koması sebebiyle üç şiiri eksiktir. Âşık Çelebi'nin Divanı'nın tamamı 55 varaktan oluşur. Âşık Çelebi'nin Divanı üzerinde Filiz Hançerlioğlu (Kılıç) ve Sabahat Okan'nın tez çalışmaları ve akademik çalışmaları bulunmaktadır¹ (Hançerlioğlu 1988: 2-17).

¹Sabahat Okan, Tezkere Sahibi Âşık Çelebi'nin Hayatı ve Divanı'nın Transkripsiyonu, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Mezuniyet Tezi, 1951.

Filiz Hançerlioğlu, Âşık Çelebi Divanı, Gazi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1988.

Âşık Çelebi'nin 16 kasidesinin çoğunluğunun beyit sayısı 30-50 arasında değişmektedir. 113 ve 303 beyitlik kasidesi de bulunmaktadır. Kasidelerinin büyük bir kısmında tecdîd-i matla yapmıştır. Matla tekrarı, yakın aralıklarla yapıldığı gibi art arda birkaç beyitte de görülmektedir. Kasidelerinin çoğunda klasik kaside şemasına uymadığı, klasik kasidede sırasıyla bulunması gereken nesib, girizgâh, medhiye, tegazzül, fahriyye ve dua bölümleri bir arada bulunmadığı görülmektedir (Hançerlioğlu 1988: 24).

En kısa gazeli 5 beyit, en uzun 9 beyitten oluşmakla birlikte büyük çoğunluğu 5 beyitten meydana gelmektedir. 6. gazeli müsel sel gazel özelliği göstermektedir (Hançerlioğlu 1988: 24). 6 manzumesi mesnevi nazım şekliyle yazılmış ama uzun mesnevi özelliği taşımamaktadır. En kısa mesnevi 9, en uzun mesnevi 30 beyitten oluşmaktadır (Hançerlioğlu 1988: 24).

Âşık Çelebi özellikle *Meşâ'irü's-Şu'arâ* tezkiresiyle şöhret kazanmıştır. Türk edebiyatında yazılmış en önemli biyografi kaynaklarından. Bu eser 1568'de II. Selim'e sunulmuştur. I. Murad ile başlayan ve eserin bitirildiği 1568 yılına kadar yaşayan 426 şairi tezkiresinin metin kısmında ele alınmıştır. Türk edebiyatında şair sayısı ile kaleme alınmış altıncı büyük şair tezkiresi olarak kabul edilmektedir. Tezkiresinin önemli özelliği de ele aldığı şairlerin şiirlerine yönelttiği eleştirilerdir (Kılıç 2018: 7). Vildan S. Coşkun'nun *Âşık Çelebi ve Şairleri Tezkiresi Üzerine Yazılar* makalesinde Âşık Çelebi'nin *Meşâ'irü's-Şu'arâ* eseri üzerinde yapılan araştırmalardan bahsedilmiştir.

Âşık Çelebi, Hüseyin Vâ'iz'in maktel türündeki *Ravzatü's-Şühedâ* eserini bazı eklemeler yaparak Farsçadan Türkçeye tercüme etmiştir. Tesbiti yapılan üç nüshası bulunmaktadır (Bibliothèque Nationale, Ancien fonds, nr. 107; Beyazıt Devlet Ktp., Umumi, nr. 5329; Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3445). Ayasofya nüshasının sonunda eksiklikler vardır (Kut 1991: 459).

Şakâiku'n-Nu'mâniyye, Taşköprizâde tarafından kaleme alınan eserin Türkçeye tercümesidir. Âşık Çelebi bu tercüme eserini hocası Taşköprizâde'ye sunmuş o da üslubunun sadeliğini ve tercüme muhtaç olmadığını "Mevlânâ biz de Türkî gibi

yazmış idik, bîhûde zahmet etmişsiniz” diyerek kinayeli olarak dile getirmiştir (Hançerlioğlu 1988: 19; Kut 1991: 459).

Âşık Çelebi’nin *Tercümetü’t-Tibri’l-mesbûk fî nasîhati’l-mülûk* eseri, Gazzâlî’nin eserinin tercümesidir Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi’nde eserin bir nüshası bulunmaktadır (Kut 1991: 450; Hançerlioğlu 1988: 19).

Şerh-i Ehâdîs-i Erbaîn: Atâî, Âşık Çelebi’nin bu isimle iki eseri olduğunu birisi Kemalpaşazâde’nin Arapça olarak derlediği eserin şerhi ve diğeri kendi eserinin Türkçe’ye tercümesi olduğunu zikretmektedir (Kut 1991: 450; Hançerlioğlu 1988: 19).

Ravzü’l-ahyâr: Muhyiddin Mehmed Hatibzâde’nin siyâsetnâme türündeki eserinin Arapça’dan Türkçe’ye çevirisidir. II. Selim’e takdim edilmiştir (Kut 1991: 450).

Mî’râcü’l-ayâle vü minhâcü’l-adâle: İbn Teymiye’nin eserini II. Selim adına Türkçe’ye tercümesidir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi’nde kayıtlı iki nüshası bulunmaktadır (Hançerlioğlu 1988: 20; Kut 1991: 450).

Sigetvarnâme: Kanûnî Sultan Süleyman’ın Sigetvar seferine ait manzum bir gazavatnâmedir (Kut 1911: 450).

Zeylû’ş-Şekâ’ik: Âşık Çelebi’nin Arapça olarak yazdığı zeyldir. Eserde kırk iki şahsın biyografisi bulunmaktadır. Sokullu Mehmed Paşa’ya sunulmuştur (Hançerlioğlu 1988: 20; Kut 1991: 450).

Şehrengîz-i Bursa: Âşık Çelebi’nin Bursa güzellerini anlattığı bir şehrengiz eseridir (Hançerlioğlu 1988: 20).

1. BÖLÜM EŞYA

1.1. Madenler ve Değerli Taşlar

1.1.1. Altın, Zer

Altın Farsçada *zer*, Arapçada *zeheb* olarak geçmektedir (Mütercim Âsım Efendi: 838). Sarı, altın akçe, para, zerrin ve parlak gibi isimleri de olan bu taşlara divan şiirinde rastlanmaktadır (Devellioğlu 2013: 1375-1377).

Divanda *zer* kelimesi 37 beyitte², altın kelimesi de 2 beyitte³ kullanılmıştır. Beyitte sevgilisinin gözleri ile altın iğne arasında benzerlik ilişkisi kurulmuş, sevgilinin can alıcı bakışlarının bir ok gibi olduğu dile getirilmiştir.

Altun ıgneyle çıkarmak kasd idüp dilber gözüm
Eylemiş peykân-ı tır-i cân-sitânın zer-nişân (G. 50/2)

Altının kıymetli olması, görünüşünün parlaklık vermesi ve renginin sarı olması değerli olduğunun belirtisidir. Servet ve zenginlik anlamına da gelen *zer*, bu anlamının yanında süs eşyalarının yapımında da kullanılır. Altından kadeh, kemer, iğne, kılıç, küpe ve tâc vb. yapımında da faydalanılmıştır (Kurnaz 1996: 170, Sahillioğlu 1989: 532).

Divanda *zer* ifadesi ile *sîm ü zer*, *zer-nişân*, *zer-i sürh*, *zer-nigâr*, *tîg-ı zer*, *zer-menşûr*, *zer-kâre*, *hâtem-i zer*, *kîse-i zer* ve *zer-i hûrşîd* tamlamaları kurulmuştur. *Zer* ifadesi güneş, güneş ışığı, kalb, yıldızlar, nergis, ten, sevgilinin yüzü ve ağzı gibi unsurların benzetilenidir. İlgili beyitte hükümdarın elindeki adaletin kılıcıyla ülkeler fethettiği, hükümdarın adaletinin altın işlemeli bir gül gibi parladığı görülmektedir.

Sensin ol sultân-ı kişver-gîr tîğ-i 'adlüne
Yazılıpdur mihr-i âlem-tâb bir zer-kâre gül (K. 4/24)

² Âşık Çelebi'nin divanında *zer* veya altın kelimesinin geçtiği tespit edilen yerler: K. 1/4, K. 3/10, K. 3/12, K. 3/31, K. 4/24, K. 4/36, K. 7/39, K. 8/14, K. 9/27, K. 10/2, K. 10/11, K. 10/14, K. 10/16, K. 10/22, K. 10/35, K. 10/35, K. 11/3, K. 11/6, K. 11/38, K. 14/50, K. 14/102, K. 14/102, K. 14/134, K. 14/149, K. 14/164, K. 14/206, K. 14/251, G. 1/4, G. 5/2, G. 18/3, G. 18/5, G. 22/5, G. 50/2, G. 80/5, G. 82/5, G. 102/2, G. 108/2.

³ K. 9/15, G. 50/2.

Güneşin ışığını altına, yıldızları inciye benzeten şair, aslında dünyevi zenginlikleri önemsemediğini vurgulamakla birlikte fani olan şeylerin sırrına eriştiğinde yokluk iksirinin hazinesinin açıldığını dile getirmektedir. İksir ve altın kelimesi arasında tenasüp vardır.

‘Aynuma almam zer-i hûrşîdi dürr-i encümi
Feth olaldan bana bâb-ı genc-i iksîr-i fenâ (G. 1/4)

Şair, beyitte güneşi altın olarak belirtmiş sevgilinin güneşten altın alıp ağzına sunmasını dile getirmektedir. Sevgilinin ağzının altın gibi değerli olduğu anlatılmaktadır.

Arz eyler ağzına zer alup âfitâbdan
Ol yâr-i zühre-rûya felek müşterî gibi (G. 18/3)

Altın renkli parmak ve şarap kadehi âşığın altın renkli yüzünün yansımasıdır. Sararmış yüzünün yansımasıyla sarı parmak ve şarap kadehi bir araya gelince elde altın işlemeli, altın-turuncu bir kadeh vardır.

Engüşt-i zerd ü câm-ı mey ü ‘aks-ı rûy-ı zerd
San elde zerturuncalı bir zer-nigâr ayak (G. 80/5)

Zerrîn kadeh adlandırması, temel anlamıyla *altın kadeh* anlamına gelir. Bu adlandırma deyim aktarmasıyla yeni bir anlama bürünür (Tökel 2002: 4). Divanda 2 yerde⁴ zerrin kadeh olarak kullanılmıştır. Gülü bir *şah*, *hükümdar* olarak gören şair, tomurcuklarıyla birlikte bahçeye yönelmesini tasvir etmiştir. Altın kadehler de Cem’in kadehiyle birlikte safâ ve mutluluk verdiği tahayyül edilir.

Şükûfeyle şeh-i gül bâğa ‘azm itdi ‘alemlerle
Safâ bahşın ider zerrîn kadehler câm-ı Cemlerle (M. II/1-2)

1.1.2.Gümüş, Sîm

Gümüş anlamına gelen sîm kendine has kirli beyaz bir rengi olup kolay işlenebilecek özelliktedir. Eski çağlardan beri daha çok madenî para olarak ve yumuşak özelliğinden dolayı kuyumculukta, dekoratif eşya imalinde

⁴ M. II/1-2, M. II/2-3.

kullanılır (DİA 1996: 270-271). Gümüş *Sîm-âb* ifadesi civa anlamında kullanılarak yüzün civa parlaklığına benzeyen safhası olarak verilmiştir. Hazinenin binasının cennet gibi altın ve gümüş tuğlalarla yapıldığı söylenmiştir. Âşık Çelebi Divanı'nda sîm; değeri, rengi, parlaklığı, temizliği gibi yönleriyle anılmıştır.

Buyurdu safha-i sîm-âb-ı sîmâya debîr-i çarh
İdüp nîlî tabakda hall-i zer-menşûr ide inşâ (K. 1/4)
Cinân-âsâ yapıldı hışt-ı sîm ü zerle beytû'l-mâl
Ana mi'mar-ı mi'yâr-ı sahîhün olalı bânî (K. 3/10)
'Âşık iderse sîm ü zerin kim ki der-miyân
Pehlû-keş olur ol saneme hançeri gibi (G. 18/5)

Âşık Çelebi Divan'ında sîm 11 yerde⁵ tespit edilmiştir. *Sîm-âb-ı sîmâ*, *serv-i sîm-endâm*, *sîm ü zer* ve *serv-i sîm* tamlamaları divanda görülmektedir. Aşağıdaki beyitte ney dururken (yani gönül ve irfan sahibi kişiler dururken) altın ve gümüş (servet) kalemin yanında muteber olmadığı söylenmiştir.

Fakr ile görüp beni yeg görme ehli câhı kim
Ney tururken mu'teber olmadı sîm ü zer kalem (K. 7/39)

1.1.3.Cevher, Gevher, Cevâhir, Güher

Cevher, gevher, cevâhir ve güher genellikle kıymetli madenlerin tamamını ifade eder. Değer ve güzellik bakımından süs eşyası veya süsleme vasıtası olurlar. Cevher, İslâm Orta Çağı'nda değerli taşlar yanında madenler ve mineralleri ifade etmek için de kullanılmıştır (Sefercioğlu 2001: 96; Kutluer 1993: 450). Cevher kelimesi maya, öz, değerli taş, elmas, Horasan'da ve Şam'da yapılan kılıçların demirlerinde görülen siyah ve beyaz dalgalı benekler, çizgiler anlamına gelmektedir (Develioğlu 2013: 155). Hz. Peygamber'in ravzasındaki tozlara ve Hacı Bektaş Çelebi'nin bastığı toprağa da cevher denir (Yılmaz 2008: 11). Gevherin asıl, yaradılış, zat, cibillet; akıl, irfan, edep, bedel, karşılık; gizli iken ortaya çıkan sırlar ve sıfatlar manalara da gelmektedir (Pekyürek 2007: 621).

Değerli taş ve mücevher anlamlarına gelen cevher divanda 4 yerde⁶, çoğulu olan cevâhir 1⁷ yerde, güher 3 yerde⁸ ve gevher 12 yerde⁹ tespiti yapılmıştır.

⁵ K. 1/4, K. 3/10, K. 7/39, K. 8/14, K. 11/3, K. 13/2, K. 14/164, G. 18/5, G. 78/4, G. 82/5, G. 103/5.

⁶ K. 7/12, G. 48/5, G. 95/3, G. 102/2.

⁷ K. 5/4.

⁸ K. 4/36, K. 14/83, G. 38/4.

⁹ K. 3/3, K. 6/17, K. 8/9, K. 8/20, K. 11/61, K. 14/8, K. 14/105, K. 14/117, K. 14/207, G. 11/3, G. 12/1, G. 47/3.

Divan şiirinde cevher, sevgilinin vuslatı ve aşığın gönlünü temsil eder. Şairin gözleri, ağlayışı, yağmur taneleri, sevgilinin ter taneleri de birer mücevherdir (Canım 2021: 552). Âşık Çelebi aşağıdaki beyitte gözyaşları ve inci arasında teşbih sanatını kullanmıştır. Gözyaşlarının değerli inciler gibi olduğu ve gözyaşlarıyla dolan bu gözlerin de sürekli ağlamaktan değerli şeyleri göremediği dile getirilmektedir.

Pür itdi rişte-i müjgân-ı çeşm-i zârîye
Le'âl-i eşk ile göz görmedük niçe gevher (K. 14/8)

Divan şiirinde âşık sürekli acı çekmektedir. Bundan dolayı gözyaşı döker ama bu gözyaşı kanlıdır. Beyitte gözyaşı, kanlı olmasından dolayı yakuta benzetilmiştir. Âşık o kadar ağlamıştır ki artık gözlerinden yaş gelmemektedir. Şair, gözyaşlarını inci ve değerli mücevher olarak görmektedir.

Kân-ı la'l olmuş durur kan ağlamakdan gözlerüm
Kîrpüğine asmaz oldu degme dürr ü gevheri (G. 11/3)

Değişikliğe uğrayan cevher araz adını alır. Cevher kalıcı; araz geçicidir. Cevher tek, araz ise çeşitlidir. Bu yüzden tasavvufta Allah, cevher olarak geçer. O'nun varlığından başka her şey geçicidir, arazdır (Yılmaz 2008: 11). Araz kelimesi, İslam felsefesinde cevherin zıddı olarak kullanılır ve tek başına var olamayan, bir cevhere bağlı olarak varlık kazanan şeyleri ifade eder. Divanda bu yönleri ile ele alınan cevher, yazının çizgileri onunla (kalemlle) varlık bulur. Bu yüzden kelâm ehlinin kaleme 'cevher' demesi yerindedir.

Anun ile kâyim olur çünkü a'râz-ı hutût
Lâyık oldur ki kelâm ehli diye cevher kalem (K. 7/12)

Cevher-i ferd, Arapça tek cevher demektir. Sevgili veya onun dudağını ifade eder (Cebecioğlu 2009: 127). Âşık Çelebi de cevheri, tek ve eşsiz olarak görmektedir. Aşk düşüncesinin hattat tarafından işlenmiş bir yazı gibi zihne kazındığını, tek ve eşsiz cevherin üzerine tam bir Kur'an yazıldığı anlatılmaktadır.

Dilde 'Âşık fikr-i hattun nakş kılmış gûyiyâ
Cevher-i ferd üstine Kur'ânı yazmışdur temâm (G. 48/5)

1.1.4.İnci, Dürr, Lü'lü, Le'âl

Divanda dürr, lü'lü, le'âl isimleriyle birlikte kullanılmıştır. İnci, sadef de denilen deniz hayvanının karnında meydana gelmektedir. İncinin nasıl oluştuğu ile ilgili birçok rivayet vardır. En yaygın inanış, nisan ayında yağmur yağdığında sedef denizin yüzeyine çıkar ve ağzını açar daha sonra yağmur damlalarını alır, denizin dibine tekrar döner (Pala 2022: 126; Kutlar 2005: 28).

İncinin iyisi Ummân Denizi'nden çıkar. Herek Adası, Serendip, Kışü'l-Bahreyn'den (Basra Körfezi) çıkan inciler ve de Serendib Denizi'nden çıkanlar da iyidir; ancak Hicâz, Yemen, Aden, Sahrat, Kulzüm Denizlerinden (Kızıl Deniz) çıkan sadeplerin incisinde letâfet, tarâvet ve âbdârlık azdır veya hiç yoktur (Yeşilbağ 2019: 695).

Divanda dürr 13 yerde¹⁰, lü'lü' 3 yerde¹¹ ve le'âl 4 yerde¹² tespit edilmiştir. Âşık Çelebi Divanı'nda inci; *dür-i şehvâr*, *dürr ü la'l*, *dürr ü le'âl*, *dürr-i semîn*, *dürr-i encüm*, *dürr ü gevheri*, *dür-i dendân*, *dür-efşân* ve *dür-i pâkîze* tamlamalı kullanılmıştır. İnci şekli, rengi, parlaklığı gibi hususlar yönünden *diş*, *gözyaşı*, *yağmur*, *çiy*, *habâb*, *şairin şiiri* veya *sözü*, *övülen*, *sevgili*, *âşık* gibi unsurlarla tasvir edilmiştir (Kurnaz 1996: 173). Aşağıdaki beyitlerde de söz cevherleri inci, yakut ve kırmızı taşlardan dizilmiş bir gerdanlığa benzetilmiştir. Ağlayan gözün kirpik ipliği, gözyaşı yakutlarıyla dolduğu ve gözün böylesine nice cevher görmediği söylenmiştir. Gül yaprakları birer tabak ve üzerindeki çiğ taneleri de yakuttur. Övülenin varlığı bir irfan denizidir, gönlü ise o denizin içindeki en değerli inci, dili de mercanların şahıdır.

Kalâyid-i minenün tavk-ı gerdan-i gerdûn
Cevâhir-i suhenün 'ıkd-ı dürr ü la'l u le'âl
Pür itdi rişte-i müjgân-ı çeşm-i zârîye
Le'âl-i eşk ile göz görmedük niçe gevher
Gül degül şebnemle pâyine nisâr için bahâr
Gül tabakdur la'l-i şebnemden le'âl üstindedür
Bahr-ı 'irfândur vücûdun anda bir dildür dilün
Şâh-ı mercândur lisânun her sözün dürr-i semîn

(K. 5/4)

(K. 14/8)

(TB. IX/2-9)

(K. 12/7)

¹⁰ K. 5/14, K. 5/32, K. 6/19, K. 8/3, K. 9/12, K. 11/2, K. 11/38, K. 12/16, G. 1/4, G. 11/3, G. 72/4, G. 72/4.

¹¹ K. 4/37, K. 12/16, K. 14/101.

¹² K. 5/14, K. 5/32, K. 6/19, TB. IX/2-9.

Âşık Çelebi, Umman Denizi'ni şeref olarak nitelemiştir. En iyi incilerin oradan çıkacağı ve denizin derinliklerinde gizli kalmış nice inciye ortaya çıkararak, şeref ummanının denizi dalgalanıp coştuğu da ifade edilmektedir.

Lücce-i deryâda kalmış nice dürr izhâr idüp
Mevc urup cûş eyledi deryâ-yı 'ummân-ı şeref (K. 8/3)

Aşağıdaki beyitlerde sevgilinin ayağının toprağına saçmak için, gözünün kâsesi inci ve yakutla (yaş ve kanlı yaşla) dolduğu ve dökülen gözyaşları da çiy dökmek olarak nitelenmiştir. Dökülen çiyler inciye teşbih olunmuştur.

Nisâr itmek için ayagun türâbına
Pür oldı kâse-i la'lîn dîde dürr ü le'al (K. 5/32)
Olmaga gülşene geldükce ayaguna nisâr
Bir tabakdur gül-i pür-jâle tolu dürr ü le'al (K. 6/19)

Beyitte şair, kendi şiirlerini *dür-i şehvâr* yani değerli bir inci olarak görmektedir. Şiirlerinin şahlara layık olan iri taneli inci gibi parlak ve değerli bir mücevher olduğunu bu mücevheri ise Sürûş'un (Cebrâil'in) kulağına küpe olarak taktığını dile getirir.

Lebün vasfında tûmârum idüp ta'vîz-i sâk-ı 'arş
Dür-i şehvâr-ı şi'rüm kurta-ı gûş-ı sürûş itdüm (G. 42/2)

1.1.5.La'l

Arapça bir isim olan la'l, "al; kırmızı ve değerli bir süs taşı; dudak" anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu 2013: 623). Seylan taşı olarak da bilinmektedir. Bedahşân yakınlarında büyük bir deprem olduğu ve sonrasında dağlar yarıldığında ortaya çıkmasına bağlı olarak bulunduğu bölgenin adına *la'l-i Bedahşân* denilmiştir. Kızıl, sarı, zeberced (zümrüt) ve benefş renkleri bulunmaktadır. Bunlar içinde kızıl renkli olan en değerli taştır (Kutlar 2005: 229-230).

La'l hakkındaki bazı inanışlar bulunmaktadır. Başlangıçta ak bir taş olduğu halde, ciğer kanıyla boyanıp güneşe bırakılır ve güneşin etkisiyle kırmızı renge döner. Diğer bir inanış da bir kimse parmağında ya da üstünde la'l taşıdığı zaman rüyalarının korkutucu olmadığıdır (Kırbıyık 2007: 68; Pala 2003: 69-70).

Sevgilinin dudağı Doğu edebiyatında la‘l ile ilişkilendirilir (Onay 1992: 249). La‘lin rengi kırmızı olduğu için şarap, kanlı gözyaşı ve ciğer kanına benzetilir. Âşık ile sevgili arasındaki ilişkinin sebebidir. Âşık ne zaman sevgilinin la‘le benzeyen dudağını görse gözlerine la‘l gibi olan kanlı gözyaşı dolmaktadır (Çağlayan 1989: 28). İlgili beyitlerde la‘l âşığın kanlı gözyaşıyla, sevgilinin dudağının kırmızılığıyla benzerlik oluşturur.

Kân-ı la‘l olmuş durur kan aglamakdan gözlerüm	
Kirpüğine asmaz oldu degme dürr ü gevheri	(G. 11/3)
Vasf-ı la‘linde olup tûtî-i gûyâ ‘âşık	
Hak budur kim şekerini çıkarursın gazelün	(G. 19/5)
Kellimînî yâ humeyrâ ¹³ zevk-i la‘lündür dile	
Câna zulfünden irer bûy-ı erihnî yâ Bilâl ¹⁴	(G. 28/5)
Âferîn üstâdına ki devr-i câm-ı la‘lüne	
Dâstân-ı devr-i kavm-i cânî yazmışdur temâm	(G. 48/3)
Rûh-ı hayvânîye dâg-ı ‘ışkdur hayrû‘l-halef	
La‘lün efkârı gıdâ-yı rûhadur ni‘me‘l-bedel	(G. 29/2)
Ana gülğünî gönlek tutdı şeftâlû-yı la‘l-fâm	
Benefşeyle gül-efsûn içmege ey serv-i gül-endâm	(M. 5-II/2-2)

La‘l, divanda 21 beyitte¹⁵ geçmektedir. “*La‘l-i nâb*, halis ve saf la‘l demektir. Kırmızı dudaktan kinayedir” (Yeşilbağ 2019: 701). Aşağıdaki beyitte de *la‘l-i nâb*, sevgilinin dudağını ifade etmektedir.

Dâg-ı hasretdür ki ben dil-hastenün cânındadır	
La‘l-i nâb-ı yârda yir yir olan teb-hâleler	(G. 98/3)

“La‘l, bazen kıymetli eşyaların imal malzemesi olması bazen sadece rengi dolayısıyla yüzük, tespih, kolye, küpe, taç, hokka, kadeh, elbise gibi varlıklarla ilgili olarak kullanılmıştır” (Yeşilbağ 2019: 704). Âşık Çelebi Divanı’nda da la‘l; sürahi, kase, gerdan, göz ve kalple ilgili olarak verilmiştir.

Lâleler la‘lîn-surâhî câmlar zerrîn-kadeh	
‘İyş için geldi gül-efsûn içmege gülzâre gül	(K. 4/4)
Kalâyid-i minenün tavk-ı gerdan-ı gerdûn	
Cevâhir-i suhenün ‘ıkd-ı dürr ü la‘l u le‘âl	(K. 5/4)
Nisâr itmek için ayagun türâbına	
Pür oldu kâse-i la‘lîn dîde dürr ü le‘âl	(K. 5/32)
Dehr sarrâfı niçe dürr zeyn idüp sandukına	
Gizledi koyunda bir berrak la‘l-i âteşîn	(K. 11/2)

¹³ Ey Humeyra, benimle konuş!

¹⁴ Ey Bilâl beni rahatlat! Tirmizî Salat 126.

¹⁵ K. 4/4, K. 5/4, K. 5/32, K. 11/2, G. 19/5, G. 28/5, G. 29/2, G. 30/5, G. 48/1, G. 48/3, G. 75/5, G. 79/1, G. 79/3, G. 94/4, G. 98/3, G. 105/3, G. 116/1, TCA5-II/2-2, TCA5-II/4-3, TB. 1/4, TB. 2/9.

1.1.6.Mehek, Mihekk, Meheng

Altın ve gümüşün ayarını tespit etmek için kullanılan siyah sert bir taştır. Ayarı öğrenilmek istenen maden, bu taşın üzerine sürülür. Sürülen iz üzerine önce kezzap, daha sonra tuz ruhu sürülür. Mihenk taşının üzerinde beliren renge göre altın ve

gümüşün ayarı tespit edilir (Yeşilbağ 2019: 704). Mihenk, divan şiirlerinde ayarının tespit edilmesi dışında siyah rengi sebebiyle bazı tasavvurlarda ve sevgilinin beni, saçını için benzetmelerde yer alır (Kırbiyık 2007: 71).

Divanda mehek 1 beyitte¹⁶ geçmektedir. Şair, Hacerü'l-Esved taşı ile diğer taşlar arasında kıyas yapmış, bu taşın her siyah taşla aynı değere sahip olamayacağını vurgulamıştır. Beyitte her kara taşın altının ayarı için kullanılacak mihenk taşı olabilir mi, sorusu sorularak istifham sanatı kullanılmıştır.

Dinür mi her hacar-i esvede yemînu'llâh
Olur mı zer meheki her yatan siyâh hacar

(K. 14/206)

1.1.7.Mercân

Arapça bir isim olan mercan, deniz dibindeki kayalarda oluşan, kalker yapılı, ağaç görünümlü, taşlaşmış hayvan fosilidir. Mercanın turuncu, pembe, beyaz, mavi, yeşil gibi hemen hemen her rengi bulunmaktadır, fakat bunlar kırmızı mercan kadar meşhur değildir. Mercan,

çimen, yelpaze, ağaç dalı şeklinde olur (Uysal Bozaslan 2019: 370).

Mercan, kırmızı rengi nedeniyle genellikle sevgilinin dudağını, ağzını, yanağını ve âşığın kanlı gözyaşını anlatmak için metinlerde yer alır (Kutlar 2005: 35). Mercan duası şirin görünmek için yazılan duanın adıdır (Pala 2022: 306). Mercanın insan psikolojisi üzerinde olumlu etkisi vardır. Örneğin mercan kolye takınmak vesveseyi,

¹⁶ K. 14/206.

çarpıntıyı ve morali düzetmede etkilidir. Nazardan, sıkıntıdan ve stresten korur (Pamuk 2018: 29).

Divanda mercân 2 beyitte¹⁷ geçmektedir. Mercân denizden çıkarıldığında kırmızı rengi ve girintili çıkıntılı şekliyle eli hatırlatması dolayısıyla oluşturulan *pençe-i mercân* tabiriyle (Canım 2016: 564) şair, savaşçının elinin gücünü ve kanlı mücadelenin izleriyle benzetme ilgisi kurmaktadır. Eli, kâfir kanlarıyla mercan rengini aldığı söylenmektedir.

Olupdur hûn-ı küffâr ile destün pençe-i mercân
N'ola dirsem sana bahr-i şecâ'at ey gazâ kânı (K. 3/16)

Şair, övdüğü kişinin diliyle söylediği sözlerinin aynı kıymetli inciler gibi değerli olduğunu *şâh-ı mercân* tamlamasını kullanarak ifade etmektedir.

Bahr-ı 'irfândur vücûdun anda bir dildür dilün
Şâh-ı mercândur lisânun her sözün dürr-i semîn (K. 12/7)

1.1.8. Mînâ, Mine

Madeni eşyalar üzerine vurulan yeşil, lacivert veya gök mavisi renginde *âbgîne*, *âb-gîne-i etvân*, *âgîne-i sepîd*, *mine*, *sırça*, *zücâc-ı ebyaz* gibi isimler verilir. Yakut, zümrüt ve diğer cevherlere benzetilerek üretilen mînâ renkli cam anlamının yanında şarap şişesi, kadehle ilişkilendirilir. Mavi renginden dolayı damla, gökyüzü; ayna; süslemek, yeşil cevher gibi kinaye yoluyla anlamlar kazanmıştır. Mînânın çeşitli renkleri vardır ama en değerlisi yeşil renkli olanıdır. Bundan dolayı zümrüde benzer (Ayverdi 2010: 825; Canım 2016: 565; Kutlar 2005: 387).

Mînâdan elde edilen kadeh, testi, şişe, kemer, takı, toka, yüzük, küpe vb. eşyalar değerli taşlarla süslenmektedir. Frengistan'dan kuyumcular tarafından getirilen *mînâ* ya da halk dilinde *mine* lacivert renkli camdır ve rengi zamanla siyaha dönüşür. Ateşte eritilerek kadeh, saat, kutu vb. nesneler üzerine işlenmektedir. Firûzeye benzetilerek elde edilen *Hadra*, *mînâ-yı asemm* ve *mînâ-yı Süleymânî* gibi çeşitleri de bulunur (Kutlar 2005: 387; Canım 2016: 565).

Mine, Farsça *şeffaflık* ve *billur* anlamına gelmektedir. Mina parlaklığı ve rengi yönünden *gökyüzü* ve *kadeh* için benzetilendir (Kurnaz 1996: 174). Aşağıdaki

¹⁷ K. 3/16, K. 12/7.

beyitlerde de mine/mînâ taşının parlaklığı kinaye yoluyla *gökyüzü* anlamında verilmiştir.

Seher-geh Hüsrev-i mesned-nişîn-i kal'a-ı mînâ
Geyindi bir zemînî âsumânî hil'at-ı dîbâ (K. 1/1)
Gulgulundan tabl-veş âhir tehî olur felek
Şimdi ger kûsun hurûşın kubbe-i mînâyâ sal (G. 40/3)

Aşağıdaki beyitte mînâ ile gerden kelimesi arasında tamlama oluşturularak sevgilinin beyaz ve parlak tenine için çağrışım yapılmıştır. Beyitte *kalâyid*, *cevâhir*, *'ıkd*, *dürr*, *la'l* ve *le'âl* kelimeleri birbirleriyle uyumlu bir şekilde verilmiştir. Gökyüzünün boynuna takılmış olan mine işlemeli kolyeleri güzel sözlerin mücevherleri olarak gören şair; onları inci, yakut ve kıymetli taşlardan oluşmuş bir gerdanlık olarak düşlemektedir.

Kalâyid-i minenün tavk-ı gerden-i gerdûn
Cevâhir-i suhenün 'ıkd-ı dürr ü la'l u le'âl (K. 5/4)

Âşık Çelebi Divanı'nda mînâ 3 yerde¹⁸ ve mine taşına 1 yerde¹⁹ karşılaşılmıştır. İlgili beyitte *mînâ-ger* ile *sevgili* arasında ilişki kurulmuştur. Çünkü klasik edebiyatında sık görülen tek taraflı aşk teması şiirde geçmektedir. Âşık (Mecnûn gibi) her şeye hazırdır. Sevgili ise hem sınav hem de aşkın kaynağıdır, ancak kalbi serttir. Cebinde sevgi ve fedakârlık dolu olan âşık, sevgilinin taşlaşmış tavrına rağmen aşkını sürdürür.

Benümle taşlaşur ana n'ola disem Mecnûn
Ki sengdür tolu ceybüm benüm o mînâ-ger (K. 14/208)

1.1.9.Sadef

Midye, istiridye gibi içinde inci bulunan deniz hayvanının ismidir. Midye, istiridye vb. deniz hayvanlarının kabuklarının iç tarafında meydana gelen ve süslemelerde, süs eşyalarında kullanılan beyaz renk dalgalı, çok sert, parlak maddedir (Ayverdi 2010: 1073).

¹⁸ K. 1/1, K. 14/208, G. 40/3.

¹⁹ K. 5/4.

Divana şiirinde sevgilinin dişleri inciye, dudakları da sadefe benzetilir. Şairin sözü inci, kâinat bir sadef şeklinde düşünülür (Kurnaz 1996: 174). Divan edebiyatında şekil yönüyle kulak ve göze benzetilir (Pala 2022: 385). Sadef, divanda 5 yerde²⁰ geçmektedir. Şair cömertlik olmasa, insanlık diye bir şey yoktur diyerek bunu inci kabuğunun içinde cevher yoksa sadefin değer taşıyamamasına benzetmiştir.

Keremlü olmasa âdem beşer degül hardur
Sadef hazefdür içinde ger olmasa gevher (K. 14/207)

Beyitte sadefin hacim bakımından inciden büyük olsa da değerinin artmadığı ifade edilmektedir.

Ko câhile ululanmağı kadri çün artmaz
Hacimde olsa sadef-pâre lü'lü'den ekber (K. 14/101)

“Övülen insan değer bakımından inciye benzetilirken, dünya da içinde inci gibi olan insanları bulundurduğu için sadefe teşbih edilir” (Sarı 1986: 24). Beyitlerde inci; fazılların gözüne nur, âlimlerin bahçesine ışık, hüner denizinin sedefi, kemâlin incisidir.

Nûr-ı çeşm-i fuzelâ nûr-ı riyâz-ı 'ulemâ
Sadef-i bahr-ı hüner gevher-i asdâf-ı kemâl (K. 6/17)
Münevver şem'-i eyvân-ı şerefsin
Dür-i pâkîze-i âlî sadebsin
Selefden hak bu kim hayrû'l-halefsin
O gün Sultân Selîm devrân senündür (TB. 6/XI)

1.1.10. Yâkût

“Sarı, ak, gök, içi kıvılcık veya sarı dışı siyaha yakın olmak üzere çeşitli renkleri bulunan yakut taşı kırmızı renginden dolayı dudak, ağız, gözyaşı, kızarmış göz, şarap, güneş vb. için benzetme oluşturur” (Kutlar 2005: 16). Yakut taşının en kıymetli olanı nar tanesi gibi kırmızısıdır

(Uysal Bozaslan 2019: 381). Divanda da 1 beyitte²¹ tespit edilmiştir.

²⁰ K. 6/17, K. 14/101, K. 14/144, K. 14/207, TB. 6/XI.

²¹ G. 50/1.

Aşağıdaki beyitte ağzın bir ruh heykeli gibi olduğu, reyhânî yazıyla yakut gibi değerli bir yazı yazıldığı dile getirilmektedir.

Heykel-i rûh-ı musavver oldı gûyâ ol dehân
Hatt-ı reyhân ile yâkût ana yazmış hırz-ı cân (G. 50/1)

Yakut taşı kalbi kuvvetlendirir, vesveseyi giderir. Kalbi rahatlatır. Üzerinde yakut taşıyan insanın gücü artar ve başarıya ulaşmanın yolları açılır. Yakut, inanişâ göre kaygı hastalığına karşı faydalıdır (Pamuk 2018: 38; Kemikli 2007: 34).

1.1.11.Zeberced

Zümrütten daha açık yeşil bir renktedir fakat onun kadar değerli değildir (Devellioğlu 2013: 1368). Zeberced, başlangıçta zümrüt iken yeterli sıcaklığa ulaşmadığı için renginin açık kaldığı düşünülmektedir. Bu taş çok nadir rastlanmaktadır.

Arapça adı Zabargat olan bu taş, Kızıldeniz’de bir adada madenleri bulunmaktadır. Zebercedin de bu adanın isminden geldiği düşünülmektedir. Zebercedin kalitelisi renginin sarı ile yeşil arasında ve hafif parlak renkli olmasından gelir. Rengi ne kadar kahverengine yaklaşırsa değeri o kadar düşmektedir. Bu taşın, uzun yıllar farklı kültürlerde sahiplerine zenginlik getireceğine inanılmıştır (Aydın 2022: 130). Zeberced taşı Brezilya, Sibirya, Seylan, Nijerya’dan elde edilmektedir (Yılmaz 2008: 141).

Zebercedin birçok faydası da bulunmaktadır. Yarım gram kadar içilirse kalbe kuvvet verir, zebercede sürekli bakanların ve uygun göz otlarıyla karıştırıp göze sürenlerin gözünün kuvvetini arttırır (Yılmaz 2008: 141; Pamuk 2018: 41). Divanda zeberced 1 beyitte²² geçmektedir. Şair, zebercedi tîga benzetmiştir.

Yanunca oldı silahdâr cenge âhengle
Eline tîg-i zeberced-niyâm alup Keyvân (K. 9/21)

²² K. 9/21.

1.2.Güzel Kokular

Güzel koku isimleri Âşık Çelebi Divanı'nda yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Divanda 'anber, gülâb, kâfur, nâfe, 'itr, misk ve ûd güzel kokularının isimleri geçmektedir.

1.2.1.'Anber

Hind denizlerinde yaşayan bir çeşit ada balığının bağırsaklarında biriken yumuşak, yapışkan, kül renginde ve misk gibi güzel kokulu bir maddedir. 'Anber balık tarafından dışa atılır. Bunun için su üzerinde parça parça yüzer vaziyette veya sâhile vurmuş olarak bulunur (Devellioğlu 2013: 36; Pala 2022: 23). 'Anber-bar (güzel koku saçan), 'anber-bû[y] (anber kokulu), 'anber-nisâr (anber saçan), 'anber-sirişt (anber gibi), 'anber-şemîm (anber kokan), 'anber-ter (güzellerin benleri ve zülûfleri, mec. gece) gibi tamlamalar klasik şiirlerde kullanılmıştır (Devellioğlu 2013: 37). Misk ve anber, sevgilinin saçına benzemeye çalıştığı için *kendini beğenmiş iki yüzü kara* olarak nitelendirilir (Kurnaz 1996: 175).

Divanda 'anber 15 yerde²³ olduğu bilinmektedir. *Niyâm-ı 'anber, hâl-i 'anber, kemend-i 'anber, midâd-ı 'anber, 'ûd ile 'anber, 'anber-sây, hat-ı 'anber-feşân ve hat-ı 'anber-nisâr* tamlamalarına Âşık Çelebi'nin Divanı'nda karşılaşılmıştır. Sevgilinin saçı daima misk veya 'anber kokmaktadır. Âşık, sevgilinin saçını düşlese her yer 'anber kokusuyla dolmaktadır (Pala 2022: 23). Beyitlerde sevgilinin saçlarının kokusu 'anbere teşbih edilmektedir.

Bûy-ı zülfün şemmesin vasf itmek olurdu eger	
Mümkün olaydı mürekkeb misk olup 'anber kalem	(K. 7/31)
Hâyil olsa hüsnüne zülfün tolar 'anber cihân	
Tâb-ı hürşid olmasa olur beli sünbül hevâ	(G. 2/2)
Başa varılmaz imiş gîsû-yı 'anber-sây ile	
Rîze rîze olmayınca şâne gibi 'Âşıkâ	(G. 2/5)
Dilâ gerd-i ruh-ı yârı hat-ı 'anber-feşân tutdı	
Diyâr-ı Rûmı tevki'-ı Süleymân-ı zemân tutdı	(G. 10/1)
'Anberîne kıl saçundan boynuna pîrâye sal	
Hâle-i müşgîn-i gerd-i mâh-ı dehr-ârâya sal	(G. 40/1)

'Anberin ihtiyarlık hastalıklarına iyi geldiği, kan yapıcı ve hararet verici olduğu, hâfizayı ve sinirleri güçlendirdiği, özellikle felç rahatsızlıklarını iyileştirdiği görülerek ilaç yapımında kullanılmıştır. En yaygın kullanım alanı kokuculuktur. Daha çok parfüm, krem ve merhem yapımında faydalanılmıştır (Erdem 1991: 7). Mideye,

²³ K. 7/31, K. 11/13, K. 11/13, K. 11/50, K. 11/57, K. 11/82, K. 12/9, K. 12/11, K. 14/126, G. 2/2, G. 2/5, G. 10/1, G. 40/1, G. 80/1, G. 88/2.

karaciğere, kalbe iyi gelir. Beyin hastalıklarını onarır. Gazı giderir. Felç olanlar ve ağzı eğrilenlere ‘anber koklatmak şifa verir. Beş duyuyu artırır. İhtiyarların bal şerbetleriyle tüketmeleri faydalıdır. Ak ‘anber denilen bir çeşidi de kullanılır (Pala 2022: 23). Aşağıda geçen örnek beyitte dertlerin çaresinin ferahlık veren ‘anber ve gül suyunun kokusuyla giderilebileceği düşünülmektedir.

Yeter zülf-i ‘arak-rîzûn devâ-yı ser gıdâ-yı rûh
Gül-âb itsün sudâ’ı ref’ götürsün koku ‘anber (G. 88/2)

1.2.2. Gülâb

Gül suyu anlamındadır. Divanda gülâb 5 beyitte²⁴ tespiti yapılmıştır. Gülâb divanda rengi, parlaklığı, sıvı oluşu ve tazelik verme özellikleri bakımından kan, kanlı gözyaşı, şarap, ter ve toprak olarak düşünülür (Sarı 1986: 25; Sefercioğlu 2001: 98). Şair sevgilinin teriyle gül suyu arasında ilişki kurmuş, yüzden ayrılan terin acı verici olduğunu aynı zamanda gülden ayrılan gül suyunun da solacağını, kuruyacağını dile getirmektedir.

Rûyundan ayrılan ‘arak acı gelür bana
Ayrılmag ile gülden olurmuş gül-âb telh (G. 116/2)

Beyitte şair, gülü insan gibi düşünür, başına gül suyu gibi çiy damlalarını sürdüğünü, güzelliğini parlatarak aşığına daha güzel göründüğünü ifade etmektedir. Çiy damlaları ve gül suyu arasında benzerlikten bahsedilir.

Jâleyi her şeb sürer başına mânend-i gül-âb
Âh-ı bûlbûlden sudâ’ı var dönüp bîmâra gül (K. 4/11)

1.2.3. ‘İtr

Güzel ve latif koku anlamına gelen ‘itr; sardunyagillerden, yaprakları tırtıklı ve güzel kokulu bir bitkidir (Devellioğlu 2013: 458). Divanda ‘itr 1 yerde²⁵ tespit edilmiştir. Beyitte faniliğin hoş kokusunu şair ‘itr-nâk bûy-ı fenâ olarak vermiştir.

Meşâmm-ı cânı ide ‘itr-nâk bûy-ı fenâ
Gele revâyih -i gül-zâr-ı dehr müstakzer (K. 14/113)

²⁴ K. 4/11, K. 4/44, G. 88/2, G. 116/1, G. 116/2.

²⁵ K. 14/ 113.

1.2.4.Kâfûr

“Uzak Doğu’da yetişen bir çeşit taflandan elde edilen ve hekimlikte kullanılan, beyaz, yarı saydam, kolaylıkla parçalanan, kokusu kuvvetli bir maddedir” (Kızıltoprak 2017: 58). Âşık Çelebi Divanı’nda kâfûr 1 yerde²⁶ kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte, Kadir Gecesi’yle kader hükmü kâfurdan bir mum gibi olduğu ve onun parlayan nişanesi, alemi aydınlatan bir aleve benzediği dile getirilmektedir.

Kadr ile bir şem’-i kâfûr berâtdur hüküm
Şu’le-i ‘âlem-fürûzudur yanar par par nişân (K. 10/13)

1.2.5.Müşgîn, Müşg, Müşk, Misk

Misk geyiğinden elde edilen güzel kokulu madde demek olan *misk* kelimesinin aslı, Sanskritçe *husye*, *testis* ve *erbezi* anlamına gelen *muşka* kelimesidir. *Müşg/müşk* şeklinde Farsçaya ve Farsçada kazandığı bugünkü anlamla Grekçeye *moschos*, Arapçaya *misk* şeklinde geçmiştir. Türkçede bu kelime *misk* ve halk arasında daha çok *mis* şeklinde söylenip kullanılmaktadır (Kartal 2017: 9).

Misk kokusu, divanlarda bahsedilen maddelerin en çok kullanılanlarındandır. Misk, *miskîn*, *müşgîn* kelimeleriyle tevriyelidir. Kokusu ve rengi ile sevgilinin kokusu, ayvatüyleri, beni, kaşları ve saçları kendisine benzetilen olmaktadır. Gece, yazı mürekkebi ve memduhun huyu da örnekler arasındadır (Tolasa 1973: 523). Sevgilinin saçlarının güzelliğiyle ve kokusuyla misk arasındaki ilişki anlatılmaktadır.

Bûy-ı zülfün şemmesin vasf itmek olurdu eger
Mümkün olaydı mürekkeb misk olup ‘anber kalem (K. 7/31)
‘Anberîne kıl saçundan boynuna pîrâyê sal
Hâle-i müşgîn-i gerd-i mâh-ı dehr-ârâya sal (G. 40/1)
Ayak karada kodı yüze gelmez oldu hiç
Saldurmadı saçuna hat-ı müşk-bâr ayak (G. 80/4)
Dimâg-ı cânı müşk-âsâ pür eyler bûy ser-tâ-ser
Kesilmişdür göbegi nâfe ile zülfünün benzer (G. 88/1)
Yazarken hâşiye âyât-ı hüsnünden hat-ı müşgîn
Komuşsun noktasın hâlünden agzunda kemân itmiş (G. 112/2)

Divanda misk kelimesi; müşgîn/müşkîn 3 beyitte²⁷, müşk 5 beyitte²⁸ ve misk 2 beyitte²⁹ toplamda 10 beyitte kullanılmıştır. Müşgîn, divanda *hâle-i müşgîn*, *hat-ı*

²⁶ K. 10/13.

²⁷ K. 11/59, G. 40/1, G. 112/2.

²⁸ K. 11/15, K. 11/59, G. 80/4, G. 82/1, G. 88/1.

²⁹ K. 7/31, K. 14/165.

müşgîn ve *ebrû-yı müşkîn* tamlamalarıyla; müşk ise *müşk-i çin*, *hat-ı müşk-bâr* ve *müşk-âsâ* tamlamaları ile tespit edilmiştir.

Misk, rengi ve kokusunun yanı sıra üretildiği yerler Çin, Hıta, Hutun ve ahudan elde ediliş yolu, bütün dünyaya yayılışı bakımından da ele alınır. Ayrıca, onun en iyi ve pahalı bir koku oluşu, muhafaza edilme şeklidir (Tolasa 1973: 573). Beyitte şair, baht yıldızını boyun eğdirmek için davet ettiğinde terazinin kefesinin Çin miskini tütsü gibi tarttığını ifade etmektedir.

Da'vet idüp kevkeb-i bahtum musahhar itmege
Keffe-i Mîzân bahûre vezn iderdi müşk-i çîn (K. 11/15)

1.2.6.Nâfe

“Misk ceylanlarında, hayvanlar ya da insanların ürkütmesinden ya da misk ceylanlarının birbirleriyle oynadıkları hareketli oyunlardan dolayı hararet oluşur. Bundan dolayı onların *nâfesine* birkaç damla kan düşer. Bu durum devam ettikçe, *nâfe* damlayan kanlarla dolar. Vakti geldiğinde ise, kanla dolu olan bu *nâfesini* düşürür.” (Kartal 2017: 18).

Âşık Çelebi Divanı'nda *nâfe* 2 yerde³⁰ tespiti yapılmıştır. Divanlarda *nâfe* ve misk birlikte anılmıştır. *Nâfenin* yüreğinde *sevdâ* ya da *dimâğında* kuru *sevdâ* vardır. *Sevdâ* kelimesinin siyah anlamına vurgu yapılmaktadır (Kurnaz 1996: 175). *Nâfenin* renk yönünden siyah olması nedeniyle sevgilinin saçları, beni ve gözbebeği ile arasındaki ilişki ifade edilmiştir.

Dimâğ-ı cânı müşk-âsâ pür eyler bûy ser-tâ-ser
Kesilmişdür göbeği nâfe ile zülfünün benzer (G. 88/1)
Çeşmimün agzında ıslanmazdı gerçi mercüme
Nâfe-veş şimdi hayâl-i hâlün oldu merdümek (G. 22/1)

1.2.7.‘Ûd

‘Ûd, Arapça bir kelimedir ve ağaç, odun, ödağacı anlamlarında ut denilen sazdır (Devellioğlu 2013: 1300; Pekiyecek 2007: 493). Öd ağacı ateşte yakıldığı zaman güzel bir koku verir, küçük ve ince çubuklar halinde bulunur. Özellikle toplantılarda, tekkelerde vs. öd ağacı kullanılmıştır. Divan şiirinde sevgilinin yanağı ateşe benzetilirse beni de *ûd* olarak verilir (Pala 2022: 464). Öd ağacı; yanışı, yakıldığında

³⁰ G. 22/1, G. 88/1.

bıraktığı güzel kokusu, ateşle olan ilişkisiyle ele alınmıştır (Batur 2015: 143). ‘ûd, 2 beyitte³¹ tespit edilir. Âşık Çelebi aşağıdaki şiirlerde öd ile anberin bir micmer ya da buhurdanın içerisine konulup yakılmasını, ortalığa güzel koku bırakmasına bağlamıştır (Özlük 2024: 578).

Kemâl-i ma’rifetüm yirümi od itdi benüm
Ki bûy için yanar odlara ‘ûd ile ‘anber (K. 14/126)
Tutalum eyledi ceng-i gamunda ‘ûd beni
Seni bir iki gün itdi bu bezme hînâger (K. 14 /228)

1.3. Süslemede Kullanılan Araçlar

1.3.1.Ayna, Âyîne, Mir’ât

Ayna kelimesinin Arapçası mir’ât, Farsçası âyîne, Türkçesi gözgüdür. Aynan edebiyatta süs malzemesi oluşuyla dikkat çeker. Ayna aydınlık, parlak, lekesiz ve pas tutmadığında iyi göstermektedir (Pala 2022: 47). Bu özelliklerinden dolayı beyitlerde “âlem, cihân, dünyâ, ay, güneş, gökyüzü (felek, çarh, sipihr), gönül, kalb (pûlâd), yanak, sîne, su, kadeh, gül, âşık, kadr, tab’ ve kara” ile ilgili benzetme unsuru olarak yer alır (Sefercioğlu 2001: 100; Kurnaz 1996: 177). Beyitlerde yedinci göğün aynası, gözün aynası ve ruhun aynası tamlamaları kullanılarak felek veya gökyüzüne, aşkın parlaklığına ve aynada sevgilinin kaşlarının ters bir harfe benzerliğine vurgu yapılmaktadır.

Hâlûmi bilüp ‘abûsü’l-vech olmuşdı recül
K’oldı ‘aksinden siyeh mir’ât-ı çarh-ı heftümîn (K. 11/5)
Murâdun ise şühûd-ı ruh-ı murâd eyle
Cilâ-yı eşk ile mir’ât-ı çeşmi rûşen-ter (K. 14/46)
Bâ-yı ma’kûsudur ebrûsı yazılmış rûyda
Şekl gösterdi mir’ât-ı ruh ol ma’kûsdan (G. 55/3)

Âyîne, divanda genellikle tamlamalarla kurulmuş olup 17 yerde³² kullanılmıştır. Âyine ile kurulan tamlamalar: *Âyîne-i serâyir-i gayb*, *âyîne-i dirâyet*, *tab’-ı âyîne-i vâridât*, *âyîne-i dürr*, *cilâ-dihende-i âyîne-i ‘ukûl u fikr*, *âyîne-i Sikender*, *âyine-ger*, *âyîne-i ‘âlem-nümâ*, *âyîne-i cân*, *âyîne-i cemâl-nümâ-yı Hudâ* ve ruhun *âyinesi*’dir.

³¹ K. 14/126.

³² K. 2/12, K. 5/5, K. 5/30, K. 9/12, K. 14/11, K. 14/47, K. 14/127, K. 14/161, K. 14/209, K. 14/268, K. 14/272, G. 1/3, G. 5/1, G. 14/3, G. 37/1, G. 67/3, G. 77/5.

Ayna, âlemde tasavvuf açısından da ilişkilidir. Âlemdeki varlıklar, aynadaki görüntüler gibi bir hayale benzer. Ayna ortadan kaldırılırsa bu hayaller de kaybolur. Ayna gönül ve kalbi, Hakk'ın kendisini gösterdiği ve sevgilinin hayalinin bulundurduğu yerdir. Gam, keder, hırs, kin; gönül ve kalp aynasının kararmasına sebeptir. Aynanın özelliklerinin kaybetmesinin nedeni de toz ve jeng (Sefercioğlu 2001: 100) olarak göre şair, kalbi aynaya benzetmiş kalpteki kederin hakikati görmeyi engellediğini *seng-i jeng-i keder* (kederin paslı taşı) olarak vermiştir.

'Arûs-ı ma'nâda sûret-pezîr olmaz hiç
Sıdı dil âyinesin şimdi seng-i jeng-i keder (K. 13/272)

Tasavvufta aynanın muhtelif tercihleri vardır: bazılarına göre hakkın vücudu bir aynadır. Bu aynada hakkın vücudu görülür. Bir kısım da, âlemin mevcut aynasında, Hakkı müşahade ettiklerini söylerler. Tasavvuf edebiyatında Allah ve âlem ayna olduğu gibi, âlemin hulâsası ve Allah'ın mazharı olan *insan-ı kâmil* de aynadır. Şahadet âleminde insandan daha mükemmel bir ayna yoktur. O halde âlem, âdemin vücudu ile parlak bir ayna olduğundan mutlak olan Allah, bu aynada kendi suretini kemali ile müşahade eder. Mutasavvıfa, gönül için de (âyine-i Huda) derler (Pakalın 1993: 124). Beyitlerde ayna yaradılıştaki gaybın sırlarını gösterir. Aynı zamanda yüz de Allah'ın güzelliğini yansıtır.

Tab'un âyîne-i serâyir-i gayb
Vâridât-ı İlâhîye meclâ (K. 2/12)
Göster yüzün ki matla'-ı mihr-i vefâdur ol
Âyîne-i cemâl-nümâ-yı Hudâdur ol (G. 37/1)
Virüp nümâyış ana saykal-ı hidâyet ile
Olam cemâlüne âyîne nûruna mazhar (K. 14/272)

Âyîne-i İskender, İran efsanelerine göre, Aristo tarafından Makedonya kralı meşhur İskender için yapılarak İskenderiye şehrinde yüksek bir yere konulmuş aynadır. İskender bu aynaya bakarak 100 fersah uzakta bulunan düşmanlarının ne yaptıklarını görürmüş (Çağlayan 1989: 41-42). Bir görüşe göre de İskender'in aynası Cem'in kadehidir (Aybet 1987: 215). Cem'in kadehi ve İskender'in aynası beyitlerde birlikte kullanılmıştır. İnsanın kendi gücünü ve maneviyatını test etmesi; dünya zevk ve eğlencelerinin geçiciliği; asıl değerli olan şeyin hakikati gösteren bilgi, manevi anlayış olduğu vurgulanmaktadır.

Ya câm-ı Cem yâhûd âyîne-i Sikenderdür
Nazar idersen eger 'ibret ile sengü (K. 14/47)
Gönül ki câm-ı Cem âyîne-i Sikenderdür

'Amûd urup ol ana şekl-i kuvvetini dener (K. 14/209)
Mülk-i 'ıyş u 'işretün olsak n'ola İskenderi
Oldı elde cāmımız âyîne-i 'âlem-nümâ (G. 1/3)

Mir'ât 5 yerde³³ kullanılmıştır. *Mir'ât-ı çarh-ı heftümîn, mir'ât-ı çeşmi rûşen-ter* ve *mir'ât-ı ruh* tamlamaları kurulmuştur. Beyitte halini anlayan adamın yüzünün asılması aynanın kararmasına benzetilmiştir.

Hâlümi bilüp 'abûsü'l-vech olmuşdı recül
K'oldı 'aksinden siyeh mir'ât-ı çarh-ı heftümîn (K. 11/5)

Eskiden ölüm döşeğindeki hastanın ağzına ayna tutulurdu. Bunun nedeni de hastanın ölüp ölmediğini anlamak içindi. Aynanın buharlaşması ölmediği anlamına gelirdi (Şentürk 2016: 101). *Nefes gör* ifadesi ruhun aynasındaki nefesi görme anlamında vermiştir.

Nefes gör gel ruhun âyînesiyle diyü âl itdüm
Ölürken dahi 'Âşık bûse aldum cânuna lâyük (G. 77/5)

1.3.2.Dürc (hokka kutusu)

Kıymetli taşların, mücevherlerin saklandığı kutudur. Divan edebiyatında sevgilinin ağzı kutucuk olarak düşünülür. İçinde inci dişler saklı bir mücevher hazinesidir. Felek de bir dürc olarak ele alınır ve içindeki yıldızlar vs. birer mücevher olarak görülür (Pala 2022: 126). Divanda dürc 2 yerde³⁴ belirlenmiştir.

Sevgilinin güzelliği, parlaklığı, değeri ile güneş ve gezegen arasında benzerlik vardır. Onun eşsizliğini, hangi mücevher kutusunun incisi ve hangi burcun yıldızı sorularıyla mübalağa sanatını kullanarak vurgulamaktadır.

Ey meh-i ruhsâruna hûrşîd ü keyvân müşteri
Kangı dürcün gevherisin kangı burcun ahteri (G. 12/1)

Kılıç ve kın, inci ve yıldızlar beyitte dünyevi ve ilahi değerler arasındaki bağlantıyı vermiştir.

O tîgde iki bend ol niyâmda iki tîg
O dürcü iki dür ol burcda iki ahter (K. 14/84)

³³ K. 11/5, K. 14/46, K. 14/53, G. 55/3, G. 60/3.

³⁴ K. 14/84, G. 12/1.

1.3.3.Halhâl

Halhâl, eskiden kadınların zînet olarak ayak bileğine taktıkları gümüşten veya altından halkanın adıdır (Koçu 1967: 162). Divanda halhâl 1 yerde³⁵ geçmektedir.

“Âşık Çelebi feleği, memduhun meclisinde raks eden bir rakkasa benzetirken eğri şekliyle gökkuşağını, o rakkasın bileğindeki halhal olarak hayal eder.” Feleğin dönüşü ile rakkasın dans ederken yaptığı dönüş hareketleri arasında ilişki gösterilmektedir (Karavelioğlu 2022: 735). Halhal sevgilinin narin bileğinde sallanarak aşığı kendine hayran bırakır. Sevgilinin gökkuşağı rengine ayağına halhal taktığından beri aşığın meclisinde (gönlünde) dans ettiği anlatılmaktadır.

Takındı kavs-ı kuzahdan ayagina halhâl
Olalı bezmüne rakkâs gerdiş-i gerdân

(K. 9/16)

1.3.4.Kemer

Kemer, bir şerit şeklindedir ve giyilen elbiseyi belden sıkı tutmak için kullanılır. Sadece süs olarak ve bele bir kez dolanarak önden bir toka ile tutturulan eşyanın adıdır. Kemer, eski toplumlarda yaşayan kadın ve erkekler tarafından kullanılır. Kemerin altın, gümüş ve mücevherlere işlenmiş çeşitlerinin yanında meşin ve kayıştan yapılanları da mevcuttur (Koçu 2015: 156-158).

Divanda kemer 2 beyitte³⁶ yer alır. Şair kemeri kendine çeki düzen veren bir şahıs gibi göstererek teşhis sanatını kullanmıştır.

Kendüyi çeker çevirür hükm-i şâha cest olur
İki üç yirden miyânına kemer baglar nişân

(K. 10/15)

Manevi yolculuk peşinde olan kişinin *elif harfli* tacıyla yolculuk yaptığını ve süslenmiş kemerinin üzerinde altınla süslenmiş bir işaret olduğunu tasvir etmektedir.

Bir kalenderdür elif tâc ile seyr eyler berât
San kemer-bendinde tugrâ bir kedû-yı zer-nişân

(K. 10/16)

1.3.5.Küpe

Küpe, kulağa takılarak kullanılır. Kulağı süsleyen takılardan olan küpe, genellikle küre şeklinde hayal edilir. Benzetmelerde gözyaşı, şarap damlası, yâkûd-ı

³⁵ K. 9/16.

³⁶ K. 10/15, K. 10/16.

rümmânî sebebiyle nar tânesi: sözün *kulağa küpe* olmasından dolayı söz ile şiir arasındaki ilgili tasavvurlarda yer alır (Çağlayan 1989: 54; Sefercioğlu 2001: 102). Halka olarak görülen küpe ve sevgilinin dudakları için kendisine benzetilendir (Tolasa 1973: 525).

Kerîme ve *le'îme* kelimeleriyle karşıt anlam veren şair iyi ve kötü karşılaştırması yapar. İyi insanlara kulak vermeyi, kötü insanlardan yüz çevirmeyi vurgulayarak bu sözlerini *kulağına küpe yapmak* deyiimiyle ifade etmiştir.

Kerîme halka be-gûş ol le'îme çekme kulak
Kulaguna küpe eyle sözüüm ki söz gevher (K. 14/117)

1.3.6. Tarak, Şâne

Şâne, Farsça bir kelime olup tarak anlamına gelmektedir. Divan şiirinde gelin, koku ve ayna ile birlikte kullanılır. Sevgilinin saçlarını taraması için şâneye ihtiyacı vardır. Sevgili bazen saçlarını bağlayıp tutar; bazen de dağıtır. Sevgilinin saçını taraması, orada yer edinmiş âşıkların dökülmesine tasvir edilir. Âşıkın kirpikleri de şâne gibi düşünülür (Pala 2022: 420). Tarak, şekil benzerliği sebebiyle el, diken, arslan pençesi, kuş ayağı ve yaprak ile ilgili benzetmelerde kullanıldığı görülür (Sefercioğlu 2001: 101). Divanda şâne 2 yerde³⁷ tespiti yapılmıştır. Beyitte âşık ve tarak arasında benzerlik kurulmuş ve âşığın tarak gibi parça parça olmadıkça sevgilinin saçlarının güzelliğine ulaşamayacağını söylenmektedir.

Başa varılmaz imiş gîsû-yı 'anber-sây ile
Rîze rîze olmayınca şâne gibi 'Âşıkâ (G. 2/5)

Bir süslenme aracı olan tarak diş diştir. Saç taranırken saçların içine girer. Saçların karışıklığını giderir (Aybet 1987: 216). Beyitte tarakla saçları bir o yana bir diğer yana çekme, hoş bir rüzgâr esintisiyle hareket ettirerek karışıklığı, dağınıklığı giderme anlamında verilmiştir. Âşık kendisini tarağın dişleri yaparak sevgilinin mis kokulu saçlarına yaklaşmaktadır. Sevgilinin saçları yasemin çiçeği olarak tasavvur edilmiştir.

Şâne ilüp çekme de bir yana bir yana nesîm
Var ise zülf-i semen-sâda perîşânluk budur (G. 110/4)

³⁷ K. 14/245, G. 2/5, G. 110/4.

1.3.7.Tavk, ‘İkd, Kılâde, Kalâid

Arapça bir kelime olan tavk *gerdanlık* anlamına gelmektedir. Bir diğer anlamları şu şekildedir: Tasma, halka; güvercin, kumru ve üveyik gibi kuşların boyunlarında bulunan tüyden bir gerdanlık şeklindeki halka; güç, kuvvet, tákattir. (Ayverdi 2010: 1212). Duvak ve bir şeyin etrafına çevrilen halka anlamlarına da gelmektedir. Divanda tavk 5 yerde³⁸, ‘ikd 1 yerde³⁹ ve kılâdenin çoğulu kalâid 2 yerde⁴⁰ geçmektedir. Genellikle teşbih ve teşhis sanatları ve *tavk-ı gerden-i gerdûn*, *tavk-ı pür-gevher* ve *tavk-ı gerden-i havrâ* tamlamalarının kullanıldığı görülmektedir.

Beyitlerde *tavk*, gökyüzünün boynundaki yıldızların gerdanlık gibi olmasına; sözlerinin gerdanlığı, güzel yüzlülerin boynundaki kolye gibi durmasına; halenin, sevgilinin boynundaki bir kolye gibi asılı olmasına ve ilk defa duyduğu sözün, sevgilinin boynundaki kolyeye öykünmek istemesine benzetilmiştir.

Kalâyid-i minenün tavk-ı gerden-i gerdûn	
Cevâhir-i suhenün ‘ikd-ı dürr ü la’l u le’âl	(K. 5/4)
Kalâyid-i suhanum tavk-ı gerden-i havrâ	
Zülâl-i ma’rifetüm âb-ı rû ider kevser	(K. 14/128)
Hâle sanma mâhda hüsn ile ilzâm eyleyüp	
Gerdeni tavkı nigârün boynına asdı elek	(G. 22/6)
Yakası açılmaduk bir söz işitdüm dün gice	
Gerdenün tavkına öykünmek dilermiş hâleler	(G. 98/2)

1.3.8.Üsküf

Başlık, serpuş giyilince yarısı arkaya sarkan sıрма işlemeli yeniçeri börtü anlamlarına gelmektedir (Ayverdi 2010: 1298). Üsküf; *başlık*, *ibik*, *hotoz*, *tepesi devrik ucu püsküllü başlık* anlamındadır. Beyaz renkli, külâh biçimindedir ve genellikle keçeden yapılır. Başa giyilen kısmı sırmalı değilse *kuka* denilir (Zülfe 2005: 168). Divan şiirinde üsküf; makamın, gücün, zenginliğin ve güzelliğin sembolüdür. Onu sevgili başına takar, bundan dolayı sultan ya da makam sahibi biri olarak tasavvur edilir (Öztoprak 2010: 149). Divanda üsküf 1 beyitte⁴¹ geçmekte ve üsküfün altından yapıldığını dile getirilmektedir. Kapısında güneş gibi altın sarıkla hizmet eden birisinin şimdi başına Keyânî tacını takıp hükümrân olduğu anlatılmaktadır.

Kapunda benden idi mîhr altûn üsküfli

³⁸ K. 5/4, K. 14/105, K. 14/128, G. 22/6, G. 98/2.

³⁹ K. 5/4.

⁴⁰ K. 5/4, K. 14/128.

⁴¹ K. 9/15.

1.3.9.Yüzük, Hâtem, Engüşter

Süs eşyası ve sevgilinin süslenmesinde önemli bir yeri olan yüzük, şekli bakımından dudak ve hilale benzetilir. Yapıldıkları madenin cinsi sebebiyle renk ilişkisinden de söz edilir. Bu yüzük aslında inci, yakut veya la'lden yapılmış olarak gösterilir. Sevgilinin vuslatı ve âşığın gönlü de hâtem olabilir (Sefercioğlu 2001: 102, Pala 2022: 198).

Beyitte sevgisini, aşkını dile getirmeyen kişinin altın yüzüğü kişiyi sıkıntıya düşürebileceğini başına taş olur diyerek ifade etmektedir.

Dilinde itmeye mihrün şu kim ki mühr-i nigîn
Hemîşe başına taş olur ise hâtem-i zer

(K. 14/149)

Divanda hâtem 10 beyitte⁴², engüşter 1 beyitte⁴³ tespiti yapılmıştır. *Hâtem-i mühr-i Süleymânî, hâtem-i devlet, hâtem-i hatmîyyet, hâtem-i câmu ve hâtem-i zer* tamlamaları beyitlerde geçmektedir. Hz. Süleyman'ın parmağındaki yüzüğün üstünde *ism-i âzam* yazılı olduğu için ins-ü cin, vahşî hayvanlar ve kuşlar kendisine itâat etmektedir. Hz. Süleyman bir gün abdeshaneye giderken yüzüğü Cerrâde ismindeki karısına vermiştir. *Sahr* adlı dev Süleyman Peygamber sûretine girip yüzüğü almış ve tahta geçmiştir (Tarlan 1964: 262). Hz. Süleyman'nın mührünün bir cin tarafından çalınmasına telmih yapılmaktadır.

N'ola gitdiyse elden bir iki gün hâtem-i devlet
Ki dirler dîv almış bir zemân mühr-i Süleymânî

(K. 3/29)

Kıssada Süleyman'ın cini, onun kılığına girerek yüzüğü çalar. Daha sonra tekrar onun eline geçmesin diye yüzüğü denize atar. Allah'ın izniyle yüzük bir balığın karnında tekrar Süleyman'a ulaşır. Dolayısıyla yüzük cin için, bir var bir yok olan oyuncak gibi olur (Arı 2019: 34-35). Fincanla ya da mendille oynanan yüzük oyununda sayı kaybeden taraf elebaşının alına sayı adedince kara çizmek veya yenilenlerin yüzünü karalamak âdettir (Onay 2021: 392). Beyitte talihin insanı terk etmesini, yüzüstü bırakmasını *talâk idüp* olarak verilmiş, *ric'at* kelimesiyle de talihin uzaklaştıktan sonra tekrar geri dönmesini Süleyman mührüne telmih yapılarak anlatılmıştır.

⁴² K. 3/27, K. 3/ 29, K. 9/26, K. 10/6, K. 11/38, K. 11/41, K. 11/61, K. 14/83, K. 14/149, G. 23/4.

⁴³ K. 11/41.

‘Arûs-ı bahta virmişken talâk idüp yine ric’at
Nişân için konıldı hâtem-i mühr-i Süleymânî (K. 3/27)

Şair, *hâtem-i câm* tamlamasıyla şarap kadehini mührü benzetmiştir. Şarap kadehinin mührü kadar özel ve değerli olduğu vurgulanmıştır.

Perî-rûlarla destünden komayup hâtem-i câmı
Gönül devrinde ‘ıyş u ‘ışret it Sultân Süleymânun (G. 23/4)

1.4. Diğer Süs Unsurları

1.4.1. Allık, Gül-güne

Allık kelimesinin Farsçası *gül-gûnedir*. Kadınların yüzlerine sürdükleri gül renkli *düzgün*, allık anlamına gelir (Ayverdi 2010: 444). Eski Türk kadınının süslenmesinde allıklı, aklıklı, rastıklı, sürmeli, yapma benli yüz makyajı karşılığı kullanılmış bir deyimdir (Koçu 1967: 250). Genç gelinlerin ve genç kadınların, kaşlarını ve gözlerini boyayarak, yanaklarına allık sürerler, buna *yüz yazmak* veya *yüz yazısı* denir (Sürür 1983: 19). Kadınların yüzlerine sürdükleri beyaz ve kırmızı boyalara denilir. Beyaz boyaya *aklık*, kırmızı boyaya *allık*, yüz boyamada hünerli, zevkli hanımlara o yolda hizmetlere de *düzgüncü* denilmektedir (Koçu 1967: 104). Divanda gül-güne kelimesine bir beyitte⁴⁴ karşılaşılmıştır. Beyitte dünya gelinini, bayram gününde kendisini süslemesiyle ve şafaktan renk alıp yanaklarına gül pembesi vermesiyle ilişkilendirilmiştir. Dünyayı bir gelin olarak gören şair, şafak rengini yanaklardaki allığa benzetmiştir.

Yahûd şafakdan idüp ‘ârızına gül-güne
Özine ‘idde zînet virür ‘arûs-ı cihân (K. 9/2)

1.4.2. Nigîn

Nigîn, Farsça kökenli bir kelimedir. *Yüzük, yüzük kaşı, yüzük şeklinde mührü* anlamına gelmektedir (Ayverdi 2010: 932). Divanda nigîn 4 kez⁴⁵ kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte de övülenin mührü olarak verilmiştir. Şair tahtını, tacını ve mührünü yüce Allah temiz bedenine mübarek kılsın diye dua etmektedir. Daha sonra duaya eklemekler yapmıştır: Tacın ve tahtın semada bir toz gibi görünsün. O gün Sultân Selîm zaman senindir.

Nigîn-i tâc u tahtı Hak tebârek

⁴⁴ K. 9/2.

⁴⁵ K. 11/85, K. 14/83, K. 14/149, TB. 6/XI-15

Vücûd-ı pâküne ide mübârek
Gubârûn ola çarha tâc-ı târek
O gün Sultân Selîm devrân senündür

(TB. 6/XI-15)

1.4.3. Sürme, Kuhl, Tûtîyâ

Farsçadan dilimize girmiş sürme kelimesi, göz çevresini ve özellikle kirpik diplerinin siyah olması için çeşitli renklerde boyayarak kullanılan maddelerin geneline verilen isimdir. Arapçada *kühl*, Farsçada *surme*, Hint alt kıtasında *kajal*, *sirma/surma* adlarıyla bilinir. Arapçada sürme çekmeye *iktihâl*, sürmedanlığa *mükhule* denilmektedir (Yalçın 2010: 169). Gür kara kirpikli gözler için *Kudretten Sürmeli* denilmiştir (Koçu 1967: 211). Aynı zamanda göz hastalıklarının tedavisinde de kullanılan bir maddedir (Sefercioğlu 2001: 98).

Edebiyatta Isfahân sürmesi meşhur olduğu için *kuh-li Isfahânî* sözü geçmektedir (Onay 2021: 340). Sevgilinin ayak tozunun sürmeye benzetilmesi küçük zerreler halinde olması, aşığın derdini gidermesi gibi özellikler sürmenin değerli olmasındandır (Çağlayan 1989: 59). Sürme, memduhun ve sevgilinin ayağının tozları, meyhanenin toprağı ve saba rüzgârı için kendisine benzetilendir (Tolasa 2001: 524). Beyitlerde de sevgilinin ve dergâhın yolunun tozları Isfahân sürmesinden daha değerli olduğu söylenmektedir.

Çin ü Mâçini kesâda virdi bûy-ı kâkülün
Sürme-i gerd-i rehûn kesdi Sıfâhân yolların (G. 61/2)
Gerd-i dergâhun umar çeşm-i emel yüz milden
Göze göstermez Sıfâhân sürmesinün minnetin (G. 72/5)

Kuhl divanda 4 yerde⁴⁶ tespit edilmiş, *kuhl-ı cilâ-yı dîde-i pindâr*, *kuhl-ı insâf* ve *kuhl-ı merdüm* tamlamaları divanda geçmektedir. Sürme ifadesi de divanda 6 yerde⁴⁷ geçmektedir. Şairler, güzellerin kaşlarını yaya benzettiklerinde vesmeyi de toza benzetmişlerdir (Çetinkaya 2010: 67). Beyitte sevgilinin kaşına vesme çekmesiyle yay gibi siyah güzelliğine, yazısının mürekkebinin cennetteki hurilerin gözüne sürme sürmesine ve yas tutmasına bağlamıştır:

Ey midâdun vesme-i ebrû-yı nûn-ı nass-ı Hak
Rik-i hattun sürme-i çeşm-i cemâl-i hûr-ı ‘ayn (K. 12/12)
Kaşına vesme çekdi yine yaykarası var
Gözine sürme çekdi ‘aceb kime yası var (G. 104/1)

⁴⁶ K. 13/8, G. 27/5, G. 39/3, M. 5/VI-1.

⁴⁷ K. 11/57, K. 12/12, G. 33/3, G. 61/2, G. 72/5, G. 104/1.

Tûtiyâ da göze sürülen süs eşyalarındandır ve divanda 5 yerde⁴⁸ kullanılmıştır. Tûtiya toz haline getirilmiş sürme taşıdır. Zehirsiz, çözünmeyen bir ağırlı dindiricidir (Aybet 1989: 217). *Hâk-ı pâý* tamlaması, genellikle sevgilinin ayağının tozunu ifade etmektedir. Çok kıymetli olan bu topraktan âşık gözüne sürme çeker (Batislam 2019: 457). Şair aşağıdaki beyitte zamanın hükümdarı için *hâk-i pâý* tamlamasını kullanmış ve çok önemli olan ayaklarının tozunu gözlerine sürme işareti yapmak istemesiyle ifade etmiştir.

Mîr-i mîrân Hüsrev-i devrân güzîn-i serv-revân
Hâk-i pâýünden gözine tutiyâ ister nişân (K. 10/26)

1.4.4. Sürmedân

Göz sürmesinin içine konulduğu hokkanın adıdır. Altından, gümüşten, elmaslarla murassa sürmedânlar yapılmıştır (Koçu 1967: 215). Divanda sürmedân kelimesine 1 beyitte⁴⁹ yer verilmiştir. Sürme hokkası (sürmedân) gümüş veya kemikten yapılıdır (Kurnaz 1996: 175). Beyitte *sürmedân etmek* ifadesini kullanan şair, gerçek anlamında değil mecazî olarak sürüklenip dövülmesi, sürünerek taşınması anlamında kullanmıştır. Üstühân (kemik) ve sürmedân beyitte birbiriyle ilişkili olarak verilmiştir. Şair, sevgili uğruna ölüp toprak olduğunu ve mahallenin köpeklerinin onun kemiklerini alıp sürme kutusu yaptığını söylemiştir.

Yolında öldüğüm hâk olduğum görüp işigünde
Kilâb-ı kûyun alup üstühânım sürmedân itmiş (G. 112/5)

1.4.5. Vesme, Nîl, Çivid

Vesme, kaş boyası anlamına gelir ve *rastık* kelimesinin Arapçasıdır. Aynı zamanda *çivid yaprağı* da denilmektedir (Onay 2021:382). Kadın makyajında kaş boyasının adıdır. Kaşa sürdükleri madenî kara boya, vesme de denilir (Koçu 1967: 200). Lügat-i Remzî’de yaprağına vesme denilen ve saç ve sakal boyamakta kullanılan bir tür ota nîl denildiği belirtilir. Burhân-ı Kâtî’da da bazılarınca nîl yaprağına yani çivit otuna vesme denildiği bildirilmiştir. Yanmış üzerlik tohumuna da nîl denildiği bildirilen sözlüklerde, bunun nazar değmesinden korumak amacıyla çocukların kulağı

⁴⁸ K. 10/26, K. 14/73, G. 92/4, G. 95/3, TB. 5/II. 3-4.

⁴⁹ G. 112/5.

tozuna (kulak arkasındaki çukur yer) ve alınlarına çekildiğinden bahsediliyor (Çetinkaya 2010: 71).

Divanda vesme 4 yerde⁵⁰, nîl 3 yerde⁵¹, çivîd 1 yerde⁵² yer alır. Mâh-ı nev (yeni ay) sevgilinin yüzüne benzetilmiştir. Sevgilinin boyalı kaşları gökyüzündeki bulutların arasında parlayan bir güzellik olduğu tasvir edilmiştir.

Mâh-ı nevdür ebr içinde vesmede ebrûların
Zer varak anda süreyyâdur ki Bilâl üstindedür (TB. 1/5)

Kaşına altın yapraktan vesme çekerek iz bıraktığını o iki kılıcın birinin cevher diğerinin keskin çelik olduğunun tasavvuru vardır. Şair kaşları keskin bir kılıca benzetmiştir.

Çeküp ebrûsına vesme varakdan zer nişân itmiş
O şemşîrûn birisi cevheridür biri zâgıdur (G. 102/2)

1.4.6. Zer-kâr, Zer-varak

Zer-kâr ve *zer-varak* beyitlerde süsleme anlamına gelecek şekilde kullanıldığı görülmektedir. Divanda *zer-kâr* 1 beyitte⁵³ ve *zer-varak* 3 beyitte⁵⁴ kullanılmıştır. Beyitlerde altın işleme ve altın süsleme özellikleriyle verilmiştir. Sultanın kılıcına dünyayı aydınlatan altın işlemeli bir gül yazıldığı diğer beyitlerde ise kaşların altın yaprakla süslendiği ifade edilmiştir.

Sensin ol sultân-ı kişver-gîr tîg-i ‘adlüne
Yazılupdur mihr-i ‘âlem-tâb bir zer-kâre gül (K. 4/24)
Yâ meger bir nev-civân-ı nagz-ı hatdur hâl dâr
Zer varakla eylemiş ebrûsına zîver nişân (K. 10/11)
Alnun üzre hâl san rûhu’l-emîndür sidrede
Zer varaklı kaşların olmuş murassa’ bâl ana (G. 5/2)

1.5. Günlük Hayatta Kullanılan Eşyalar

1.5.1. Bâlîş, Yastık

Bâlîş: Farsça kökenli bir kelime olup yastık ve yüz yastığı anlamına gelmektedir (Devellioğlu 2013: 79). Divan şiirinde âşığın mekânı, sevgilinin eşiğidir. Sevgilinin

⁵⁰ K. 12/12, G. 102/2, G. 104/1, TB. 1/5.

⁵¹ K. 1/4, K. 14/17, K. 14/31.

⁵² K. 11/6.

⁵³ K. 4/24.

⁵⁴ K. 10/11, G. 5/2, TB. 3/1-5.

kapısı, eşiği, eşiğinin toprağı ayrı ayrı niteliklere sahip olup âşık için çok değerlidir (Kızıltoprak 2017: 43). İnsanlar topraktan yaratıldığı için ölüp torağa karışmak ister. Ölen insan toprak üzerine yatırılır. Bundan dolayı toprak hem yatak, hem yastık gibidir (Çağlayan 1989: 125). Divanda bâliş 1 beyitte⁵⁵ kullanılır. Beyitlerde bâlîn ve bîster beraber geçmekte; toprak, mezar taşı ve taş ile tezat oluşturacak şekilde verilmektedir. Şair, başının altındaki yastığı mezar taşına, üzerinde yattığı yatağın da mezar olduğunu söyleyerek benzetme ilişkisi oluşturur.

O hâbde bana kıl rûyetün senün rûyâ
Şu dem ki seng ü lahd ola bâliş ü pister (K. 14/289)

Yastık: Başın altına koymak veya sırtı dayamak için kullanılan içi yün, pamuk, kuş tüyü, ot vb. ile doldurulmuş küçük mindere denilmektedir (Kızıltoprak 2017: 43). Divanda yastık sadece aşağıdaki beyitte yer almaktadır. Aşk ehlinin yastığa ihtiyaç duymayacağı *sağlam bir baş yastığa ihtiyaç duymaz* ifadesiyle dile getirilmektedir.

İşigün taşını yasdanmaz olmayan sana ‘âşık
Meseldür kim tabîbâ sag olan baş istemez yasdık (G. 77/1)

1.5.2. Beşik, Mehd

Mehd kelimesi beşik anlamına gelir. Ayrıca yaymak, döşemek, kazanıp kâr etmek gibi anlamları da vardır (Pekyürek 2007: 390). Beşik 2 beyitte⁵⁶, mehd 1 beyitte⁵⁷ verilmiştir.

Beşikte ağlayan çocuğun sesine kundaktaki bebeğin karşılık verdiği tasavvur edilmiş ve beşik gerçek anlamında kullanılmıştır.

Biri yüksekden beşikde nâleye âgâz ider
Uyar alçakdan ana kundakdağı âvâz ider
Bî-usûl eyler felek hakkâ katı nâ-sâz ider
Âh elinden kızlarun feryâd elinden kızlarun (MB. 3)

Beyitte kalemin mürekkep beşiğinden Mesih gibi konuşmasına telmih yapılmaktadır. Kalemin mürekkep bölgesi ile beşik arasındaki benzerlik göze çarpmaktadır.

Ger nefahtu fihi min rûhî⁵⁸den urmaz ise dem

⁵⁵ K. 14/289.

⁵⁶ MB. 3, MB. 6.

⁵⁷ K. 7/7.

⁵⁸ Ona ruhumdan üflediğim zaman Hicr 29, Sad 72.

1.5.3. Cârûb, Süpürge

Klasik şiire Farsçadan geçmiştir. Süpürge imgesi, beyitlerde bazen âşğın durumunu dile getirmek, bazen de sevgilinin veya övülenin bir vasfını anlatmak üzere kullanılır. Sevgilinin saçı; çokluğu, karışıklığı, baştan ayağa doğru salınışı, uzunluğu ve yere değmesi gibi yönleriyle süpürgeye benzetilir (Savran 2007: 281). Şair ilgili beyitte cennet hurilerin saç teli ve meleklerin kanadı ile süpürge arasında teşbih oluşturmuştur.

Yiridür olsa cârûb-ı harîm-i hassı zülf-i hûr
Revâdur şehper-i kerrûbiyân olsa meges-rânı

(K. 3/17)

Divanda cârûb 3 yerde⁵⁹ zikredilmiştir. Beyitte Allah'tan başka her şey anlamına gelen mâsivâ kelimesi geçmektedir. Tasavvufi beyitlerde süpürge, tasavvuf yoluna baş koyan davasına gönülden bağlanan bir dervişi temsil eder. Süpürge; ilahî aşka ulaşma, nefsi terbiye etme ve kapı arkasındaki duruşu gibi yönlerden salık için örnektir (Savran 2007: 288). Beyitte süpürge ve kirpik arasında benzerlik kurulur. Şair *cârûb-ı müjgân* ifadesi ile kirpikleri bir süpürge gibi kullanarak hâr (diken) ve hüsn (güzellik) denen dünyevi sıkıntılardan hem de güzelliklerden temizlediğini vurgulamaktadır:

Gözüm sırça serâyın suladı eşk-i ferâvânım
Süpürdi mâ-sivâ hâr u hüsn cârûb-ı müjgânım

(TB. 2/4-1)

1.5.4. Hicâb, Perde

Bir yerin dışarıdan görünmesini önlemek, ışığı engellemek veya iki yeri birbirinden ayırmak için gerilen kumaş, naylon (Ayverdi 2010: 987) anlamları ve askı, örtü, hicap, hicaz, süradikat (saray perdeleri) gibi (Toparlı 2000: 313) anlamları da vardır. Divanda daha çok kadınların yüz örtüsü olarak geçmektedir.

Divanda perde 2 yerde⁶⁰ ve hicâb da 2 yerde⁶¹ geçmekle birlikte toplam 4 yerde tespit edilmiştir. Divanda *perde-i halvet-serâyı*, *perde-i ikrâr* ve *def'-i hicâb* tamlamalarıyla karşılaşmıştır.

Hicâb kelimesinin iki şey arasındaki engel anlamı da vardır (Pakalın 1993: 812). Sevgilinin âşğın ayağına geldiğinde *perdeyi ortadan kaldır*, sorulan sorularla ve cevaplarla yüzleş beytinde perde kelimesi kinayelidir. Perdenin gerçek anlamı

⁵⁹ K. 3/17, K. 14/69, TB. 2/4-1.

⁶⁰ K. 11/33, K. 14/42.

⁶¹ G. 26/1, G. 113/3.

düşünüldüğünde sevgilinin yüz perdesini çıkarması, mecazî anlamı düşünüldüğü zaman da aralarındaki sırların ortadan kaldırılmasıdır. Beyit hem gerçek hem de mecazî anlamı düşünülerek verilmiştir.

Gelse nigâr ayaguna başdan şarâba çek
Def'-i hicâb eyle su'âl u cevâba çek (G. 26/1)

Aynı zamanda perde tasavvufta gönülde hakkın tecellisine ve ilahî hakikatleri görmeye engel olan ve insanı Allah'tan uzaklaştıran maddi, manevi her şeyi ifade eder (Ayverdi 2011: 987). Şair, yetmiş bin perdenin Allah ile kul arasında engel olamayacağını, aşkın güneşinin (Allah'ın) daha büyük ışığı olduğunu dile getirmiştir.

Hâyil olmazmış fûrûgına bu yetmiş bin hicâb
Âfitâb-ı 'ışkun Allâh nice tâbı var imiş (G. 113/3)

Aşağıdaki beyitte, yelpaze sallayan zamanın başındaki meleklerin kanadı ile halvet sarayının perdesinin içindeki hurilerin saç teli arasında benzerlik ilişkisi vardır.

Mirvaha-cünbân ser-i vaktün per-i kerrûbiyân
Perde-i halvet-serâyun târ-ı müy-ı hûr-ı 'în (K. 11/33)

1.5.5. Kilit

Anahtar, düğme vb. bir parça ile işleyen kapatma aletidir (Ayverdi 2010: 679). Divan şiirinde ise saç ve kilit arasında teşbih unsuru vardır. Saç güzellik hazinesinin üstündeki kilide benzetilmektedir (Çavuşoğlu 1971: 111). Divanda kilit kelimesi 2 beyitte⁶² geçmekte ve gerçek anlamı düşünülerek beyitte yer almaktadır. *Kilîd-i feth* ve *kilîd-i fütûh* tamlamaları görülmektedir. Fetih anahtarıyla önemli kapıların açılmasının stratejik bir yönetim ve tedbirlerin iyi alınması ile mümkün olduğu ifade edilir.

Yiridür nâme-i ser-beste-i tedbîrüne dinse
Kilîd-i feth-i ebvâb-ı mühimmât-ı cihân-bâni (K 3/5)

Doğru düşünce, isabetli kararlar ve kararlılığın binlerce askerden daha güçlü olduğu bu sayede yüzlerce ülkenin fethinin anahtarının alınabileceği anlatılmaktadır.

Savâb-ı fikri 'azîmetde hezârân ceyş
Huçeste rây-ı kilîd-i fütûh-ı sad-kişver (K. 14/159)

⁶² K. 3/5, K. 14/159.

1.5.6. Kûze, Sebû, Sifâl, Surâhî

Sebû 2 beyitte⁶³, sifâl 5 beyitte⁶⁴, surâhî 6 beyitte⁶⁵, kûze 1 beyitte⁶⁶ belirlenmiş ve bu kelimeler testi anlamında kullanılmıştır.

Sebû: Farsça testi anlamına gelmektedir (Kanar 1998: 344). Şarap kabının büyüklerinden sayılır (Onay 2021: 326). Aşağıdaki beyitlerde de şarap kabı olarak geçmektedir. İlgili ilk beyitte içki kadehi ile dostluk içinde sakiye lütufta bulunması istenmektedir.

Sebû ile refikâ lutf idüp bir hûb sâkîye
Şu dem ki cism-i efsürdem felek ser-cümle hâk eyler (G. 106/3)
Elüm alup yabana atma billâhi benüm sâkî
Şu vaktin kim felek destünde hâkûmden sebû eyler (G. 107/2)

Sifâl, beyitlerde kadeh, kırılmış kadeh parçası olarak geçmektedir. *Hem-sifâl*, kadeh arkadaşı olarak verilmiştir.

Sifâl pâresini ilte câm-ı Cemşîde
Zücâc-ı kıt'asını âfitâba 'arz eyler (K. 14/174)
Kûşe-i kûy-ı harâbât u şikest olmuş sifâl
Yegdür iklim-i Kubâd Evreng-i Keykâvûsdan (G. 55/4)
Seglerünle hem-sifâl olmuş iken kapunda dil
Cân yedürse çekmeye fagfûr-ı Çînün minnetin (G. 72/6)

Surâhî, genellikle içinde şarap bulunan kaba denilir. İçindeki şarabı boşaltırken çıkardığı ses (kulkile), kadehin kulağına gizli sırlar verir. Bundan dolayı ağız olarak düşünülür (Sefercioğlu 2001: 105). Gül bahçesine büyüleyici olan gülleri içmek için geldiğini söyleyen şair; sürahinin yakut renkli olduğundan bahsetmiştir.

Lâleler la'îl-surâhî câmlar zerrîn-kadeh
Iyş için geldi gül-efsûn içmege gülzâre gül (K. 4/4)

Kûze: Farsça testi anlamındadır. Kadir bahçesinde felek, su dolu bir testi gibidir. Testinin içine solmaması için yedi gezegenin gülü konulmuştur.

Bâg-ı kadründe felek bir kûze-i pür-âbdur
Solmamaga konmuş anda seb'a-i seyyâre gül (K. 4/30)

⁶³ G. 106/3, G. 107/2.

⁶⁴ K. 14/174, G. 1/2, G. 55/4, G. 72/6, TB.4/4.

⁶⁵ K. 4/4, K. 14/251, G. 18,1, G. 77/2, G. 104/2, TCA. 5/2-3.

⁶⁶ K. 4/30.

1.5.7. Örtü

Örtü 1 beyitte⁶⁷ belirlenmiştir. Kâbe örtüsü tamlamasıyla verilmiştir. Kâbe örtüsü ile sevgilinin siyah saçları arasında benzerlik ilişkisi kurulmuştur. Sevgilinin saçlarının aynı Kâbe örtüsü gibi olduğunu dile getiren şair, bu güzelliğinin aynı zamanda tuzak olabileceğini de eklemektedir.

Ka'b'örtüsü dir ehl-i nazar gerçi zülfüne
Hey nice Ka'be örtisi dâm-ı belâdur ol (G. 37/3)

1.5.8. Meges-rân

Meges, Farsça *rân* ile birleşik isim oluşturur. Yelpaze anlamına gelmektedir. Yelpaz ile eş anlamlı olarak kullanılan *mirvaha*, *bâd-bâz*, *bâd-bâr*, *bâd-bîz* ve *bâd-bîzen* kelimeleridir (Ünlü Aydın 2023: 13). Sinekleri kovmak için kullanılan yelpazeye de megesran denilmektedir (Ayverdi 2010: 788).

Divanda meges-rân 2 yerde⁶⁸, mirvaha 1 yerde⁶⁹ kullanılmıştır. Yelpaze ile tavus kuşunun kanadı ve meleklerin kanatları arasında benzerlik ilişkisi kurulmuştur.

Haste-i 'ışkı uşandursa hayâl-i hâl-i dost
'Aks-i zülf olur meges-rân şehper-i tâvûsdan (G. 55/2)

1.5.9. Micmer

Micmer, buhurdanlığın içinde tütsü yakılan kaba denilmektedir. Divan şiirinde âşığın ciğeri, sinesi, canı ve hatta kendisi micmere teşbih edilir. Benzetmelerde yanma eylemi vardır. Bazen güneş ve menekşe birer micmer olarak da düşünülür (Pala 2022: 316). Buhurdan içinde öd ağacı yakılan malzemedir (Sefercioğlu 2001: 109). Divanda micmer 5 yerde⁷⁰ geçmektedir. Gökyüzü bayram meclisi gibi düşünüldüğünde ışıgı buhurdanlıktan yayılan koku gibidir.

Şu'â'-ı mihr ana zencîr ü micmere hûrşîd
Sipîhr meclis-i 'îdünde micmere-gerdân (K. 9/11)

Aşağıdaki beyitte buhurdanın içindeki tütsünün bazen sevinç bazen de yas anlarında ruhu etkilemesi üzerinde durulmuştur.

Gâh dûdı cânda işler cân bağışlar ki dahı
Gâh sûr u gâh mâtemde olur micmer nişân (K. 10/20)

⁶⁷ G. 37/3.

⁶⁸ G. 55/2.

⁶⁹ K. 11/33.

⁷⁰ K. 9/11, K. 9/11, K. 10/20, K. 14/50, K. 14/256.

Buhûr-ı Meryem çiçek anlamına geldiği gibi günlük ve tütsü olarak da geçmektedir (Pala 2013: 76). Beyitte de Hz. Meryem buhuru anılmıştır. Şebboy çiçeklerinin her gece Hz. Meryem'in buhurunu yakmasının tasviri vardır.

Her gice şeb-bûylar yakar buhûr-ı Meryemi
Deyrür sahn-ı çemen anda büt-i Ferhâre gül (K. 4/12)

1.5.10. Raht

Raht, Farsça bir kelimedir. Yolculukta gerekli eşya ve ev ya da mekân düzenlenmesinde kullanılan çeşitli malzemelere denilmektedir. At takımı ve eyer takımına da raht denilmektedir (Ayverdi 2010: 1012). Divanda raht 2 yerde⁷¹ belirlenmiştir. Karar, akıl ve sabrın, maddi ve manevi talih unsurlarıyla beraber gam tarafından yağmalanması anlatılmaktadır. Beyitteki maddi unsur rahttır. Aşkın getirdiği acının kalıcı izli olduğu insanın bu izle yaşaması gerektiği ifade edilmektedir.

Karâr u 'akl u sabrum raht u bahtın itdi gam târâc
Gönülde dâg-ı mihnet kaldı ancak yâdigâr-ı 'ışk (G. 76/4)

1.5.11. Paldüm

Hayvan semerinin ileri kaymaması için ara ayaklarıyla kaba etleri üzerinden geçirilen kayışa verilen isimdir (Devellioğlu 2013: 999).

Beyitte mecazî anlamda verilen paldüm sadece aşağıdaki beyitte geçmektedir. Şair burada sufinin hikmet ve irfan yolunda olması gerekirken ahmakların tuzağına düşmesini eleştirmektedir. Sufinin olduğundan başka biri gibi görünerek sahte dindarlık sergilediği dile getirilmektedir.

Pâ-bend-i ahmakdan idüp sûfî rîşini
İtdi har-ı riyâyâ ridâsını paldüm (G. 35/4)

1.5.12. Pister

Pister/bister Farsça yatak, döşek anlamına gelmektedir. Divan şiirinde yatak, genellikle aşğın yattığı gam yatağı bazen de sevgilinin yattığı naz yatağı olarak geçmektedir (Artukoğlu 2012: 97). Divanda pister 3 yerde⁷² yer alır. *Pister-i râhat* ve *bâliş ü pister* tamlamalarıyla birlikte kullanılmıştır. Şair beyitte yaraların diken kadar acı verdiğini ama aynı zamanda rahat bir yatak gibi de olduğunu söylemektedir. Diken ve yatak kelimeleri aynı manada kullanılmıştır.

Bana hâr-ı cerâhat pister-i râhat berâberdür
Birûnum çâk çâk-ı gam derûnum hâr-hâr-ı 'ışk (G. 76/2)

⁷¹ G. 26/5, G. 76/4,

⁷² K. 14/220, K. 14/290, G. 76/2.

1.5.13. Sini

Sini, büyük tepsi demektir (Devellioğlu 2013: 1114). Divanda sini 1 yerde⁷³ geçmektedir. *Zerrîn sîni* (altın tepsi) tamlaması olarak aşağıdaki beyitte geçmektedir. Güneşin altın tepsisini başına koyup dolaşa bile ihtişamının ve gücünün değişmeyeceği dile getirilmektedir.

Zevâl irmez ana bir zerre 'uhdende havâdisden
Zen-i mihr alsa zerrîn sîni başa itse seyrânı (K. 3/ 8)

1.5.14. Sûzen, İğne

İğne dikiş dikmekte, nakış işlemekte kullanılan, bir tarafında iplik geçirilecek bir deliği bulunan sivri uçlu ince aletin ismidir (Ayverdi 2010: 542). Divanda sûzen 3 beyitte⁷⁴, iğne 4 beyitte⁷⁵ geçmektedir. Sûzen ile *sûfâf-ı sûzen-i mûhre*, *sûzen-i tîşe*, *sûzen-i gamze* tamlamaları kurulmuştur.

Beyitlerde daha çok sevgilinin can alıcı bakışları iğne ile teşbih edilmiştir. Sevgilinin bakışı bir iğne gibi vücudunu baştan sona yaralamış, âşığın bedeninde artık iğneye yer kalmayıp tamamen yaralarla dolmuştur. Şair, *iğneden ipliğe* deyimini de kullanarak en ince ayrıntısına kadar derdinin anlatacağını söylemektedir.

Gamzesiyle zülfi ucından ne gamlar çekdigüm
Sorsa yâre 'arz iderdüm igneden iplige dek (G. 22/3)
Sûzen-i gamzelerün itdi ser-â-ser pür-zahm
Yir yok iğne basacak cism-i figârumda benüm (G. 32/3)
Altûn iğneyle çıkarmak kasd idüp dilber gözüm
Eylemiş peykân-ı tîr-i cân-sitânın zer-nişân (G. 50/2)

1.6. Dinî Eşya

Divanda büt 2 yerde⁷⁶, çelîpâ 1 yerde⁷⁷, sanem 3 yerde⁷⁸, seccade 1 yerde⁷⁹ ve tesbih 5 yerde⁸⁰ tespit edilen dinî eşyalardandır.

1.6.1. Büt, Sanem

Büt ifadesinin şimdiki kullanımı *put* şeklindedir. Eski dinlerde büt, kendisine tapınılan bir ilâhı veya ilahların bazı niteliklerini temsil eden resim ya da heykellere denilmektedir. İnsan şeklinde güzel yontulmuş olanına *sanem* denilmektedir (Ayverdi

⁷³ K. 3/8.

⁷⁴ K. 14/261, G. 32/3, G. 63/3.

⁷⁵ G. 22/3, G. 32/3, G. 50/2, G. 100/5.

⁷⁶ K. 4/12, K. 14/248.

⁷⁷ K. 13/14.

⁷⁸ K. 3/1, G. 18/5, G. 20/1.

⁷⁹ G. 40/5.

⁸⁰ K. 11/24, K. 11/54, K. 14/5, K. 14/6, TB. 3/1.

2011: 1007; Onay 2021: 89). Divanda büt, *büt-i Ferhâre* ve *tasvîr-i büt* tamlamalarıyla geçmektedir. Ferhâr, Türkistan'da Hatâ ile Kaşgar arasında kalan bir şehirdir. Halkı hüsn ve latiflik ile meşhurdur ve bir puthane ismindendir. Süslü ve ziynetli bir nesnedir (Mütercim Âsım Efendi 2022: 247). İlgili ilk beyitte şair, çimenlik yerin manastır gibi olduğu ve orada Ferhâre gülünün put gibi durduğundan bahsetmektedir. Diğer beyitte ise Kâbe kutsal olduğu için içinde resim ve putun bulunmasının uygun olmadığı ifade edilmiştir.

Her gice şeb-bûylar yakar buhûr-ı Meryemi
Deyrdür sahn-ı çemen anda büt-i Ferhâre gül (K. 4/12)
İlâhî Ka'bede tasvîr ü büt revâ olmaz
Neçeye dek tola dil nakş-ı sûret-i dilber (K. 14/248)

Sanem, toplam 3 beyitte geçmektedir. Sevgilinin put gibi güzel olduğunu ifade eden şair, sanem ve sevgili arasında benzerlik ilişkisi kurmuştur. İki beyitte ise seslenme ifadesi olarak geçmektedir.

'Âşık iderse sîm ü zerin kim ki der-miyân
Pehlû-keş olur ol saneme hançeri gibi (K. 18/5)
Yitmiş iki dereden su götürürse deryâ
Mâcerâ-yı yem-i eşkümle ne nisbet sanemâ (G. 3/1)
Bilünür 'âşık u agyâr işigünde ne şekk
Ki dimişler sanemâ Ka'beyi merdâna mihek (G. 20/1)

1.6.2. Çelîpâ

Çelîpâ Farsça bir kelimedir ve *salîb* Arapçasıdır. Çelîpânın sözlükte haç, put, istavroz anlamları vardır (Ayverdi 2011: 222). Salîb kelimesi de asılmış şey, kimse anlamına gelir ve haç için kullanılmaktadır (Ayverdi 2011: 1054). Divan şiirinde sevgilinin zülfü için de kullanıldığı görülür. Sevgilinin kâfir olduğu düşünülürse saçları da çelîpâ olur (Pala 2022: 99).

Divanda sadece bir beyitte geçmektedir. Osmanlı'nın fetihlerini haç sahiplerinin yani Hristiyanların kilise çanları ile yas içinde duyurmasına bağlanmıştır.

Gırîv-i tob-ı kahrûn çanına ot tıkdı Rîm-pâpun
Kakar nâkûs anun çün tahta erbâb-ı çelîpâyâ (K. 13/14)

1.6.3. Seccâde

Seccade, üzerinde namaz kılınan küçük kilim veya halı anlamına gelmektedir. Arapça *secde* kelimesinden türemiştir (Devellioğlu 2013: 1083). Divanda bir yerde belirlenmiştir. Sevgilinin saçlarını aşk denizinde bir seccade gibi sermesi tasvir

edilmiştir. Seccade ibadet amacıyla kullanılan bir örtü olmasına rağmen aşkın da bir ibadet gibi görüldüğünü söylenmektedir:

Saldı çün seccâde ‘Âşık zülfi bahr-i eşküne
Hırka-ı sâlûsi var şimden girü deryâya sal (G. 40/5)

1.6.4. Tesbîh

Tespîh, Allah’ın noksan her türlü kusurdan uzak olduğunu tenzih ederek ululamak, yüceltmek anlamlarına gelmektedir. Bu maksatla yüce Mevla’yı anmak için ipliğe dizilmiş, çeşitli ağaç ve taşlardan yapılmış, genellikle 33 veya 99 taneden meydana gelen diziye her vakit namazının sonunda otuz üçer defa *sübhânallah*, *elhamdülillâh* ve *Allahüekber* sözlerinin arka arkaya zikredilmesidir (Ateş 2011: 529; Ayverdi 2011: 1245). Divanda tespih, beş yerde geçmekle birlikte bir beyitte tespih ağacı olarak verilmiştir. Genel olarak tespih divanda Allah’ı zikretmek; seher vakti tespih işitilen sesler; bir mucizeyle taşın tespih söylemesi anlamlarına gelmektedir. Sözle ve kalple inanmışlık yönünden beyitlerde yer almaktadır.

Mu’cizenle çüb nâlân u hasa tesbîh-hân
Kasvet ile kalb-i düşmen seng mi yâ âhenîn (K. 11/54)
Çıkardı penbe-i subhı sımâh-ı cândan şeb
Ki ire gulgul-ı tesbîh-hân vakt-i seher (K. 14/5)
Zebân-ı hâl ile tesbihe eyledi âgâz
Semâ vü ‘arz u zemîn ü zemân u bahr ile ber (K. 14/6)
Gülünü kodı idüp tesbîh ağacın âşîyân
Gördi bülbül ki salâh-ı şeh kemâl üstindedür (TB. 3/1)

1.7. Para ile İlgili Unsurlar

Akça, dirhem, dînâr, nakd ve sikke divanda isimleri geçen para unsurlarıdır. Bu unsurların divanda 11 yerde kullanıldığı tespit edilmiştir.

1.7.1. Akça/Akçe

Ak, Türkçede beyaz anlamına geldiğinden *akça* da beyaz sikke olarak geçmektedir (Pakalın 1993: 32). Osmanlıların ilk gümüş para birimidir (Sahillioğlu 1989: 224). Günümüzde akçenin yerine para birim ölçüsü olarak para kelimesi kullanılmıştır (Tekin 2009: 179).

Divanda daha çok rengi ve değerinden dolayı gözyaşıyla ilişkilendirilir. Akça divanda 2 beyitte⁸¹ yer almaktadır. Akçeyle teşbih içinde olan gözyaşı beyitlerde de *sirişk* ve *yaşdan akça döküp* ifadeleriyle birlikte kullanılmıştır.

Dök karşusunda akça yirine sirişküni
İtdükleri cefâları bir bir hesâba çek (G. 26/2)
Yaşdan akça döküp gün sayup eyler göz hesâb
Havf-ı 'azl ile dil ü cân i'tizâl üstindedür (TB. 5/3)

1.7.2. Dirhem

Araplar gümüş sikke yerine kullanmış daha sonra da Osmanlılara geçmiş bir isimdir. Osmanlılarda dirhem ifadesi hukuki belgelerde geçmektedir. Bu isim Farsça *direm* ifadesinden gelmiştir (Pakalın 1993: 453; Sahillioğlu 1989: 224-227).

Dirhem, okkanın dört yüzde bir kısmı olan eski ağırlık ölçü birimi olarak da geçmektedir (Demirok 2022: 321). Sadece aşağıdaki beyitte verilmekte ve dirhem ve dînâr para birimlerinin birlikte kullanıldığı görülmektedir.

Kâdir iken niçe kîse dirhem ü dînâre gül
Jâlelerden lü'lü'-i nâb u dūr-i şehvâre gül (K. 4/37)

1.7.3. Dînâr

Dînâr, Bizans parası olarak geçer, Gros veya Groschen'den türetilen gurus yani kuruş da *iri gümüş para* anlamına gelmektedir (Sahillioğlu 1989: 224). Arapların altın paralara verdikleri isimdir. Osmanlı devleti sikkeler için altın ifadesini kullanmışlardır (Pakalın 1993: 451-452). Dînâr, altın paranın dörtte biri değerindedir (Ayverdi 2010: 287).

Divanda dînârın 1 yerde⁸² kullanıldığı görülmüştür. Dirhem ve dînâr klasik edebiyatında zenginlik anlamında kullanılır. Beyitte güç, kuvvet yerindeyken neden

⁸¹ G. 26/2, TB. 5/3.

⁸² K. 4/37.

kese kese dirhem ve dînâr biriktirildiği sorgulanır. Dünyevi servetin aslında geçici olduğu, gerçek değerlerin başka yerde aranması gerektiği üzerinde durulur.

Kâdir iken niçe kîse dirhem ü dînâre gül
Jâlelerden lü'lü'-i nâb u dîr-i şehvâre gül (K. 4/37)

1.7.4. Nakd

Arapça bir kelime olan nakd, bir nesnenin satın alınmasında verilen peşin paraya denilmektedir (Ayverdi 2010: 910). Fıkıhta nahd kelimesinin “para, iki tarafa borç yükleyen akitlerde bedelin peşin olması ve para borçlarında ödeme” anlamları vardır (Aybakan 2006: 324). Nakd divanda 6 yerde⁸³ geçmektedir. Beyitlerde *nakd-ı nisâb-ı hüsn*, *dem-i nakd-ı hayât*, *ilm-i nakd*, *nakd-i cân* ve *nakd-i Süleymân-ı zemânsın* tamlamaları geçmektedir. Nakd daha çok sermaye ve hayatın özü anlamlarıyla beyitlerde incelenmiştir.

Ey büyük başkan, gökyüzünün bilgisi diyerek övdüğü kişiye seslenen şair, güzelliğin gerçek sermayesinin hakiki güzellikte olduğunu söylemektedir.

Serverâ pîr-i felek nakd-ı nisâb-ı hüsnün
Mâh-ı nevden eline keçkül alup itdi su'âl (K. 6/22)

Bir kişinin dünya hayatını terk edip şehadeti seçmesi hayatın en değerli unsuru, en büyük sermayesidir.

Şehâdet birle dünyâsın degişmek kaskına geldi
Dem-i nakd-ı hayât ile seridür elde sermâye (K. 13/24)

1.7.5. Sikke

Sikke kelimesi Arapçadan gelmiştir. Damga veya nakış basmak için hazırlanmış kalıp, demir kalıp anlamına gelmektedir. Ağırlığı önceden belirlenmiştir. İstendiğinde geri almayı taahhüt eden devletin, hükümdarın ya da resmî otoritenin simge veya yazısının yer aldığı madenî para çeşitleridir (Tekin 2009: 179). Divanda sikke 2 yerde⁸⁴ görülmektedir. Beyitlerde daha çok damga, iz bırakma anlamlarında kullanılmıştır.

⁸³ K. 2/8, K. 6/22, K. 13/24, G. 31/4, TCA. III/4, TB. XI/6.

⁸⁴ K. 10/18, G. 83/4.

İlgili beyitte şair, çok sert bir kalbin bile mum gibi yumuşayacağından bahseder. Aynı zamanda *sikkesini mermer üzerine kazır* denilene bazı duyguların sert bir yüzeye bile iz bıraktığı ifade edilir.

Kalb-i sahtin mûm ider gâhî niçe sengîn dilün
Gâh olur kim sikkesini mermere kazar nişân (K. 10/18)

İniltimin hutbesi okunur, yaralarımın damgası kazınır diyen şair, çektiği acının, hutbe gibi duyurulduğunu ve bu feryadının kalıcı bir iz bıraktığını dile getirmektedir.

Okınur hutbe-i nâlem kazılır sikke-i dâgum
Otag u tâc u tahtum yog ise külhen bucagum var (G. 83/4)

1.8. Diğer Eşyalar

1.8.1. Habl, İbrîşim, Rîsmân, Rişte, Silk

Bu kelimeler divanda ismi geçen çeşitli türdeki ip adlarıdır. Divanda *habl* 2 yerde⁸⁵, *ibrîşim* 2 yerde⁸⁶, *rîsmân* 2 yerde⁸⁷, *rişte* 12 yerde⁸⁸ ve *silk* 1 yerde⁸⁹ tespit edilmiştir.

Habl: Arapça bir kelimedir. Gerçek anlamı ip, urgan, halat; mecazî anlamı da bağıdır (Devellioğlu 2013: 363; Ayverdi 2010: 452). Divanda *hablü’l-metîn* ve *habl-ı metîn* tamlamalarıyla karşılaşılmıştır. Arapça tamlama olan *habl-i metîn*; Kur’ân-ı Kerîm, ilâhî büyüklük, ilâhî hüküm anlamına gelmektedir (Cebecioğlu 2009: 237). İlgili beyitte Hz. Peygamberin ümmetine bıraktığı Kur’ân-ı Kerim’e vurgu yapmaktadır. Kur’an insanları doğru yola yönlendiren ilahi bir rehberdir.

Yâ Resûla’llâh vasiyyet itdün âlün ümmete
Didi anlardur size Kur’ân ile habl-ı metîn (K. 11/69)

Aşağıdaki beyitte *habl* kelimesi mecazî anlamda geçmektedir. Müridin dergâhına bağlı olmasını ve ilahi lütfun bir bağ gibi uzanmasını istemektedir. ‘Urve-i vuska ve *hablü’l-metîn* Allah’a ulaşma yolunda en sağlam ilahi bir bağıdır.

Halka-i dergâhun ile rişte-i lutfun yeter
‘Âşıka hem ‘urve-i vuska vü hem hablü’l-metîn (K. 12/23)

⁸⁵ K. 11/69, K. 12/23.

⁸⁶ G. 54/3, G. 63/3.

⁸⁷ G. 24/2, G. 108/7.

⁸⁸ K. 3/52, K. 4/39, K. 7/18, K. 12/23, K. 14/8, K. 14/29, K. 14/185, K. 14/261, K. 14/266, G. 73/4, G. 108/7, TB. 5/11.

⁸⁹ TB. 5/11.

İbrîşîm: Farsça bir kelimedir ve bükülmüş, ipekten iplik anlamına gelir (Ayverdi 2010: 533). İbrîşîm kelimesi beyitte bağ anlamında mecazî olarak verilmiştir. Aynı zamanda ipek gibi hafif ve narin anlamında da kullanılmıştır.

Yâreye ibrişîm götürmezdi dil ezel
Deng oldu şimdi bâr-ı gam-ı zülf-i yârdan (G. 54/3)

Beyitte Ferhad'ın kan döken gözyaşlarını ipek gibi ince bir bağa dönüştürdüğü ifade edilmektedir.

Eşk-i hûn-rîzini Ferhâd al ibirîşim idüp
Sûzen-i tîşeyle kûhun dikdi bagrı yâresin (G. 63/3)

Rîsmân: İp, halat anlamına gelmektedir (Ayverdi 2010: 1028). İlgili beyitte rîsmân ile sevgilinin saç teli arasında ilişki kurulmuştur.

Niçe dil cânbâzı her târında cân per-tâb ider
Câna kalmaz rîsmânîdür meger ki kâkülün (G. 24/2)

Beyitte rişte ve rîsmân birlikte geçmektedir. Şair, âşığın canının iplik iplik çözülerek sevgiliye aktığını anlatmaktadır. Âşığın canı ile iplik arasındaki ilişki üzerinde durulmuştur.

Ney-i nâlân olup gitdükce gönlüm bezm-i cânâna
Tolaşur rişte-i cânım ana çün rîsmân yir yir (G. 108/7)

Rişte: Sözlüklerde iplik, pamuk ipliği; ilgi, bağ; eğrilmiş, bükülmüş ve halat anlamlarına gelmektedir (Et 2021: 257-258). Rişte-i cân tamlaması, klasik Türk edebiyatında kullanılan alışılmamış bağdaştırmalardan biridir. Cân, ruh; hayat, yaşayış; gönül anlamındadır (Devellioğlu 2013: 140). Cân soyut bir unsurdur, rişte ise somut bir nesnedir. Şairler aralarında mantıki bir bağ olmamasına rağmen canı iplik şeklinde hayal ederler (Et 2021: 258). Divan şiirinde sevgilinin saç ve canı, iplik gibi düşünülür. Can ipliği sevgiliyle ilgili her şeye dolanır. İpin saç olarak düşünülmesi âşıkları bağlamak, asmak vs. yönlerinden kendini gösterir (Pala 2022: 377).

Âşığın *rişte-i cân'ı* (cân ipliği) ilgili beyitte gül destelenen ipe benzetilmiştir. Beyitte şair, güllerin sevgilinin hallerini hatırlamasını ve ona yalvarmasını dile getirmektedir.

Rişte-i cân ile bagla deste eyle gülleri
Yâd ide elvâre ahvâlün yalvara gül (K. 4/39)

Gönlünü, inleyen bir ney gibi gören şâir, ruhlar meclisine doğru yol alırken ruhun bağının ipliklerinin ince ince çözülmesini, ruhun dünyevi bağlardan sıyrılmasına bağlamaktadır.

Ney-i nâlân olup gitdükce gönlüm bezm-i cânâna
Tolaşur rişte-i cânım ana çün rîsmân yir yir (G. 108/7)

Silk: Arapça bir kelimedir. İnci, boncuk vb. dizilen iplik; dizi, sıra anlamları vardır. Mecazî olarak tertip, düzen demektir (Ayverdi 2010: 1109).

Şair *rişte* ve *silk* kelimelerini beraber kullanmıştır. Beyitte övülen için zamanın ipliği gibi ömrünün uzun uzadıya olmasını dilemektedir.

Rişte-i devrân gibi ‘ömrün ola dûr u dırâz
Devletün ola o silk-i mâh u sâl üstindedür (TB. 5/11)

1.9.Giyim-Kuşam

Giyim-kuşam bir toplumun âdet ve gelenekleri, gündelik yaşamı, sanatı, ekonomisi vs. hakkında fikir edinilmesini sağlayan maddi kültür unsurlarındandır. *Börk, destâr, câme, ihrâm, kabâ, libâs, gömlek, pîrâhen, kîse, atlas, dîbâ, kemhâ, külâh, post, şâl* divanda tespiti yapılan giyim kuşam unsurlarındandır.

1.9.1.Destâr, Börk, Külâh

Börk “kadife, çuha, keçe ve özellikle hayvan postundan yapılmış kürksüz başlık” anlamındadır (Ayverdi 2010: 167). Eski toplumlardan Kuzey Asyalı kavimlerin yaşamları hep at üstünde geçmiştir. Bunun için de başlarını güneşten ve soğuktan koruyan yanlarında kulaklıkları bulunan kürk, deri, yün ve keçe börkler bulundurmuşlardır. Çeşitli renk ve şekillerdeki börkler, kişinin mertebesiyle ilişkili olarak az veya çok süslü de olmuşlardır (Esin 1992: 327). Divanda börk kelimesine sadece aşağıdaki beyitte raslanmıştır. Beyitte bazen bir beyin başına azledilmişlik börkü giydirildiği bazen de bir kulun başına altın süslemeli bir taç konurduğundan bahsedilmektedir.

Gâh olur kim bir bege ma’zûl börkin giydirür
Gâh olur bir bendenün başına tâc-ı zer nişân (K. 10/22)

Destar: Eski zamanlardaki toplum yaşamında yaptığı işe, memuriye, mevkiye, mesleğe göre destarın sarılma şekilleri vardır (Koçu 1967: 93). Destâr 6 yerde⁹⁰ kullanılmıştır. Sarıklardan yeşil renkli olanı *destar-ı şerifi* büyük dede efendilerin ve şeyhin özel izin belgesi ile sarılmaktadır (Koçu 1967: 94). İlgili beyitte başında yeşil sarık, gönlünde şeker gibi tatlı sözler olduğu ve askerlerin arasında (mecazi olarak kalabalık arasında) konuşan bir papağana döndüğü dile getirilmektedir.

⁹⁰ K. 4/35, K. 13/22, K. 14/252, K. 25/4, G. 46/6, MR. 4.

Başumda sebz destâr u dilümde şekkerîn güftâr
Cünûdun içre döndüm ben de bir tûtî-i gûyâya (K. 13/22)

Külâh: Askerler ve her tabakadan halk tarafından asırlar boyunca giyilmiş olan, genellikle tepesi sivri, dikişsiz, tek parça keçeden baş giyeceğinin ismidir (Ayverdi 2010: 725).

Hidmet idüp tîr-i bahtuna kazâ ile kader
Cem külâhın Erdevan tâcın diküp eyler nişân (K. 10/30)

1.9.2. Câme, İhrâm, Kaba, Libâs

Câme: Farsça bir kelime olup elbise, çamaşır, sırta giyilen her şey için kullanıldığı halde aslında yenleri bol, rahat ev kıyafeti anlamına da gelmektedir (Ayverdi 2010: 180; Pala 2022: 83).

Câme ile divan şiirinde gerçek ya da mecazi anlamda câme-sûy (çamaşır), câme-i hayât (ömür), câme-i fenâ (kefen) gibi tamlamalar kurulmuştur (Pala 2022: 83). Câme, divanda bir beyitte kabâ, destâr, abdâl kelimeleriyle birlikte verilmiştir. Aşağıdaki beyitte aşk dervişine ne elbise ne de sarık gerektiğinden bahsedilmiştir.

Dûd-ı dil penbe-i dâg ile yeter dâg u kabâ
‘İşk abdâlîna ne câme ne destâr gerek (G. 25/4)

İhrâm: Arapça harem, *haram olmaktan* ihrâm kelimesi türemiştir. “Hacceden müslüman erkeklerin dikişsiz, beyaz bir peştemal ve omuza alınan bir havludan, kadınların ise bolca bir elbiseden ibaret olan ve keteni andıran kıyafetlerine” denilir (Ayverdi 2010: 544). Divanda sadece aşağıdaki beyitte ismi geçmektedir. Şair, güneşten ihram giyen, yani hakikatin nuruna sarınan bir âşık olarak kendini tanımlamıştır. Amacı aşkın Kâbesi olan sevgiliye ulaşmaktır.

Şu ‘â-ı şemsden idindi kendüye ihrâm
Tavâf-ı Kâ’beye kasd eyledi bu zâl-ı zemân (K. 9/3)

Kabâ: Arapça bir isim olan kabâ cübbe, kaftan anlamına gelmektedir. En basit tabiri ile önü sürekli açık duran, kapanmayan kaftanın adıdır (Koçu 1967: 142). “Kaba, cübbe ve hırka, dünya nimetlerinden elini çekmiş insanların giyecekleridir. Beyitlerde kabâ, ömür, âşğın bedeni ve ayva tüyü olarak hayal edilir. Ömür insan için kısa biçilmiş bir kabâdır.” (Sefercioğlu 2001: 112). Kabâ divanda 3 yerde⁹¹ kullanılmış ve *tâc u kabâ*, *ten ü kabâ* ve *dâg u kabâ* tamlamaları ile ismi geçmektedir. Aşağıdaki

⁹¹ K. 5/17, K. 14/87, G. 25/4.

beyitlerde yalnız, yoksul birinin ne evi, ne tacı, ne hırkası, ne malı ve ne de mülkü vardır. Beden ve hırkası yaralarla lime lime olmuştur.

Garîb ü müflis ü ser pâ-bürehne vü ‘uryân
Ne hân-mân u ne tâc u kabâ ne mâl u menâl (K. 5/17)
Ten ü kabâsı ola zahm-hürde vü sad çâk
Dehân u çihresi âğuşte ola hûn-ı ciger (K. 14/87)

Libâs: Elbise, giyecek şey anlamına gelen libâs Arapça bir kelimedir. “Libâs, câme, kisvet, esvâb ve ton adlarıyla yer verilen elbise, sevgili için düşünüldüğünde güzel kokulu bir mahiyet kazanır” (Kaya 2006:151).

Divanda libâs kelimesinin 3 yerde⁹² kullanıldığı görülmüştür. *Libâs-ı züh-d-i zemânî*, *libâs-ı bezl* ve *libâs-ı şâhî* tamlamaları divanda verilmiştir. Şair gönlünü, zamanın sahte zahitlik elbisesinden arındırmasını çünkü o elbisenin artık sadece gösteriş ile süslendiğini söylemektedir. Diğer beyitte ise bu ödünç alınmış bedenini sadece ona bağışlanmış bir elbise olduğunu da ilave etmiştir.

Libâs-ı züh-d-i zemânîden ol gönül ‘ârî
Ki oldı anda tırâz u ‘âlem riyâ vü batar (K. 14/116)
Bu vücûd-ı müste’ârı bir libâs-ı bezledür
Mest-i câm-ı müste’âr olmakdan âhir ‘âr kıl (G. 39/5)

1.9.3. Ceyb

Cebin yaka, gömleğin açıklığı, yarığı anlamı vardır (Batislam 2007: 269; Ayverdi 2010: 194). Divanda 3 yerde⁹³ ismi geçmekte olup *ceyb-i fikret* ve *ceyb-i gül* tamlaması ile kullanılmıştır. Şair ceyb kelimesini hem gerçek hem de mecaz olarak kullanmıştır.

Benümle taşlaşur ana n’ola disem Mecnûn
Ki sengdür tolu ceybüm benüm o mînâ-ger (K. 14/ 208)
Anası koynunda arar yitigin ‘Âşık kişi
Ceyb-i gülde bûy-ı yârı gonce-i handân arar (G. 94/5)

1.9.4. Gömlek, Gönlek, Pîrâhen

Gömlek olarak geçen kelimenin doğrusu *gönlektir*. *Gön* deri, ten demektir. Gönlek çıplak tene giyilen şeye denilmektedir (Koçu 1967: 131). Âşık Çelebi

⁹² K. 14/116, G. 39/5, TB. 6/XI-13.

⁹³ K. 14/28, K. 14/208, G. 94/5.

Divanı’nda gönlek şeklinde telaffuzu vardır ve pîrâhen, pîrehen adıyla da geçmektedir.

Divanda 3 yerde⁹⁴ tespiti yapılmıştır.

Gömlek, kırmızı rengi dolayısıyla gül, lâle ve güneş ışınlarına benzetilir. Siyah rengi dolayısıyla menekşe, nergis ve geceye benzetilir. Önünün iki parçalı oluşu dolayısıyla iki parçalı kapı ile arasında ilişki kurulur. Sevgilinin okları, kılıçları vs. ile âşığın vücudunu saran kan, kırmızı gömlek olarak tasavvur edilir. Gömlek vuslattır: vücuda temas etmesi itibarıyla sevgili ile vuslatta olduğu hayal edilmiştir (Öztoprak 2010: 129).

“Gömlek, klâsik Türk şiirinde çoğunlukla âşık, sevgili, gül ve Yusuf odaklı ele alınmış, daha ziyade teşbih, istiare, mecaz, telmih vb. sanatlar vasıtasıyla konu edilmiştir” (Kaya 2006: 149). Şair, yaralı bedenine çok fazla ok uçları saplandığını ve onu görenlerin sanki demirden bir gömlek giydiğini ifade etmiştir.

Şol kadar peykânlar urmuşdur ten-i sad-çâkûme
Kim gören sanur beni giydüm bir âhen pîrehen (G. 64/4)

Gömleği şairler güle benzetmiştir. Bu benzetme sadece renk açısından değil kumaşı da gül yaprağı gibi ince, narin, yumuşak ve vücudu rahatsız etmeyecek şeklinde olmalıdır. Çünkü gül yaprağı ince ve narindir (Öztoprak 2010: 130). Gül ve gömlek kelimeleri birlikte kullanıldığında genellikle Hz. Yusuf kıssasına telmih yapılmıştır. Gülün kokusunun insanın gönlünü açması, ferahlık vermesi ile Hz. Yusuf’un gömleğinin kokusunun da Hz. Yakub’un kapalı gözlerinin tekrar açılması, görmesi arasında ilgi kurulur. Hz. Yusuf’un gömleğinin Hz. Yakub’un gözlerini açması gibi sevgili de âşığın gözünü, gönlünü açar (Öztoprak 2010: 130).

Aşağıdaki beyitte la’l renkli şeftalinin gül rengine bir gömlek giydiğinden bahsedilmektedir.

Ana gülgûnî gönlek tutdı şeftâlû-yı la’l-fâm
Benefşeyle gül-efsûn içmege ey serv-i gül-endâm (M. II/2-2)

⁹⁴ G. 44/3, G. 64/4, M. II/2-2.

1.9.5. Kîse, Kese

Kîse, küçük torbadır. Deriden, kumaştan dikilir, yahut çeşitli iplikten elde örülür. Günlük hayatta farklı yerlerde kullanılır (Koçu 1987: 161). Divanda 4 yerde⁹⁵ ismi geçmektedir. Beyitlerde goncanın tomurcuğuna benzetilmiştir. Goncanın tomurcuğunu kese gibi yapması söylenmiş ve goncanın, gümüş tanecikleri

gibi çiğ damlasıyla torbasını doldurduğu ifade edilmiştir.

Kîse idüp gonceyi jâleyle urdı mühür ana
Pîş-keş göndermege sen server-i serdâre gül (K. 4/29)
Pür itdi kîsesini gonce şebnemden diremlerle
Hesâb ider anı nokta döküp jâle rakamlarla (M. II/1-4)

1.9.6. Kumaş (Atlas, Dîbâ, Kemhâ)

Atlas: “İpekten sık dokunmuş, yüzü parlak, al, mavi, sarı daima düz renkli, üstünde motif bulunmayan, sertçe, tüysüz, makbul bir kumaş çeşiti”dir (Ayverdi 2010: 84). Atlas için sade kumaş vasfı da yapılmıştır. Nakışsız oluşundan dolayı âşığın saf, temiz gönlünü temsil eder aynı zamanda gökyüzü ve sonbahar için kendisine benzetilen olur (Sefercioğlu 2001: 112; Kaya 2006: 152). İnce kumaşından orta halli ailelerde kızlar için gelinlik, oğlan çocukları için sünnetlik kıyafeti kesilir, genç kadınlar ve delikanlılar için de entârî altına giyilen şalvar yapıldı (Koçu 1967: 23).

“19. yüzyılda Osmanlı sarayında atlas kışlık kumaş olarak kabul edilmişti. Hafis İlyas Efendi’nin Letafet-i Enderuniye isimli eserinde kaydettiğine göre Enderunlular arasında kışa da atlas mevsimi denilirdi ” (Koçu 1967: 24).

Divanda 3 yerde⁹⁶ tespiti yapılmıştır. *Zerd-i atlas* ve *atlas-ı çarh* tamlamaları geçmektedir. Beyitlerde âşık dostunun artık göğün atlasına bile baş eğmediği ve toprakta sürenen yüzünün sevgilinin yolunda altın renkli kumaş döşediği anlatılmaktadır.

Atlas-ı çarha baş egmez oldı ‘Âşık dostum
Giydirelden pâdişâh-ı ‘ışk köhne şâl ana (G. 5/5)
Yoluna zerd-i atlas döşedi ruhsâr-ı galtânım

⁹⁵ K. 4/29, K. 4/37, K. 14/251, M. II/1-4.

⁹⁶ G. 5/5, G. 90/4, M. II/4-2

Dîbâ: Farsça bir kelimedir. Eskiden çok makbul tutulan, genellikle desenli, ağır dokuma ipekli kumaştır (Ayverdi 2010: 280). Atlas ve dîbâ, üst görevlerde bulunanların kullandıkları bir kumaş olması sebebiyle vazife olarak da düşünülür (Sefercioğlu 2001: 112). Divanda 2 kere⁹⁷ kullanıldığı tespit edilmiştir. Beyitlerde yeryüzü ve gökyüzünün ipek bir hilat giydiği ve kuzey rüzgârının sevgilinin gelişinin haberini alınca yeşil çimenlerden ipek gibi bir örtü serdiği ifade edilmiştir.

Seher-geh Hüsrev-i mesned-nişîn-i kal'a-ı mînâ

Geyindi bir zemînî âsumânî hil'at-ı dîbâ

(K. 1/1)

Döşedi ayaguna sebz-i çemenden dîbâ

Aldı çünkim haber-i makdemüni bâd-ı şimâl

(K. 6/18)

Kemhâ: Düz veya desenli dokunan makbul eski bir ipek kumaş çeşitidir (Ayverdi 2010: 653). “Kemhâ, üzerinin bâdemî nakışlı olması ve sevgilinin üstünde bulunması sebebiyle, güzelin boyuyla ilgili tasavvurlarda yer alır” (Kaya 2006: 152). İlgili beyitte kumaşın rengi verilmiştir. Şahlık hükmü, iki renkli bir ak kumaş gibi ve onun kenarında Ülker yıldızının işaretinin yer aldığı ifade edilmiştir.

Hükm-i şâhi bir zemîni ak kemhâdur dü-reng

Vâkı' olmuşdur kenârunda anun Ülker nişân

(K. 10/7)

1.9.7. Post

Sözlükte *deri*, *kabuk*, *cilt* manasına gelir. Post Farsça kelime olup Türkçede *hayvan derisi* anlamında kullanılır (Arpaguş 2007: 332).

Post kelimesi tasavvufta gerçek anlamının yanında şeyhlik makamını ifade eder. “Bektaşîlik’te Hacı Bektaş Zâviyesi’nde bulunan on iki post on iki imamı, on iki büyük peygamberi ve on iki büyük Bektaşî velîsini temsil eder. Bektaşîlik’te ayrıca pîr, rehber ve mürşid postları vardır.” (Argunşah 2007: 333).

Klâsik Türk şiirinde sıkça birlikte anılan isimlerden biri Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’dir. Hz. Hasan, Hz. Muhammed’in torunu, Hz. Fatıma ve Hz. Ali’nin büyük oğludur. Hz. Ali’nin şehit edilmesinden sonra hilafeti devralmıştır. Hz. Hüseyin ise onun küçük kardeşidir. O da Kerbelâ’da şehit edilmesi dolayısıyla şiirlerde anılır. Hz. Muhammed’in torunu olmaları vurgulanmıştır. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin fidan, gül, gonca, meyve, badem, değerli taş, mücevher, kılıç, inci, yıldız gibi çeşitli varlık ve nesnelere benzetilmiştir (Kızmaz 2016: 83).

Divanda sadece aşağıdaki beyitte ismi geçen post kelimesi tasavvuftaki anlamı ile verilmiştir.

⁹⁷ K. 1/1, K. 6/18,

O postda iki bâdâm o pisteye iki magz
O hâteme iki fass ol nigîne iki güher

(K. 14/83)

1.9.8.Şal

“Genellikle Hindistan’da dokunan, özel motifleri olan değerli bir yün kumaştır. Kadınların omuzlarını örtmek için kullandıkları geniş atkıdır” (Batislam 2007: 270). Divanda 3 yerde⁹⁸ şâl ismine raslanmıştır. Beyitlerde daha çok renginden dolayı *kara şal* olarak geçmektedir.

Dirîg subh gibi çâkdur girîbânım
Meger ki şâm-ı belâ ola egnüme kara şâl
Ser-fürû eylemege atlas-ı çarha komayın
Beni bu delk-i fenâ ile kara şâlumdur

(K. 5/20)

(G. 4/5)

1.10. Müzik Aletleri

1.10.1. Müzik Aletleri ile İlgili Unsurlar

Divanda *çeng*, *def*, *kânûn*, *kûs*, *nefir*, *ney*, *saz*, *tabl*, *‘ûd* ve *nevâ* isimleri geçen müzik aletleri ve makamlardır. Divanda toplam 29 yerde isimleri geçtiği tespit edilmiştir.

Musiki kelimesi insanın duygu ve düşüncelerinin seslerle ifâde edildiği sanat ya da müziktir (Ayverdi 2010: 855). Divanda bir yerde geçen musiki kelimesi, İlahî hakikatin özünü açıklamak söz konusu olduğunda söz ustalarının dili tutulur; orada mantığın suskunluğu bile musiki yerine geçer, denilmiştir. Şair mantığın suskunluğunu musiki olarak nitelemiştir.

Beyân-ı kûnh-i ilâhîde lâl ehl-i kelâm
Sükûti mantıkunun mûsikî yirine geçer

(K. 14/18)

1.10.1. Çeng

Farsçada çeng adı verilen bu kelime bir bakıma eski saz anlamına gelmektedir (Gültaş 1993: 268; Çeltik 1997: 159). Çeng, kanuna benzer ve dik tutularak çalınır. Ayrıca şekil bakımından Batı müzikisi sazlarından

⁹⁸ K. 5/20, G. 5/5, G. 4/5.

harpa benzemektedir (Gültaş 1993: 268).

Çeng çalana çengî denilmektedir. XVII. yüzyıl bestekârlarından Mevlevî Yûsuf Dede Efendi Türk mûsikisinin tanınmış çeng ustalarındandır (Gültaş 1993: 268).

“Divan şairleri çeng ile aşığın bükülen beli arasında bir münasebet kurmuşlar. Ayrıca beli bükülen yaşlı insanları çengin yay gibi eğri biçimine benzetmişlerdir. Sesi bakımından da ağlama, inleme, gam ve hicran için müşebbeh olarak kullanılmıştır.” (Gültaş 1993: 268). Divanda 4 yerde⁹⁹ tespit edilmiştir. Çeng kelimesi *çeng-i nâle*, *çeng-i teslim-i zimâm-ı ihtiyâr*, *sîne-i pür-dâğı çeng-i ışk* ile tamlamalı olarak verilmiştir.

Şair aşağıdaki beyitte de âşığın bükülen beli ile çeng arasında benzerlik ilişkisi oluşturmuştur.

Çeng-veş kaddümi ham itmegi kânûn itdün
Dögeyüm def gibi sînem diyeyüm vây be-men (G. 57/4)

Çeng, Zühre'nin çaldığı bir çalgı olmuştur. Beyitte Zühre, saçını çözerek onun feryadının çengine eşlik ettiği söylenir. Aynı zamanda nağme yerine, ah ve inleyiş ile raks ettiği de dile getirilir.

Zühre saçın çözdü çeng-i nâleme dem-sâz olup
Raks ider idüp terâne yirine âh u enîn (K. 11/9)

Şair ilgili beyitte yara dolu göğsünü aşkın çengini yakı (tedavi bezi) yaptığını böylece bir an bile sazdan ve sözden uzak kalmamayı istemektedir.

Sîne-i pür-dâğı çeng-i ıška yakı eylerüm
Tâ ki hâlî olmayam bir lahza söz ü sâzdan (G. 71/2)

1.10.2. Def

Arapça bir kelime olan def, tef sözcüğünün karşılığıdır. Sözlükte tef, zilli ve pullu bir çembere gerilmiş deriden ibaret çalgı, daire olarak açıklanmıştır (Devellioğlu 2013: 193). Kasnak şeklinde ele alınacak kadar küçük bir davul olan def'in çeşitli şekilleri vardır. Def bir

⁹⁹ K. 11/9, G. 39/4, G. 57/4, G. 71/2.

kasnağın yalnızca bir tarafına ince bir deriyle kasnağın yanlarına geçirilmiş birkaç zilden ibarettir. Def'in zilleri incedir. Her vuruşta tını yapmaktadır (Öztuna 1974: 211). Arap müziğinde de def önemli bir yere sahiptir. Dinî törenlerde, savaşa gidiş ve çarpışmalar sırasında, önemli bir şairin karşılanmasında, eğlence meclislerinde, düğünlerde ve yas törenlerinde kadınlar def eşliğinde bu duyguları ifade etmişlerdir. (Bozkurt 1994: 84).

Def, hayatın her alanında yerini almayı başarmış, klasik Türk şiiri şairlerinin beyitlerinde de yer bulmuştur. Def görünüşü itibarıyla etrafında zilleri bulunan, yuvarlak, vurmali bir çalgı aleti olmasından dolayı her alanda kullanılan eğlence araçlarından olmuştur. Klasik Türk şiirinde içkili meclislerde de kullanıldığı bilinmektedir. Şair bu anlamlarının dışında def'i hüznün ve matemini yansıtmaya yönünden divanında kullanmıştır. Def; çeng ve kânûn ile tenasüp içinde yer almıştır. Beyitte boyunu çeng gibi bükmeyi kanun ettiği, göğsünü def gibi dövüp vah bana dediği tahayyül edilmiştir.

Çeng-veş kaddümi ham itmegi kânûn itdün
Dögeyüm def gibi sinem diyeyüm vâ be-men (G. 57/4)

1.10.3. Kânûn

Kânûn, Türk Musikisi'nde telli ve mızrablı çalgıdır ve kucağa alınarak işaret parmaklarındaki yüksüğe tutturulmuş mızrabla çalınır (Sarı 1986: 176). Kanun, bir köşesi kesik yamuk şeklinde, yassı bir sandık üzerine gerilmiş, tellerden oluşan bir çalgıdır

(Aybet 1987: 199). Kanun kelimesi aynı zamanda düzen, usûl anlamına da gelmektedir.

Divanda sadece aşağıdaki beyitte yer almaktadır. Şair çeng, kanun ve def müzik aletlerini şiirinde kullanmıştır. Beyitte kânûn sözcüğü iham-ı tenasüp olarak ele alınmıştır. Kânûn hem müzik aleti hem de yasa anlamı taşımaktadır. Sevgilinin eziyetiyle âşık bir müzik aleti gibi olmuş, her hareketi bir iniltiye dönüşmüştür. İlgili beyitte de çeng gibi boyunu kanun ettiğinden bahsedilmektedir.

Çeng-veş kaddümi ham itmegi kânûn itdün
Dögeyüm def gibi sinem diyeyüm vâ be-men (G. 57/4)

1.10.4. Kûs

Kûs kelimesinin Türkçedeki teleffuzu genellikle *kös* şeklindedir ve Türk Musikisi'nde bir vurma âleti olarak bilinmektedir. İki elde tutulan iki eşit büyüklükte tokmakla usul vurulur. Bakır üzerine deve derisi geçirilmiştir. Yarım yumurta şeklindedir ve üst kısmı, en geniş yeridir (Öztuna 1969: 356). Savaşlarda fil vs. gibi büyük hayvanların üzerine konup çalınırdı (Çeltik 1997: 161).

Kûs divanda 2 yerde¹⁰⁰ ismi geçtiği tespit edilmiş ve *kûs-ı nevbet* ile tamlama oluşturmuştur. Beyitlerde genellikle çıkardığı sestten dolayı benzerlik ilişkisiyle anılmaktadır. Beyitte kös, gökyüzüne ve gökyüzünün sarsıldığında çıkardığı gürültüye benzetilmiştir.

Gulgulundan tabl-veş âhir tehî olur felek
Şimdi ger kûsun hurûşın kubbe-i mînâya sal (G. 40/3)

İlgili beyitte de gündüz olduğunda, divan halkının huyu çekişme ve kavga çıkardığı gece olduğu zaman saltanat davulunun gürültüsünün sesinin duyulduğu söylenmiştir.

Rûz irişse ehl-i dîvân halkı hûy hâsıdur
Gice olsa kûs-ı nevbet gulgul u âvâsıdur
Bir yanadan 'Âşıkun feryâd u vâveylâsıdur
Saltanat didükleri ancak cihân gavgâsıdur
Olmaya baht u sa'âdet dünyede vahdet gibi (MH. 5)

1.10.5. Nefir

Nefir Farsça bir kelimedir. Türk Musikisi'nde iki asırdan beri terkedilmiş bir nefesli sazdır. Nefir mehter musikisinde ve askeri musikide işaret, ilan, hücum borusu olarak kullanılmıştır (Cançelik 2010: 136).

Eski zamanlarda bir şehrin düşman saldırısına uğrayacağı anlaşıldığında halk nefir çalınarak uyarılırdı. Bu sayede erkekler savaşa çağrılırdı.

¹⁰⁰ G. 40/3, MH. 5.

Herkesin savaşa katılmasına *nefir-i âm*; bir kısım cengâver kişiler savaşacaksa buna da *nefir-i hâs* adı verilirdi. Bununla birlikte geçmiş dönemlerde gezginci dervişler, herhangi bir konaklama yerine geldiklerinde veya yolda yırtıcı hayvanları ürkütüp kaçırmak suretiyle kendilerini korumak için nefir çalarlardı. Aynı zamanda nefirler, *derviş borusu* ve *yuf borusu* olarak da bilinir, bele ve göğse takılarak taşınırdı (Karakaya 2006: 525).

Divanda nefir sadece aşağıdaki beyitte yer almaktadır. Şair ilgili beyitte kendi sesini dadının ninni ile çocuğu uyutması gibi insana huzur verip tatlı bir uykuya daldırmasına benzetmiştir. Daha sonra öğüt verilerek dikkat edilmesi gerektiğinden söz edilir. Çünkü düşmanın borusunun gürültüsü, bahtını uyutarak gaflete düşürebilir.

Sadâmı dâye virür çeşm-i kûdekî hâba
Sakın ki huft e ider bahtını nefir-i nefr

(K. 14/230)

1.10.6. Ney

Farsçada *kamış* anlamına gelen *nây* kelimesi Türkçede zamanla *neye* dönüşmüştür. Ney, Türk Musikisi'nin en mâruf nefesli sazıdır. Ney üfleyene *nâyî* (neyzen), neyzenler topluluğunun başına da *sernâyî* (serneyzen) denilmektedir. Kelimenin kökeni çok

eskidir ve Sümercede bir nefesli saza verilen *nâ*'dan türediği ileri sürülmektedir (Öztuna 1974: 79; Uygun 2007: 68).

Neyin yapımında sarı ve budaklı bir çeşit kamış kullanılır. Bu kamış Türkiye'nin bazı yerlerinde de bulunmaktadır. Ney bir kamış olmasına rağmen nefesli sazların en gelişmiş olanıdır. Ortaçağ'da önem kazanan ney, Mevlevî tarikatinde bir çeşit kutsal saz olmuş ve çok itibar kazanmıştır (Öztuna 1974: 79; Uygun 2007: 68).

Ney ile ilgili efsanevî bir rivayet vardır. Bu rivayete göre Peygamber Efendimiz (s.a.v) bir gün yeğeni Hz. Ali ile konuşurken ona ilahî aşkın esrar ve hakikatleriyle ilgili bir sır verir ki Hz. Ali onun azametini içine sığdıramamıştır. Hemen Medine dışına çıkmış ve boş bir kuyu bulmuştur. Tahammül edemediği o büyük sırrı kuyuya vermiştir. Sonra bu boş kuyu suyla dolup coşmuş ve sular taşmaya başlamıştır. Taşan sular da kuyunun etrafında kamışlık oluşturmuştur. Nihayet bir çoban bu kamışlardan birini keserek delikler açıp üflendiğinde nağmeler çıkaracak

hale getirmiştir. Sonra dudağına götürerek üflemeğe başladığından o anda kamıştan aşıkâne inleme ve feryatlar yükselir, dinleyenlerin kalplerine vecd ve heyacan vermiştir. O sırada tesadüfen oradan geçmekte olan Peygamber Efendimiz (s.a.v) bu kamış parçasından çıkan âşıkâne feryatları işitmiştir. Bu olaydaki sır ve hikmeti anlar. Hz. Ali'ye “Benim sana söylediğim sırrı anlattın, değil mi?” der. Hz. Ali de “O büyük sırrı kalbime sığdıramadım boş kuyuya söylemeye mecbur kaldım.” diye cevap verir. O andan itibaren o kamış parçası, aşk ve ilahî sırların hakikatlerine tercüman olur. Bunun için çok kıymetlidir. Adına da ney denilir (Pakalın, C.2/1993: 689).

Türk Musikisi'nde son zamanlarda yetişen ney virtüozları: Şeyh Yusuf Dede, Kutb-ı Nâyî Şeyh Osman Dede, Çalılı Mehmed Dede, Şeyh Mustafa Nakşî Dede, Kazasker Mustafa İzzet Efendi, Deli İsmail Dede, Şeyh Abdülhalim Efendi, Şeyh Hüseyin Fahreddin Dede, Süleyman Erguner ve Niyâzî Sayın'dır (Öztuna 1974: 80).

Ney, divanda 10 yerde¹⁰¹ adı geçmektedir ve divanda en çok anılan müzik aletlerinden birisidir. Ney ile *ney-şekker*, *surûd-ı ney*, *ney-şikâf*, *ney-i nâlân*, *gûş-ı ney-i dil-keş* tamlamlarının divanda kullanıldığı görülmüştür.

Şair beyitte karşılaştırma anlamında ney kelimesini kullanmıştır. Şiirde ney varken gümüş ve altın kalemin onun yanında değer bulamayacağı belirtilir.

Fakr ile görüp beni yeg görme ehli câhı kim
Ney tururken mu'teber olmadı sîm ü zer kalem (K. 7/39)

Ney aşağıdaki beyitte gönül çekene benzetilmiştir. Eğer bu dünya meclisinin adaletle yol göstereni varsa şarap kadehini içmek ve gönül çeken neyin sesini dinlemek olduğu söylenmiştir:

Nûş-ı câm-ı mey ile gûş-ı ney-i dil-keşdür
Bezm-i devrânun eger var ise dâdî dâhî (G. 16/3)

Aşağıdaki beyitlerde *ney-şekker* tamlaması ile şeker kamışından bahsedilmiştir. İlk beyitte şeker kamışının yumuşak olduğu bundan dolayı şeker kamışından yapılan okun hedefi bulamadığı söylenilmiştir. Diğer beyitte kendini övmenin iyi olmadığı zevk ehli kimsenin zaten sözü anladığı çünkü herkes kendinin ne olduğunu ve ne yaptığını bildiği ifade edilmiş, aynı zamanda şeker kamışı da tatlı ama içi boş olduğunu bilir, denilmiştir.

Beni koyup yanuna alma 'izz ü nâz ehlin

¹⁰¹ K. 7/39, K. 7/40, K. 14/130, K. 14/183, G. 16/3, G. 34/2, G. 41/2, G. 41/2, G. 108/4, G. 108/7.

Nişâne varımaz olursa tır ney-şekker (K. 14/183)
Sen ögme kendüni zevk eyleyen bilür sözüni
Ki kendünün ne bilür n'eydügini ney-şekker (K. 14/130)

1.10.7. Sâz

Sâz kelimesi Farsçadan Türkçeye geçtiği belirtilir. Her çeşit musiki aletine verilen isimdir (Duygulu 2009: 218; Ayverdi 2010: 1070). Sazdaki teller kalınlık ve inceliklerine göre çeşitli biçimlerde yan yana getirilebilir. Bu tellerin en incesine *cin teli*, üzerine bakır kırımlar dolanmış olanına bas ses vermesinden dolayı bam teli adı verilir (Duygulu 2009: 218).

Sâz ile *erbâb-ı sâz*, *nevâ-yı sâz*, *söz ü sâz* ve *sâzun sıklugı* tamlamaları kurulmuştur. Divanda 4 yerde¹⁰² sâz kelimesi tespit edilmiş aşağıdaki beyitlerde sâz kavramı ile *sâz erbâbın* tamlaması oluşturulmuştur. Burada saz erbabı ile ifade edilen saz ehli, saz çalan kimselerdir.

Sıklugı dindi dem-i 'adlünde sâz erbâbınun
Devr-i insâfunda varmaz hâne-i hammâra gül (K. 4/34)
Hırâş-cân idüp erbâb-ı sâza mızrâbı
Şarâbı eyledi ashâb-ı fıska hûn-ı ciger (K. 14/143)

Şair ilgili beyitte nâ-sâz kelimesini ahenksiz anlamında kullanmıştır. Dünyanın usulsüz işler yaptığı ve çok ahenksiz davrandığı ifade edilmiştir.

Biri yüksekden beşikde nâleye âgâz ider
Uyar alçakdan ana kundakdağı âvâz ider
Bî-usûl eyler felek hakkâ katı nâ-sâz ider
Âh elinden kızların feryâd elinden kızların (MB. 3)

1.10.8. Tabl (Davul)

ve elle çalındığı görülmektedir (Bozkurt 1994: 53).

Tabl Arapça bir kelime olup davul anlamına gelmektedir (Ayverdi 2010: 1184). Davul, vurmali sazlardan ve dünyanın en eski müzik aletlerinden biridir. İlk örneklerine Sümerler'e ait kabartmalar üzerinde rastlanmakta

¹⁰² K. 4/34, K. 14/143, K. 14/253, G. 71/2, MB. 3.

Divanda sadece aşağıdaki beyitte ismine rastlanılmıştır. Şair gökyüzündeki gürültüyü davula benzetmiştir. Övülenin sesinin gürültüsünden gökyüzü, davul gibi çınlar denilerek benzerlik ilişkisi kurulmuştur.

Gulgulundan tabl-veş âhir tehî olur felek
Şimdi ger kûsun hurûşın kubbe-i mînâya sal (G. 40/3)

1.10.9. ‘ûd

Teknesi yarım armudu andıran, dilim adı verilen 17 ilâ 27 ahşap şeridin birbirine yapıştırılmasından meydana gelen, göğsü ladinden, perdesiz, kısa saplı, beşi çift, biri tek on bir telli, mızraplı çalgıdır (Ayverdi 2010: 1288). Aynı zamanda ‘ûd kelimesi ağaç, odun; ödağacı

anlamına da gelmektedir (Devellioğlu 2013: 1300). Divanda daha çok koku veren ödağacı olarak kullanılmıştır.

Tutalum eyledi ceng-i gamunda ‘ûd beni
Seni bir iki gün itdi bu bezme hînâger (K. 14/228)
Kemâl-i ma’rifetüm yirümi od itdi benüm
Ki bûy için yanar odlara ‘ûd ile ‘anber (K. 14/126)

1.10.2. Makamlar

1.10.2.1. Nevâ

Türk Musikisi’nde kimin tarafından oluşturulduğu bilinmeyen en eski makamlardandır (Özkan 2007: 27). Türk Musikisi’nde uşşak dörtlüsüne rast beşlisi ilavesiyle meydana gelen basit makama

denilir. Tiz sekizlideki *re* sesinin adı, neva perdesidir (Ayverdi 2010: 929). Nevâ kelimesi aynı zamanda ahenk, nağme, ses anlamına da gelmektedir. Divanda 2 beyitte¹⁰³ tespit edilmiş, bir beyitte *nevâ-yı sâz* tamlaması ile verilmiştir.

Aşağıdaki beyitlerde nevâ kelimesi hem nevâ makamı hem de ahenk, ses manasında kullanılmıştır. Beyitte her damardan kan akıtarak onu nağme (nevâ) yerine koyulmaması, mızrap yerine neşteri sazın teline bırakmaması istenmektedir.

¹⁰³ K. 14/229, K. 14/253.

Nevâ yirine revân itme her rekimden hûn
Havâle eyleme mızrâb yirine neşter

(K. 14/229)

Aşağıdaki ilgili beyitte şair, sazın nağmesiyle gönlün her ezgiye bir rakkas gibi eşlik ettiğini mutribin sevincini işittikçe de çalgısız oynadığını tahayyül etmiştir.

Nevâ-yı sâz ile dil her terâneye rakkâs
Sürûr-ı mutrib işitdükde çalgısız oynar

(K. 14/253)

1.11. Oyun Aletleri

1.11.1. ‘Âşık Oyunu ve Aleti

Âşık oyunları, koyun ve keçi gibi hayvanların ön dizlerinde bulunan *aşık* denilen eklem kemiği ile oynanan oyunlara verilen isimdir. Grekçede *astragalos*, Latince *talus-tali* olarak adlandırılmıştır (Bener 2008: 69).

Beş farklı âşık oyunu vardır. Bunlardan *pentalitha* oyunu beş âşık kemiği ya da beş taş ile oynanır. Daha çok kız çocukları ve genç kızların oynadığı bir oyun türüdür. Bu oyuna isminden dolayı *beştaş* da denilmiştir. “*Eis Omillan* adlı oyunda oyuncunun amacı kendi âşık kemiklerini fırlatmak suretiyle yere çizilmiş bir çemberin içindeki karşı tarafa ait âşık kemiklerini daire dışına çıkartmaktır.” Bir diğeri ise *pleistobolinda* oyunudur. Bu oyunu hem kız hem de erkek çocuklar oynamaktadır. İki kişilik şans oyunudur. Oyuncuların ikişer âşık kemiği vardır, bunlar yere atılır ve gelen değerlere göre toplamda en yüksek sayıya ulaşan oyunu kazanmış olur. Dördüncü oyun olan *tek mi çift mi* oyunu, Eski Yunan ve Romalılar arasında oldukça sevilen iki kişilik tahmin oyunudur. Oyuncularadan birinin karşı tarafın avuçlarına sakladığı toplam âşık kemiği sayısının tek mi çift mi olduğunu tahmin etmesidir. Günümüzde bu oyun boncuklar kullanılarak oynanmaktadır. En sonuncu tür *tropa* oyunudur. Âşık kemiklerinin yerdeki bir deliğe ya da yerde duran bir kabın içine atılmasıyla oynanan bir oyundur. Oyunculardan bu alana en fazla sayıda âşık kemiği atabilen oyunu kazanmış olur (Bener 2008: 76, 77, 78).

Köroğlu Destanı’nda, Köroğlu’nun büyüme çağında mahallenin çocuklarıyla âşık oynadığı anlatılmaktadır. Tarihi çok eski çağlarından beri var olan âşık oyunu Türk kültür tarihi içinde yerini almış ve hemen hemen her dönemde severek oynanmıştır (Çobanoğlu 2018: 1135).

Âşık Çelebi Divanı’nda âşık oyununa sadece aşağıdaki beyitte karşılaşılmıştır. Beyitte âşık kelimesi tevriyeli olarak kullanılmıştır. Âşık kelimesi hem oyunu hem de sevenleri temsil etmektedir. İlgili beyitte dilber gördüğü ile âşık oyunu oynadığı ve

âşığın gözyaşı çoğaldıkça, gözünün bebeği küçülüp bebek gibi olduğu dile getirilmiştir.

Gördüğü dilber ile 'âşık oyunun oynar
Çok oldukça yaşı merdüm-i çeşm oldı bebek (G. 20/2)

1.12.2. Satranç Oyunu ve Aletleri

Satranç, Arapça bir kelimedir ve asıl hali şatrançtır. 64 kareye ayrılmış bir zemin üzerinde (nat') değişik isimler taşıyan (şâh, vezîr, fil vb.) taşlarla oynanan bir zekâ oyunudur. *Sadrenğ* diye de bilinir. Satrancın eski eğlence hayatında önemli yeri vardır. Bundan dolayı satranç terim ve deyimleri şiirlere konu olmuştur. Şah, vezir (ferzâne, ferzend), fil, at kale (ruh) ve piyon (piyâde, beydak) adı verilen taşların çeşitli hareketleri bir savaş meydanını ve o savaşta yapılan atakları andırır. Önleri açık olduğunda şah, bir kare düz ve çapraz gider. Vezir, istediği kadar düz ve çapraz hareketlerde bulunur. Fil ise sadece çapraz hareketlidir. Kale de yalnız düz gider. Piyonlar düz gidip çapraz taş alırlar. At ise iki kare yana bir kare öne veya geriye "L" şeklinde ilerler (Pala 2022: 391; Sefercioğlu 2001: 111).

Edebî metinlerde; satranç, şatranç, baziçe (oyun), zemin, nat' (bez/tahta), bisât (tahta/bez), şâh, şeh, vezir, ferz (vezir), ferzîn (vezir), ferzâne (vezir), kale, ruh (kale), mansûbe (oyun, açmaz), tabiye (tedbir), esb (at), rahş (at), at, semend (at), pîl (fil), pîlten (fil), fil, piyade (piyon), asker, beydak (piyon), lu'b (oyun), oyun, sürmek, tarh itmek (taş bırakmak), kej-rev (eğri gidişli), açmaz (taşın oynatılamaması), çatal (iki taşa yapılan hamle), hâne (satranç tahtasındaki her bir kare), ev (satranç tahtasındaki her bir kare), şeh-mât (yenmek), mât etmek (yenmek), kış etmek (şah çekmek), Leclâc (satrancın piri), Hissa b. Dâhir (satrancın piri) gibi oyunla alakalı terimler, manzumelerde ele alınan hususlar doğrultusunda yorumlanarak tevriye, istiâre, iham-ı tenasüp gibi bazı edebî sanatlarla birlikte zikredilmişlerdir (Kayaokay 2018: 248).

1.11.2.1. At

At, satranç oyunundaki taşlardan biridir. Satranç oyununda, bulunduğu haneden sonra düz olarak iki hane ve yana doğru bir hane giderek "L" harfi biçiminde hareket eder (Ayverdi 2010: 79). Aynı zamanda at, feleği yenebilen bir oyuncudur (Kayaokay 2008: 258).

Beyitte *at salmak* şeklinde kullanılmıştır. Satranç oyununda at, âşığın hayali, sevgiliye ulaşmak için yaptığı ani ve şaşırtıcı hamlelerdir. Aynı zamanda aşk yolunun dolambaçlı yönlerini de temsil eder. Beyitte *at salmak* ferzâne yani bilgece yapılmalı denilmektedir.

Nat'-ı hüsne beydak-ı hâlün salup ferzâne at
Sâmîrî sihrin yehûdî-hâne içre itdi mât (G. 117/1)

1.11.2.2. Beydak, piyâde

Beydak, *paytak*, *piyâde*, *piyon* da denilen satranç oyunundaki taşlardan biridir (Pala 2022: 69; Devellioğlu 2013: 107). Satrançta en değersiz taş olan piyon siyah rengi ve küçüklüğünden dolayı sevgilinin yanağındaki benler, bu taşla benzetilir (Kaplan, Poyraz 2010: 153).

Divanda beydak kelimesi ile *beydak-ı hâl* tamlaması kurulmuştur. Beyitte de sevgilinin yüzündeki ben (hâl) piyonla özdeşleştirilmiştir. Şair, sevgilinin güzelliğini bir satranç oyununa benzetmiştir. Sevgilinin yüzündeki ben oyunun başlangıç hamlesidir. Güzellik unsurları (göz, kaş, dudak) ise vezir ve at gibi taşlardır. Sevgilinin bu güzelliği karşısında Sâmirî'nin sihri bile mat olduğu vurgulanmıştır.

Nat'-ı hüsne beydak-ı hâlün salup ferzâne at
Sâmirî sihrin yehûdî-hâne içre itdi mât (G. 117/1)

Piyâde, yaya asker ve satranç oyununda ön sırada dizilen taşlardandır. Âşık Çelebi Divanı'nda her iki anlamıyla da kullanılmıştır. İlgili beyitte piyâde kelimesi ile atın önünde Sâm'ın bile yaya yürüdüğü söylenmektedir.

Yürürdi atun önünce piyâde Sâm süvâr
Olurdı zîr-i rikâbunda Erdevân devân (G. 9/20)

1.11.2.3. Ferzâne

Ferz, *ferzîn*, *ferzâne* olarak da adlandırılan bu taş satranç oyununda şahtan sonra gelen şahın veziri durumunda olan ve her yöne hareket edebilen en önemli taştır (Ayverdi 2010: 379; Kaplan, Poyraz 2010: 153). Ferzâne aynı zamanda hakîm, feylesof; bilgili anlamına gelmektedir (Devellioğlu 2013: 299).

Vezir (ferzâne) sevgilinin gözü, kaş veya dudağı gibi en güçlü güzellik unsurlarıdır. Şah olan sevgilinin yanında genellikle âşığı temsil eder (Kaplan, Poyraz 2010: 153). Ferzâne kelimesine sadece aşağıdaki beyitte rastlanılmıştır. Divanda nat', beydak, mât kelimeleri birlikte verilerek tenasüp içerisinde kullanılmıştır. Sevgilinin güzellik unsurları ferzâne olarak düşünülmüştür.

Nat'-ı hüsne beydak-ı hâlün salup ferzâne at
Sâmirî sihrin yehûdî-hâne içre itdi mât (G. 117/1)

1.11.2.4. Nat'

Nat' kelimesi sofra bezi, meşinden yapılan döşek anlamlarındadır (Devellioğlu 2013: 949). Bu anlamlarının yanında satranç tahtası ve satranç bezi olarak da kullanılır (Kayaokay 2018: 248).

Satranç oyunuyla ilgili terimler, manzumelerde ele alınan hususlar doğrultusunda yorumlanarak tevriye, istiâre, iham-ı tenasüp gibi edebî sanatlarla birlikte verilmiştir (Kayaokay 2018: 248). Nat' kelimesi de divanda bu sanatlarla kullanıldığı görülmüştür. Satranç tahtası olarak divanda geçen nat' kelimesi divanda sadece aşağıdaki beyitte geçmektedir. Beyitte şair *nat* '-ı *hüsni* tamlamasıyla satrancın uygulama sahasını belirtmiştir. Güzellik natında (satranç tahtasında) benini piyon yapıp vezirle at sürdün diyen şair, sevgilinin benini piyona benzetmiştir.

Nat'-ı hüsne beydak-ı hâlün salup ferzâne at
Sâmirî sihrin yehûdî-hâne içre itdi mât (G. 117/1)

1.11.3. Çevgân Oyunu ve Aletleri

Gûy u Çevgân Orta Çağ'da çok meşhûr bir oyundur. At üzerinde oynanan bu oyun iki takımdan oluşur. Çevgân oyunu iki şekilde oynanmaktadır. Kepçe ile oynanana *kepçe polosı*, çekiçe oynanana *çekiç polosı* denilir. Oyuncular, iki taraf olup atlara binerek ellerindeki çevgânla gûyu, karşı tarafın iki direk arasındaki kalesinden geçirmeye çalışırlar (Halıcı 1993: 295; Karabey 2011: 82).

1.11.3.1. Çevgân

Çevgân; çelmek, çevirmek kökünden gelir. Çevgân oyununa Türkler *savlecan* adını vermişlerdir (Karabey 2011: 82). Sözlükte çevgân, cirit oyununda atlıların birbirine attıkları değnek; ucu eğri değnek, baston, çevgen olarak geçmektedir (Devellioğlu 2013: 179). Çevgân oyuncusuna *çevgânbaz*, değnekle çevgân topuna vurana *çevgânzen*, oyun takımına hizmet edenlere ise *çevgândar* denilmektedir (Halıcı 1993: 295).

Divanda çevgân 4 beyitte¹⁰⁴ tespit edilmiştir. Bu kelime ile *çevgân-ı sa'âdet* ve *çevgân-ı şeref* tamlamaları kurulmuştur. Divanda çevgân saadet olarak görülmüştür. Şair, Allah tarafından saadet çevganı verildiğini ifade etmiştir.

Virildi sana çevgân-ı sa'âdet cânib-i Hakdan
Sa'âdet tûpın ur aldun bugün fırsatla meydânı (K. 3/20)

Aşağıdaki beyitte de çevgân, şeref olarak nitelendirilmiştir. Kudret elinden şeref çevganı verildiğinden bahsedilmektedir.

Topun agsun göklere mihr-i cihân-ârâ gibi
Dest-i kudretten virildi sana çevgân-ı şeref (K. 8/19)

¹⁰⁴ K. 3/20, K. 8/19, K. 9/14, TB. 6/XI-1.

Şair bu beyitinde de çevgânı adalet kavramı ile özdeşleştirmiştir. Beyitte şerefli elinde adalet çevgânı olduğundan beri zulüm topu, dünyanın meydanından sürüldü, çıkarıldı denilmektedir.

Sürüldi gûy-ı zulüm 'arsa-gâh-ı âlemden
Olalı dest-i şerîfünde 'adlden çevgân

(K. 9/14)

1.11.3.2. Gûy, top

Gûy kelimesinin sözlük anlamı Acemlere mahsus bir çeşit oyun topu; yuvarlak şeydir (Devellioğlu 2013: 340). Top lastik ya da bezden yapılmıştır. Yumurta şeklindedir ve iki avucun kavrayabileceği büyüklüktedir (Pala 2022: 102).

Edebiyatta gûy genellikle sevgilinin yüzü, çenesi, güzelliği; âşığın gönlü, canı veya başı yerine kullanılır. Bununla birlikte savaş sahnelerinde insan kellesi de top olarak vasıflandırılabilir. Tasavvufta top insanı temsîl eder (Pala 2022: 102-171).

Divanda 4 yerde¹⁰⁵ gûy, top kelimesine rastlanılmıştır. Aşağıdaki beyitte topun göklere alemleri süsleyen güneş gibi yükseldiği çünkü kudret elinden şeref çevganı verildiği söylenmektedir.

Topun agsun göklere mihr-i cihân-ârâ gibi
Dest-i kudretten virildi sana çevgân-ı şeref

(K. 8/19)

1.11.4. Tavla oyunu ve Aletleri

1.11.4.1. Şeşder

Farsça ismi *nerd* olan kelime *tavla* anlamına gelmektedir. Çok güzel tavla oynayan kişiye ise *nerrâd* denir. Nûşirevân'ın veziri Nürdüçehri icâd etmiştir. Şeşder altı kapı demektir (Onay 2021: 353). Tavla oyunu iki tane zarla oynanır. Zar atılır, oyuna büyük sayı atan başlar. Tavladaki 4 bölüm, dört mevsime; 12 kapı, 12 aya; otuz pul ise her bir ayın 30 gününe tekâbü'l eder. İki adet zar kaza ve kaderin (veya güneş ile ayın) temsildir. Siyah ve beyaz pullar gece ve gündüze benzetilir. Bundan dolayı oyun dünyanın değişmesinde bazen kader, bazen neşe ile devam etmesinde kinaye olur (Pala 2022: 429; Kaplan, Poyraz 2010: 154).

Divanda şeşder 4 yerde¹⁰⁶ kullanılmıştır. *Şeş-der-i gerdûn*, *muhabbet şeşderi* ve *şeşder-i gâm* tamlamalarının geçtiği tespit edilmiştir. Şeşder, tavla oyununda altı kapının da kapalı olmasıdır. Bundan dolayı bütün kapılar kapalı olduğu için çıkış yolu bulunmamaktadır. Gamlı insan da bir çıkmazdadır. Bu bakımdan şeşder ve gam

¹⁰⁵ K. 3/20, K. 8/19, K. 9/14, TB. 6/XI-1.

¹⁰⁶ K. 11/11, G. 41/5, G. 100/4, M. 5/4.

arasında ilgi kurulur (Sarı 1986: 104). Âşık Çelebi Divanı'nda da şair, gönlünü zara benzettir. Gam tavlasında talihinin yaver gitmediğini düşünür. Kapıların kapandığı çıkacak yerin olmadığı ve kara talihin feryad eder hale düşürmesi anlatılmıştır.

Baglandı kapu küşâde yir yok
Dil şeş-der-i gamda olalı zâr (G. 100/4)
Baht-ı serkeş olıcak n'eylesün ana dil-dâr
Şeş-der-i gamda beni baht-ı siyâh eyler zâr (M. 5/4)

“Âşık Çelebi, can ve gönül zarlarının aşk ve dert oyununu aldığını görünce; âşığın aşk tavlasında ne kadar iyi bir oyuncu olduğunun farkına varır” (Kaplan, Poyraz 2010: 155).

Götürdi ka'beteyn-i cân u dille nakş-ı 'ışk u derd
Muhabbet şeşderinde 'Âşıkı nerrâdmış bildüm (G. 41/5)

1.11.4.2. Zar

Zar, tavla ya da başka oyunlarda kullanılan, altı yüzüne 1'den 6'ya kadar olan sayıları göstermek üzere benekler konmuş olan, kemik veya fildişinden yapılmış, küp biçimindeki küçük bir oyun gerecidir. Altı yüzünde, birden altıya kadar noktalarla ifade edilen sayılar bulunur (Ayverdi 2010: 1378; Sarı 1986: 104). Divan şiirinde aşkın bir tavla oyunu olarak düşünülmesinin sebebi âşıkın zar olması ve tavlanın zarla oynanmasıdır (Koçin 2003: 415).

Divanda zar/zâr kelimesi daha çok inleyen, feryat eden olarak verilmiştir. Zâr; inleme, feryat etme anlamında 15 beyitte¹⁰⁷, zarar anlamında 2 beyitte¹⁰⁸ karşılaşılmıştır. 3 beyitte¹⁰⁹ ise şeşder, kapı, kara talih ile tenasüp halinde kullanılmıştır.

Tavla, zar yardımıyla oynanır. Aynı zamanda zarlar hilelidir (Kaplan, Poyraz 2010: 155). Âşık Çelebi'nin Divanı'nda da zar kelimesi hem tavladaki zar hem de feryat etme, inleme, sızlama anlamında kullanılmıştır.

Gitdi baştan 'akl u dilden sabr u elden ihtiyâr
Kara bahtı ile 'âşık kaldı tenhâ hor u zâr
Nakd-ı cânı kaldı ancak yoluna ol da nisâr
Ey felâket 'âlemi ehlen ve sehlen merhabâ (M. 5/III-4)
Baht-ı serkeş olıcak n'eylesün ana dil-dâr
Şeş-der-i gamda beni baht-ı siyâh eyler zâr (M. 5/4)

¹⁰⁷ K. 2/15, K. 4/22, K. 6/31, K. 7/38, K. 13/36, K. 14/8, K. 14/215, G. 15/4, G. 38/3, G. 41/2, G. 59/4, G. 60/1, G. 74/4, M. II/5-5, TB. 6/5.

¹⁰⁸ K. 7/3, K. 10/21.

¹⁰⁹ G. 100/4, M. 5/4, M. 5/III-4.

“Yine zar kelimesinin tevriyeli kullanıldığı aşağıdaki beyitte gönül, gam şeşderinde inlediğinden beri bir türlü kurtuluşa çıkacağı bir kapının olmamasından şikâyetçidir” (Kaplan, Poyraz 2010: 155).

Baglandı kapu küşâde yir yok
Dil şeş-der-i gamda olalı zâr

(G. 100/4)

1.12. Yazı ile İlgili Eşya

Divanda adı geçen yazıyla ilgili eşya unsurları araç-gereçler ve yazılı metinler başlıkları altında gruplandırılarak incelenmiştir.

1.12.1. Yazı ile İlgili Araç-Gereçler

Divanda yazıyla ilgili tespit edilen araç-gereçler: cedvel, cild, defter, hâme, hâşiye, evrâk, kalem, kilik, levh, mürekkeb, mıstar, midâd, kâğıd, pergâr, safha, varak, usturlâbtır. Bu unsurlar divanda 114 yerde geçmektedir.

1.12.1.1. Cedvel/Cetvel

Arapça bir kelime olan *cedvel* yazma kitaplarla mecmualar ve hat levhalarında yazının kâğıt üzerinde işgal ettiği alanın dört bir tarafına çizilen çizgiye denir (Uzun 1993: 214; Ayverdi 2010: 193). Divanda cedvel ile *cetvel çizmek* olarak verilen birleşik fiil, el yazması kitap sayfaların, yazıların, bir süsleme motifinin etrafına çizgi çekmek, çizgilerle çerçeve yapmak anlamında kullanılmıştır (Ayverdi 2010: 193).

Âşık, aşkın sırlarının kimse tarafından anlaşılmadığını görünce onları kitapta doğrudan değil kenar çizgileri gibi işaretlerle, dolaylı ve remizli şekilde anlatmaya başladığını söylemektedir.

Gördi ki fehm olunmadı ‘Âşık rümûz-ı ‘ışk
Cedvel kitâbda kıyı çizdi kenârdan

(G. 54/5)

1.12.1.2. Cild

Cild, Arapça kelime bir kelimedir. İnsan veya hayvan vücudunu saran deri, ten; mukavvadan yapıp üstüne deri, bez, plastik veya kâğıt kaplanan ve yıpranmaması için dikilmek veya yapıştırılmak suretiyle kitabın üzerine geçirilen kap; bir eserin, birbirinin devamı olarak birkaç kitap halinde basılan kısımlarından her biri; ciltleme, ciltlenme adıdır (Ayverdi 2010: 199). Divanda 3 yerde¹¹⁰ cilt kelimesi geçmekte olup sadece aşağıdaki beyitte ciltlenme, ciltleme anlamında kullanılmıştır. Beyitte hafızın onun akıcı mısralarını bir kitap cildi gibi toparlanması istenmiştir.

¹¹⁰ K. 14/244, K. 14/245, G. 45/3.

Cild ide hâfız ana revâk-ı revânını
Vasf-ı lebünde ger ura şîrâze her çözüm

(G. 45/3)

1.12.1.3. Defter

Eskiden cilt yerine kullanılan bir terimdir. Birçok kağıt birbirine bağlanmasıyla elde edilir. Yapıştırılarak veya dikilerek kitap biçimine sokulmuş kâğıt destedir (Pala 2022: 109; Ayverdi 2010: 260). Divanda defter kelimesi 6 yerde¹¹¹ kullanılmıştır. Defter ile *ser-defter*, *tîr-i defter-dâr-ı sultân-ı şeref*, *defter-i 'ışk* tamlamaları kurulmuştur.

Aşağıdaki beyitlerde defter ve kalem sözcükleri tenasüp içindedir. Kalem ve defterin onun yoluna baş veren olması yönüyle kişileştirilmesi; aşk defterinin başka bir hesaba göre tutulduğu; defterden nicelerinin silinip atıldığı ve amel defterinin ayrıntısıyla muhasebe edilmesi konuları beyitlerde işlenmiştir.

Yoluna baş vireni eylerse ger defter kalem
Eylesün ben bî-ser ü sâmanı ser-defter kalem (K. 7/30)
Niçe senün gibi kazıdı bu defterden
'Aceb mi bir iki gün oldun ise ser-defter (K. 14/226)
Sevâdı mûy-ı siyâhun beyâza çıkmadadır
'Amel muhâsebesin eyle mû-be-mû defter (K. 14/258)
Hiçe sayılır ser-i 'uşşâk anda sıfır-veş
Defter-i 'ışkun da başka bir hisâbı var imiş (G. 113/2)

1.12.1.4. Devât, Divit

Devât, Arapçada *mürekkep hokkası* karşılığı kullanılırken Türkçede divit şekline dönüşmüştür (Uğur 1994: 450). Hokka ve kalem muhafasıdır. Eskiden kullanılan uzun madenî sapı ve ucunda bir de hokkası bulunan alete denilmektedir (Pala 2022: 113). Divit

altından, kalem kamıştan veya tavus kuyruğundan yapılır (Kurnaz 1996: 181). Devât kelimesinin divanda 4 yerde¹¹² geçtiği tespit edilmiştir.

Aşağıdaki beyitte renginden dolayı devât, aya benzetilmiştir. Yüce şan sahibi Nişancı Bey'in adını yazmak için ay hokka, güneş kâğıt ve doğu ışığı da kalem olmuştur.

Zât-ı 'âlî-şân Nişancı Beg ki adın yazmaga
Meh devât u mihr kâğıd şu'le-i hâver kalem

(K. 7/17)

¹¹¹ K. 7/30, K. 7/30, K. 8/11, K. 14/226, K. 14/226, K. 14/258, G. 113/2.

¹¹² K. 7/17, K. 11/10, K. 14/31, K. 14/32.

Utarit, katiplik ve yazı hususiyetleri içinde söz edilir. Şairin şiirini gökyüzüne yazan Utarit'tir (Kurnaz 1996: 467). Beyitte bahtsızlığının halini Utarit yazmaya başlayınca hayretinden döküldüğü ve yüce göğün kara yüzü mürekkep hokkasına benzediği ifade edilmiştir.

Ben kara yazulunun hâlin 'Utârid yazmada
Dökdi hayretten devât oldı siyeh çarh-ı berîn (K. 11/10)

Kalem, mürekkep hokkası kuyusundan çekip çıkardığı nice mürekkeple, anlam göğünde fikir yıldızlarının hareketlerini seyrediyordur.

Çeh-i devâtda hâme rasad çeküp niçe nîl
Gözetse çarh-ı ma'ânide seyr-i necm-i fikr (K. 14/31)

1.12.1.5. Hâme, Kalem, Kilk

Hâme ve kilm kelimeleri Farsça olup Türkçedeki karşılığı kalemdir (Derman 2001: 245). Divan şiirinde kalem kelimesinin kullanımını anlayabilmek için İslam kültüründeki yerini bilmek önemlidir. Divan şairleri İslam kültürünün etkisi altında şiirlerini yazmışlardır.

Kalem kelimesi Kur'an-ı Kerim'de iki yerde tekil, iki yerde çoğul şekliyle (aklâm) yer alır. Tekil olarak kullanıldığı âyetlerin biri Kur'an'ın ilk nâzil olan beş âyetinin dördüncüsüdür ve burada lutfkârlığın en ileri mertebesiyle nitelenen rabbin insana kalem kullanmasını öğrettiği ifade edilir (el-Alak 96/1-4). Diğer âyette ise kaleme ve yazdıklarına yemin edilerek Hz. Peygamber'in yüksek mânevî değerlere sahip bir insan olduğu belirtilir ve inkârcıların alışlagelen şuursuz tepkilerinin sonucu olan delilik ithamıyla ilgisinin bulunmadığı vurgulanır (el-Kalem 68/1-4). Bu âyetin yer aldığı sûreye de Kalem sûresi adı verilir. Kalem çoğul olarak geçtiği iki âyetin birinde ilâhî ilmin sonsuzluğu yeryüzündeki ağaçların tamamı kalem, denizlerin de yedi katı daha artırılarak mürekkep olması halinde bile ilâhî kelâmın yazmakla tükenmeyeceği şeklinde sembolize edilmiştir (Lokmân 31/27). Diğerinde ise aklâm kelimesiyle yontularak yapıldıklarından kurda çekilen oklar kastedilmiş ve İsrâiloğulları'ndan hangisinin Hz. Meryem'i himayesi altına alacağını belirlemek için oklarla kura çektikleri haber verilmiştir (Âl-i İmrân 3/44) (Yavuz 2001: 243).

Âşık Çelebi'nin kalem redifli kasidesi vardır. Divanda hâme 9 yerde¹¹³, kalem 50 yerde¹¹⁴, kilm 5 yerde¹¹⁵ geçtiği tespit edilmiştir. Hâme ve kilm kelimeleri ile *zülfe-kâr hâmesi, hâmenün kanı, sevâd-ı hâme-i tedbîr, ruhâm-ı hâme, kilm-i zerrîn, nebât u kilm, kilm-i fetvân, nevk-i kilm, 'aks-i kilm tamlamaları kurulmuştur.*

¹¹³ K. 10/28, K. 10/29, K. 12/5, K. 14/31, K. 14/160, K. 14/163, K. 14/255, G. 53/5, G. 117/3.

¹¹⁴ K. 7/1, K. 7/1, K. 7/2, K. 7/3, K. 7/4, K. 7/5, K. 7/6, K. 7/7, K. 7/8, K. 7/9, K. 7/10, K. 7/11, K. 7/12, K. 7/13, K. 7/14, K. 7/15, K. 7/16, K. 7/17, K. 7/18, K. 7/19, K. 7/20, K. 7/21, K. 7/22, K. 7/23, K. 7/24, K. 7/25, K. 7/26, K. 7/27, K. 7/28, K. 7/29, K. 7/30, K. 7/30, K. 7/31, K. 7/32, K. 7/33, K. 7/34, K. 7/35, K. 7/36, K. 7/36, K. 7/37, K. 7/37, K. 7/38, K. 7/39, K. 7/40, K. 7/41, K. 7/42, K. 7/43, K. 7/43, K. 14/32, G. 34/4, M. II/1-4.

¹¹⁵ K. 12/8, K. 12/9, K. 12/10, G. 108/2, G. 117/3.

Şair aşağıdaki beyitte ateş saçan ahını altın bir kaleme benzetmektedir. O kalem ki arşın direği için koruyucu dumanının nuruyla yazıyı satır satır yazar.

Bu âh-ı âteş-efşânum benüm bir kıl-k-i zerrîndür
Yazar ta'vîz-i sâk-ı 'arş için nûr-ı duhân yir yir (G. 108/2)

İslam kültüründe bu kadar önemli olan kalem, divan edebiyatında da teşbih ve mecazlar içinde pamuk, kirpik , göz, hilâl, zülûf, yüz, boy, gönül dili, güneş, şibâb, devrân, nihâl, mîzâb vs. (Pala 2022: 254) çeşitli söz sanatlarıyla birlikte kullanılmıştır.

Eskiden kalem olarak kamış divitler kullanılırdı. Bu kalemler boğumlu olup içleri eğridir. İçinde nâl denen eğri saçaklar da bulunur. Kalemin içi yazılacak birçok hadiseyle doludur. Kalemin ucu çatal olduğu için iki dillidir. Daima dili kesilir. Dili kesildikçe düzgün konuşmaya başlar. Ucunda biriken mürekkep ile yaş dolu gözü andırır. Kalem kara mürekkep içinde olduğu için âşığa benzer. Âşık da sevgilinin kara saçı, beni, kaşı gözü vs. içinde kendini kaybetmiş kara yaslar etmektedir. Sevgilinin boyu da düzgünlük ve belindeki boğum (incelik) nedeniyle kalem gibidir. Sevgilinin kaşı da şekilce kaleme benzer. Yine sevgilinin saçı bazan kalem olarak ele alınır. Bu durumda ben de o kalemde damlamış bir damla mürekkep olur. Yine aynı kalem nokta nokta (çizgi çizgi) ayva tüylerini de yazmış olur. (Pala 2022: 253)

Beyitte kalem mihver olarak verilmiştir. Vehim ve zan pergarı, hakikatin merkezine yakın olmak için hokka kutup, kalem mihver olsa bin yıl yaklaşılamaz, denilmiştir.

Yakını itmeye pergâr-ı vehm ü zan merkez
Devât kutb ola bin yıl eger kalem mihver (K. 14/32)

1.12.1.6. Hâşiye

Arapça bir kelime olan *haşv* doldurmaktan hâşiye kelimesi türetilmiştir. Bir sayfanın kenarlarına veya altına, metnin herhangi bir noktasıyla ilgili olarak yazılan açıklama ve ekleme, çıkma (Ayverdi 2010: 480). Divanda 2 yerde¹¹⁶ hâşiye kelimesine raslanılmıştır.

Şair övüleni için güzelliğinin ayetlerinden hâşiyeler yazarken misk kokulu hattını kalem etmişsin, demiştir. O hattın noktası ben, ağzı da kemandır.

Yazarken hâşiye âyât-ı hüsnünden hat-ı müşğîn
Komişsun noktasın hâlünden agzunda kemân itmiş (G. 22/2)

¹¹⁶ G. 22/2, G. 48/2.

1.12.1.7. Kâğıt, Evrâk, Safha, Varak

Kâğıt sözlükte “hamur hâline getirilmiş bitki maddelerindeki çok ince liflerin keçeleştirilmesi suretiyle imal edilen, yazı yazmak, kitap basmak, sarmak, kaplamak gibi birçok işte kullanılan ince yaprak” olarak verilmiştir (Ayverdi 2010: 603). Evrâk, Arapça varak kelimesinin çoğul şeklidir. Bu kelimenin yapraklar, kitap sayfaları ve kağıtlar anlamları vardır (Ayverdi 2010: 361). Safha kelimesi yazılmış ya da yazılabilir sahife anlamına gelmektedir (Devellioğlu 2013: 1063). Varak da yaprak; kâğıt ya da kitap yaprağı; yazılmış kâğıt; altın, gümüş vs. madenlerden dövülerek yapılan ince yaprak anlamlarına sahiptir (Devellioğlu 2013: 1325).

Divanda kâğıt 2 yerde¹¹⁷, evrâk 4 yerde¹¹⁸, safha 7 yerde¹¹⁹ ve varak 5 yerde¹²⁰ toplam 18 yerde geçtiği tespit edilmiştir. Divanda bu kelimelerden *evrâk-ı mushaf*, *safha-i mihr ü meh-i evrâk-ı çarh*, *evrâk-ı bâğ*, *safha-i sîm-âb-ı sîmâ*, *safha-ı âfâk*, *safha-i mihr ü meh-i evrâk-ı çarh*, *safha-ı mâh*, *safha-i dil* tamlamaları kurulmuştur.

Aşağıdaki beyitte ay hokkaya güneş kâğıda ve doğu ışığı da kaleme benzetilmiştir. Şair kâğıdı güneş olarak nitelemiştir.

Zât-ı ‘âlî-şân Nişancı Beg ki adın yazmaga
Meh devât u mihr kâğıd şu’le-i hâver kalem (K. 7/17)

Tûmâr kelimesinin de kâğıt anlamına geldiği beyitler vardır. Aşağıdaki şiirde Âşık Çelebi ve Derzi-zade Ulvi sarık kenarında mektup vb. kâğıt taşıma geleneğine imada bulunmuştur. Sarık içinde taşınan şiirleri başa çiçek takınmaya benzetilmiştir

Götürür tûmâr-ı şî’rûn başı üzre ehl-i dil
Takınurlar ziynet için nitekim destâre gül (K. 4/35)

Şair beyitte ince tüylerin içinde gül renkli yanağın gizlenmesini mushafın da yaprakları arasına saklanmasına benzetmiştir.

Saklanursa hattun içinde n’ola gül-gûn ruhun
Konulur evrâk-ı mushaf içre ey meh-pâre gül (K. 4/17)

Beyitte âşığın o varaktan (kâğıtan ya da mektuptan) ihlas duasını okuduğu ifade edilmiştir.

Geleli nâmun alup mihr ü mahabbet sebakın

¹¹⁷ K. 7/17, K. 12/10.

¹¹⁸ K. 4/17, K. 7/33, K. 8/11, G. 49/4.

¹¹⁹ K. 1/4, K. 7/38, K. 8/11, K. 11/19, K. 14/124, G. 6/2, G. 100/5.

¹²⁰ K. 10/11, G. 5/2, G. 81/4, G. 102/2, TB. 1/5.

1.12.1.8. Levh/Levha

Levh; yassı, düz, üzerine resim yazı gibi şeyler yazılabilen nesne demektir (Devellioğlu 2013: 632). Divanda levh kelimesi 6 yerde¹²¹ geçmektedir. *Levh-i mahfûz*, *levh-i 'âlem*, , *levh-i debistân*, *levh-i mezâr*, *levh-i cism* gibi tamlamalar kurulmuştur.

Sözlükte levh; *yazı yazmaya uygun yassı ve düzgün yüzey* anlamı ile mahfûz; *korunmuş* manasına gelir ve bu kelimelerden oluşan levh-i mahfûz; *üzerine yazı yazılan, silinmekten ve değişikliğe uğramaktan korunmuş düzgün satıh* anlamına gelmektedir (Yavuz 2003: 151).

“Levh-i mahfûz Allah ile melekleri arasında bir vasıtaadır. Yedinci kat göğün üstünde olup arşta ve İsrâfil’in gözleri önünde bulunur. İçinde bütün nesne ve olayların bilgisi ayrıntılı olarak yazılmıştır. Allah bir şeyi yaratmayı dilediği zaman bu, levh-i mahfûz aracılığıyla İsrâfil’e intikal eder ve gerçekleşmesi için Cibrîl’e emir verilir.” (Yavuz 2003: 151). Divanda da levh-i mahfûz, Rûhü’l-emîn yani Cebrâil kelimeleri geçmektedir. Cebrâil vasfını levh-i mahfûza yazmaya başlasa; kalem, yazı çizgisini hûrinin saç telinden yapsın, denilmiştir.

Levh-i mahfûz üzre vasfun yazmaga Rûhü’l-emîn
Târ-ı zûlf-i hûrı itsün rişte-i mıstar kalem

(K. 7/18)

Levha kelimesi aşağıdaki beyitte mektep tahtasına benzetilmiştir. Şair gönül sayfasının mecazen bir mektep levhasına döndüğünü söylemektedir.

Meselde levh-i debistâna döndi safha-i dil
Emel ne harfi ki sebt ide tâli’ anı siler

(K. 14/124)

1.12.1.9. Mıstar

Arapça satr yazmaktan *mıstar* kelimesi türetilmiştir. Mıstar, ince bir mukavva üzerine eşit aralıklarla gerilmiş ipliklerden ibaret olan ve yazılacak kağıdın altına konulup üstüne elle basılarak kâğıda çıkan çizgiler üzerinde düzgün yazı yazılmasını sağlayan alete denilmektedir (Ayverdi 2011: 820). Divanda 2 yerde¹²² geçen mıstar, *rişte-i mıstar* ile tamlama oluşturmuştur.

¹²¹ K. 1/14, K. 7/18, K. 14/124, G. 59/5, G. 90/2, TB. 1/1.

¹²² K. 7/18, K. 14/256.

Şair divanda teşbih sanatı yaparak sevgilinin saç telleri ile düzgün yazı yazmakta kullanılan mıstarın ipliklerine benzetmiştir. Beyitte Cebrâil vasfını levh-i mahfûza yazmaya başlasa; kalem, yazı çizgisini hûrinin saç telinden yapsın, denilmiştir.

Levh-i mahfûz üzre vasfun yazmaga Rûhü'l-emîn
Târ-ı zûlf-i hûrî itsün rişte-i mıstar kalem (K. 7/18)

İlgili beyitte de mıstar kelimesi ile göz yaşı arasında teşbih oluşturulmuştur. Şair, yanağının sayfalarına ise gözyaşı tellerinden satır çizgileri çekmesini istemektedir.

Yüzün karalarını surh-ı hûn-ı dille yazup
Sahâyif-i ruha çek târ-ı eşkden mıstar (K. 14/259)

1.12.1.10. Midâd, Mürekkep

Midâd ve mürekkep; yazı mürekkebi, hat sanatında kullanılan çeşitli renk ve kıvamdaki sıvı yazı malzemesidir. Arapçada midâd ve hibr, Farsçada siyâhî, zekab, zügâlâb gibi kelimeler kullanılır (Ayverdi 2010: 821; Derman 2006: 46).

Divanda 6 yerde¹²³ midâd kelimesi geçmekte olup *midâd u cümle*, *bahr-ı midâd*, *halka-i mîm-i midâdu*, *midâd-ı'anber* ile tamlama oluşturmuştur.

Şair övülen için vasfının yüz binde birini yazmaya kalkışsa yetmeyeceğini çünkü denizler mürekkep olsa, bütün kara ve deniz kalem olsa yine de yazamayacağı söylenmiştir.

Vasfının yüz binde birin yazmaga yüz binde bir
Olsa deryâ hep midâd u cümle bahr u ber kalem (K. 7/28)
Bûy-ı zûlfün şemmesin vasf itmek olurdu eger
Mümkün olaydı mürekkep misk olup 'anber kalem (K. 7/31)

1.12.1.11. Pergâr

Pergel kelimesinin eski metinlerde rastlanan asıl şekilleridir. Divanda sadece aşağıdaki beyitte geçmekte olup *pergâr-ı vehm ü zan* tamlaması kurulmuştur. Vehm ve zan pergele benzetilmiştir. Beyitte vehim ve zan pergarı, hakikatin merkezine yakın olmak için hokka kutup, kalem mihver olsa bin yıl yaklaşamaz.

Yakını itmeye pergâr-ı vehm ü zan merkez
Devât kutb ola bin yıl eger kalem mihver (K. 14/32)

¹²³ K. 7/15, K. 7/28, K. 10/29, K. 12/9, K. 12/11, K. 12/12.

1.12.1.12. Usturlâb, Suturlâb

Divanda suturlâb olarak verilen *usturlâb*, eskiden bir yıldızın ufuk çizgisinden yüksekliğini ölçmekte kullanılan yarım daire şeklinde tahtadan yapılmış bir aletin adıdır (Ayverdi 2010: 1287; Devellioğlu 2013: 1308).

Divanda sadece aşağıdaki beyitte usturlâp geçmektedir. Bu kelime ile *suturlâb u sakb şems ü kamer* tamlaması kurulmuştur. Bu kelime beyitte ekvator çizgisi, ölçüm çizgisidir. Gökyüzü de beyitte usturlaba benzetilmiştir. Güneşin ve ayın da onun hareketli çarkları gibi iş gördüğü ifade edilmiştir.

Olursa hayt hat-ı istivâ zemîn şâkûl

Olursa çarh suturlâb u sakb şems ü kamer

(K. 14/27)

1.12.2. Yazılı Metinler

Divanda adı geçen yazılı metin isimleri; berât, dîvân, kitâb, mushaf, mektûb, nâme, nüsha, fermân kelimeleridir. Yazılı metinler divanda 85 yerde kullanılmıştır. Bu unsurların bir parçasını oluşturan ya da daha genel ifadeler olan şiir, satır, âyet vb. unsurlar bu çalışmada incelemeye alınmamıştır.

1.12.2.1. Berât

Berât kelimesi Arapçadır. Sözlükte “*yazılı kâğıt ve mektup* demek olan bu tâbir Osmanlı Devlet teşkilâtında bazı vazife, hizmet ve memuriyetlere, tâyin edilenlere vazifelerini icra salahiyetini tevdi etmek üzere, padişahın tuğrası ile verilen mezuniyet veya tâyin emirleri hakkında kullanılan bir ıstılahtı” açıklaması verilmiştir (Pakalın C.1/1993: 205).

Divanda berât kelimesi 4 yerde¹²⁴ geçmektedir. Bu kelime ile *berât-ı ‘âtîfet, şem’-i kâfûr berâtı, berât-ı serdâr* tamlamaları kurulmuştur. Berat genel olarak beyitlerde serdarlık beratı, cömertlik beratı ve kafurdan yapılan mum, berât niteliğinde hüküm sahibi olma özellikleriyle anılmıştır.

Sicill-i Hâtemî Tayy itdi dest-i ihsânun

Berât-ı ‘âtîfete nâmun olalı ‘unvân

(K. 9/26)

Kadr ile bir şem’-i kâfûr berâtıdur hüküm

Şu’le-i ‘âlem-fürûzıdur yanar par par nişân

(K. 10/13)

Mu’anven oldı virelden berât-ı serdârı

Kemîne ‘Âşık-ı pür-derd ü pür-melâle kaşun

(G. 21/5)

¹²⁴ K. 9/26, K. 10/13, K. 10/16, G. 21/5.

1.12.2.2. Dîvân, Mecmua

Farsça *dîvân* kelimesinin birden çok anlamı vardır. Ancak edebiyatla ilgili, yazılı metin olarak bakılırsa; eskiden şairlerin aruz vezniyle yazdıkları şiirlerini nazım şekillerine ve kafiyelerinin son harfine göre belli bir sıraya göre düzenledikleri şiir mecmuası anlamına gelmektedir (Ayverdi, 2011: 291). Divanda birçok yerde ismi geçen divan, bu bölümde yer alan anlamıyla 3 yerde¹²⁵ tespit edilmiştir. Şair, kâtiplerin divanına kendisinin de kaydedilmesini; yüksek değerini ve şanını anlatan divanına bir gazel yazılsa kalemin ucu bile onu yazmaya yetmeyeceğini; şiir divanındaki hatıralardan sakınması aslında derin ve değerli anlamlar, gizli sırlarının olduğunu söylemiştir.

Lutf idüp kâtiblerün dîvânına yaz ben kulun
Dime kim divâneye yokdur kalem yazar kalem (K. 7/37)
Yazmaga dîvân-ı vasf-ı şân-ı 'âlî-kadrüne
Bir gazel dise 'aceb mi tab'-ı 'Âşık ser-kalem (K. 7/29)
N'ola dîvân-ı şî'rüm sakınursam yâdlardan ben
İçinde niçe ebkâr-ı ma'ânî mahremüm vardır (G. 89/4)

Mecmua; içinde şiirler, seçilmiş söz ve yazılar bulunan el yazması kitap; düzenli bir şekilde toplanıp biriktirilmiş, bir araya getirilmiş şeylerin tamamı için kullanılan bir kelimedir (Ayverdi 2010: 784). Mecmua divanda bir yerde geçmektedir. Bu kelime *mecmû'a-i 'ışk* ile tamlama oluşturmuştur. Âşık için hep yeni bir delilik, yeni bir sevgili vardır; bu yüzden aşk mecmuasına yeni sayfalar eklemek gerekmektedir.

'Âşıkâ tâze cünun u yeni cânânun var
Yine mecmû'a-i 'ıška bize astâr gerek (G. 25/5)

1.12.2.3. Fermân

Bir iş veya maslahat siparişini mutazammın padişah tarafından verilen yazılı emir manasına gelen bir tabirdir. Emir, irade, buyruk demektir ve Farsça bir kelimedir (Pakalın C.1/1993: 607). Fermânın baş kısmında tuğra bulunması gerekir. Divan şiirinde de aşk sultanı sayılan sevgililer, âşıkları hakkında ferman çıkartabilirler (Pala 2022: 154).

Divanda 12 yerde¹²⁶ ismi tespit edilmiştir. Fermân kelimesi ile *fermân-güzârı tîg ü fermân-ber, bende-i fermân, tâbi' ü fermân-berî, fermân-revâ-yı dehr, mahkûm*

¹²⁵ K. 7/37, K. 7/29, G. 89/4.

¹²⁶ K. 7/23, K. 7/43, K. 7/43, K. 9/36, K. 10/3, K. 10/37, K. 10/37, K. 11/23, K. 11/90, K. 14/51, K. 14/151, TB. 6/XI-2.

u fermân-ber, bende-i fermân-ber-i cân-âferîn, bahr-i fermân-ber tamlamaları kurulmuştur.

Şair beyitlerde kılıç ve kalemi buyruğu yerine getirmesi yönünden kişileştirmiş; çarh ve feleği de insana benzetmiş, kul gibi hizmet ettiğini söylemiştir.

Hükmüne ola kalem-rev kişver-i ikbâl ü câh	
Emrünün fermân-güzârı tîg ü fermân-ber kalem	(K. 7/43)
Murâdun üzre döne çarh ola hevâdârun	
Kapunda gerdiş-i devr ola bende-i fermân	(K. 9/36)

1.12.2.4. Kitâb, Mushaf

Sözlükte mushaf kelimesi *bir araya getirilip bağlanmış yazılı sayfalar* anlamına gelmektedir (Maşalı 2020: 242). Mushaf, “Kur’an-ı Kerim yerine de kullanılır bir tâbirdir. Halk arasında musaf denir. Mushaf, aslında mutaaddit sahifelerden ibaret kitap manasına olup sonradan Kur’an yerinde kullanılmıştır” (Pakalın C.2/1993: 594).

Klasik edebiyatta kitap aynı zamanda yüz olarak tasavvur edilmesi sebebiyle sevgilinin yüzündeki sözdür (Aybet 1987: 234). Divanda kitap kelimesi 6 yerde¹²⁷ geçmiş ve bu kelime *ile kitâb-ı hey’et, kitâb-ı ışk, hüsnün kitâbın hattı* tamlamaları kurulmuştur. Beyitlerde âşğın aşkın sırlarının kimse tarafından anlaşılmadığını görünce onları kitapta doğrudan değil kenar çizgileri gibi işaretlerle anlatmaya başladığı; aşkın sırlarının kitap okuyarak bilinecek şeyler olmadığı; güzelliğinin kitabını okuyanın yüzündeki hattı da görmek istediği konuları anlatılmıştır.

Gördi ki fehîm olunmadı ‘Âşık rümûz-ı ‘ışk	
Cedvel kitâbda kıyı çizdi kenârdan	(G. 54/5)
Âyât-ı hüsnî keşf ide tefsîr-i hat meger	
Esrâr-ı ‘ışk yoksa bilinmez kitâbdan	(G. 56/3)
Okıdı hüsnün kitâbın hattını görmek diler	
Dil Gülistânı temâm itdi Bahâristân arar	(G. 94/2)

Mushaf, “Türk klasik şiirinde sevgilinin güzelliğiyle alaka kurularak sık sık anılmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’den bahsedecekleri zaman onu mushaf adıyla anmayı tercih eden eski şairler sevgilinin güzel yüzünü bir mushafa benzetmişlerdir” (Pala 2020: 254). Mushaf kelimesi de divanda sadece aşağıdaki beyitte *evrâk-ı mushaf* tamlaması ile geçmektedir. Şair mushaf ile sevgilinin yüzü arasında benzerlik ilişkisi kurmuştur. Beyitte ince tüylerin içinde gül renkli yanağın gizlenmesini mushafın da yaprakları arasına saklanmasına benzetilmiştir.

¹²⁷ K. 14/26, K. 14/188, G. 54/5, G. 56/3, G. 94/2, G. 113/1.

Saklanursa hattun içinde n'ola gül-gûn ruhun
Konulur evrâk-ı mushaf içre ey meh-pâre gül (K. 4/17)

1.12.2.4. Mektup, Nâme

Mektup kelimesi yazmak anlamındaki *ketb* kökünden türetilmiş olup *yazılan şey*; başka yerde bulunan bir kimseye haber ulaştırmak, hal hatır sormak, istek bildirmek vb. bir maksatla elden veya posta aracılığı ile gönderilen yazılı kâğıt, nâme anlamına gelmektedir (Bozkurt 2004: 13; Ayverdi 2010: 791). Mektup ile aynı anlama gelen Farsça nâme kelimesi de beyitlerde kullanılır.

Divanda mektup 1 yerde¹²⁸, nâme ise 13 yerde¹²⁹ ismi geçmektedir. *Nâme-i a'mâl, nâme-i fetvâ, nâme-i ser-beste-i tedbîr, pûlâd-ı nâme, nâme-i ikbâl, ser-nâme-i sahâyif-i halk* tamlamaları kurulmuştur. Şair, âlemi aydınlatan güneşin ışınlarıyla bir mektup yazıp göndererekler.

Başda sevdâ-yı ruhun efser-i ikbâlumdür
Dilde teşvîş-i hatun nâme-i a'mâlumdür (G. 90/1)
Şu'â'-ı mihr-i 'âlem-tâb ile mektûb idüp irsâl
İder her subh-dem kâdî-ı gerdûn senden istiftâ (K. 1/12)

1.12.2.5. Nüşa

Nüşa sözcüğü, bir kitabın suretini yazmak manasındaki *nesh* kelimesinden gelmektedir (Aybet 1987: 233). Yazılı, yazılmış şey, yazılı bir şeyden çıkarılan suret ve muska anlamları vardır (Devellioğlu 2013: 1015).

Âşık Çelebi Divanı'nda nüşa kelimesi 3 yerde¹³⁰ geçmektedir. Bu kelime ile *nüşa-i 'ilm ü kemâl* ve *nüşa-i tekvîn-i kâ'inât* tamlamaları kurulmuştur.

Beyitlerde şair kendi nüshasını ilim ve kemal olarak görmüş diğer beyitte de güneşin şeref bulduğunda nüshalar yazmanın denenmiş bir iş olduğunu söylemiştir.

Nüşa-i 'ilm ü kemâlüm görme lâyük serverâ
'Adlün eyyâmında şöyle nâkıs u ebter kalem (K. 7/35)
Nüşalar yazmak mücerrebdür şeref buldukda şems
Hâlümü yazsam n'ola irmişdür ezmân-ı şeref (K. 8/21)
Vücûd olmasa ser-nâme-i sahâyif-i halk
Kalurdı nüşa-i tekvîn-i kâ'inât ebter (K. 14/70)

1.13. Savaş Malzemeleri

Divanda gürz, hançer, kemend, kılıç (tîg, şemşîr, seyf), kırâb, niyâm (kılıç kımı), niğfer, ok (tîr, nâvek, hadeng, peykân) isimleri geçen savaş aletleridir.

¹²⁸ K. 1/12.

¹²⁹ K. 1/13, K. 3/5, K. 7/9, K. 7/13, K. 7/19, K. 7/20, K. 7/25, K. 7/34, K. 8/10, K. 11/83, K. 13/20, K. 14/70, G. 90/1.

¹³⁰ K. 7/35, K. 8/21, K. 14/70.

1.13.1. Bıçak

Bıçak kelimesi kesmek ve nişan alarak saplamak anlamına gelmektedir. Bu kelime divanda sadece aşağıdaki beyitte *sünüğe irdi bıçak* deyimi ile kullanılmıştır. Şair sevgilinin gamzesinin hançeriyle vurulduğunu ve bıçağın kemiğe dayandığını mübalağalı bir şekilde anlatmaktadır.

Arasın kesmege sal tîgünü yâ gönder okun
Hançer-i gamzen ile çak sünüğe irdi bıçak

(G. 75/4)

1.13.2. Gürz

Farsça *gurz* olarak geçen kelime ateşli silahların icadından önce savaş aleti olarak kullanılan, demir, tunç, bakır veya pirinçten ağır topuz, bozdoğan, şeşper olarak sözlükte anlamı verilmiştir (Ayverdi 2010: 449).

Savaşların meydanlarda kaba güce dayalı icra edildiği dönemlerde askerin kuvveti kadar silahların ağırlık ve tahrip ediciliği de önemlidir. Bunlar arasında darbelerine en zor karşı konulan silahlardan biri de gürz olarak geçmektedir. Şekil ve yapılarına göre *şeş-per* ve *bozdoğan* olarak isimlendirilmiştir (503).

Divanda güllerin ağırlıkları *gürz-i girân* tamlaması ile verilmiştir. Âşık Çelebi'nin aşağıdaki beyitinde, düşmanın kellesi Kaf dağının tepesi kadar dahi olsa gürzün darbesi onu hurdaya çevireceği dile getirilmiştir. Beyitte gürzün şiddetli darbesi konu edilmiştir.

Eger ki kulle-i Kâf ola kelle-i a'dâ
İderdi hurd anı darb-ı dest-i gürz-i girân

(K. 9/22)

Şair, düşman başı ile karanfil arasında benzerlik kurmuştur. Düşman başını yer yer gürz ve kılıç darbeleriyle yarıldığı ve bu yaraların toprak testi üzerinde duran taze açılmış karanfile benzediği söylenmiştir.

Kelle-i a'dâda yir yir zahm-ı gürz ü şemşîrün
Tâze açılmış karanfildür sifâl üstindedür

(TB. 4/4)

1.13.3. Hançer

Arapça kelime olan *hancer*, Türkçeden Macarcaya ve Balkan dillerine de geçmiştir. Kamadan küçük, ucu eğri ve sivri, iki yanı keskin bıçak anlamına gelmektedir (Ayverdi 2010: 468). Osmanlı saray protokolünde yüzyıllar boyunca şâırların (atının yanında yürüyen görevlilerin) bellerine altın görünümlü bir kemer kuşandıkları ve bu kemere bir hançer takındıkları bilinmektedir (Şentürk C.5/2021:

21). Aynı zamanda Klasik Türk edebiyatında hançer, kılıç, ok fizikî güzelliğin ifade edilmesinde kullanılan aletlerdir. Sevgilinin gözü, kılıcı, kirpiği, oku, kaşı ve yayı arasında teşbih ilgisi kurulmuştur. (Ayverdi 2010: 468; Nalçacıgil Çopur 2020: 59).

Divanda 15 yerde¹³¹ hançer kelimesine rastlanmıştır. Hançer ile *hançer-i hicrân*, *peykân u hançer berg ü bâr*, *hançerün mâhîleri*, *hançer-i gamze*, *hançer-i bürrân* tamlamaları oluşturulmuştur.

Âşık Çelebi Divanı'nda hançer kelimesi ile sevgilinin bakışı ve gamzesi arasında ilişki kurulmuştur. Hançer araya girip oraya (önceden) saplanmamış olsaydı sevgilinin kılıcı (bakışı) göğsüne saplanacağı söylenmiştir.

Pehlûya çekmek olur idi tîg-i dilberi
Hançer araya girüp ana basmasaydı yan (G. 51/4)

Beyitte süsen çiçeği hançere benzetilmiştir. Şair dostlarına seslenir: Mezarımın üzerinde görünen şey süsen çiçeği değildir; o, acımasız feleğin göğsüme sapladığı hançerlerin izidir.

Dostlar süsen degüldür kabrüm üzre görinen
Sîneme hançerler urmuşdur sipîhr-i bî-emân (G. 52/3)

İlgili beyitte sevgilinin bakışı, gamzesi, kaşı, kirpiği hançere benzetilmiştir. Beyitte gönül ve canın sevgilinin hançeri için birbirine düştüğü anlatılmaktadır.

Cenge düşdi hançerünçün birbiriyle cân-ı dil
Tîgünü gönder gelüp kessün nigârâ arasın (G. 63/5)

Aşağıdaki beyitte kesikler ve kaburga kemikleriyle dolu göğüs bir balıkçı ağına benzetilmiştir. Oraya saplı hançer de bu ağa yakalanmış bir balıktır.

¹³¹K. 7/41, K. 9/25, K. 10/14, K. 14/86, K. 14/193, K. 14/235, G. 18/5, G. 51/4, G. 52/3, G. 63/5, G. 75/4, G. 83/3, G. 91/2, TB. II/III-3.

‘Aceb mi hançerün mâhîlerin her dem şikâr itsem
Müşebbek sîne-i sad-çâk u efkârundan agum var (G. 83/3)

Ağıza dil sokmak ifadesi konuşturmaya çalışmak anlamında kullanılmıştır. Şair, vücudundaki yarayı kendi halini anlatmak için ağzını açan bir şahısa benzetmiştir. Ok ise ikide bir gelip ağzını aramaktadır.

Zahmımın yaprakdur agzı şerh-i hâl ide diyü
Dil sokup hançer ana agzın gelüp peykân arar (G. 94/3)

Şair, şeker kamışının göğsüne söğüt dalından hançer saplandığını bundan dolayı gölgesi gökçekler bana zulmetseler buna şaşılmaz, demektedir.

‘Aceb mi gölgesi gökçekler itse bana sitem
Dil-i nebâta irer çûb-ı bîdden hançer (K. 14/193)

1.13.4. Kemend

Eskiden savaş aleti olarak kullanılan ve Farsça bir olan kemend, uzaktaki bir kimseyi veya şeyi çekip yakına getirmek için atılan ucu ilmikli ip; eskiden idamlarda kullanılan ilmikli yağlı kayış anlamına gelmektedir (Ayverdi 2010: 653). Divan edebiyatında da kemend kelimesi sevgilinin saç kıvrımı olarak kullanılır (Ayverdi 2010: 653).

Divanda 9 yerde¹³² ismi tespit edilen kemend kelimesi ile *kemend-i hîle*, *kemend-i ‘anber*, *beste-i çîn-i kemend-i fikr*, *kemend-i satvet*, *kemend-i himmet*, *kemend-i âh u efgân*, *kemend-i zülf* tamlamaları kurulmuştur. Şair aşağıdaki beyitlerde kemend kelimesini savaş aleti manasında ve bu savaş aletine benzetilerek verilmiştir.

Kemend-i hîle ile ana irgürmez gezend a’dâ
Olupdur ‘arş ile hem-tâk kasr-ı kadrün eyvânı (K. 3/21)
Nevk-i kilkün zıfr-ı şehbâz-ı şikâristân-ı kuds
Halka-i mîm-i midâdundur kemend-i ‘anberîn (K. 12/9)
Gubâr-ı askerün mihriyle cenge çarhaya çıkmış
Kemendün çînîdür hîle atılmış gökdeki aya (K. 13/5)
Ebrûsı çîni gerden-i câna salar kemend
Kayd-ı hevâ-yı kâküli akla tolar ayak (G. 80/3)

1.13.5. Kılıç, Seyf, Şemşîr, Tîg

Savaş aletleri olan kılıç Türkçe, seyf Arapça, şemşîr ve tîg Farsça aynı anlama gelen kelimelerdir. Kılıç sözlükte “Kın içine konup bir kayışla bele takılan, çelikten yapılmış, eğri veya düz, uzun kesici silâh”(Ayverdi 2010: 666) anlamına gelmektedir.

¹³² K. 3/21, K. 12/9, K. 12/28, K. 13/5, K. 14/138, K. 14/162, G. 47/2, G. 64/3, G. 80/3.

Kılıç, tutulan yeri olduğu için *kabza* adı verilen sapı bulunur ve üzerine genellikle ustasının veya sahibinin adı işlenir buna da kesici kısmı olduğu için *namlu* (taban) denilir. Kabza ile namlu arasında rahat tutmayı sağlayan ve vuruş sırasında elin kaymasını önleyen sipere *balçak* adı verilir. Bazı kılıçlarda balçağın bir

köprü gibi geriye doğru kıvrılarak kılıç kılıca çarpışmalarda eli darbelerden koruyan kısmına *balçak kavsi* veya *kabza siperi* denir (Bozkurt 2022: 405). Divanda kılıç kelimesi 7 yerde¹³³, tığ 53 yerde¹³⁴, seyf 4 yerde¹³⁵, şemşîr 5 yerde¹³⁶ toplam 69 yerde tespit edilmiştir. Divanda kılıç, tığ, seyf ve şemşîr ile *kılıcun küngür-i*, *Hak kılıcı*; *seyf-i kâtı*, *sinân ü seyf-i 'adû-gîr, du'â-ı seyf*; *tığ-i âteş-tâb u berk-âsâ*, *berk-i tığün*, *tığ-i bürrân*, *sultân-ı kişver-gîr tığ-i 'adl*, *tâb-ı tığün*, *gulâm-ı tığ-zen*, *tığ ü fermân-ber*, *tığ-i fazl*, *mânend-i tığ-i hûn-efşân*, *tığ-i zeberced-niyâm*, *tığ-i Behrâm*, *tığ-i gamze*, *tığ-i şer'*, *tığ-i minkâr*, *tığ-i gazâ*, *tığ-i âb-gûn*, *zîr-i dest-i tığ-i rây*, *tığ-i mihr-i 'adl*, *tığ-i âteş-tâb u pür-nûr*, *tığ-i ye's*, *zahm-ı tığ*, *tığ-i kazâ*, *tiginün alnı*, *tığ-i şevk*, *tığ-i dilber*, *şehîd-i tığ-i 'ışk*, *tığ-i âteş-tâb*, *tığ-i nigâr*, *tığ-i âhu*, *tığ-i âheni*, *zahm-ı tığ-i hecr-i dilber*, *tığ-i müjgân*, *tığ-i gam*, *tığ-i intizâr*, *tığ-i zer*; *şemşîr-i yâr*, *şemşîrün birisi*, *şemşîrün senün*, *zahm-ı gürz ü şemşîr* tamlamaları kurulmuştur.

Aşağıdaki beyitte kılıç ile güneş ve hilal arasında benzerlik ilişkisi vardır. Kılıcın altın şemsesi güneş, ucundaki keskin ağzı da hilâl gibi olmuştur.

Asılmışdur kılıcun küngür-i 'arş-ı mu'allâda
Güneş zer şemsesidür mâh-ı nev ucında yalmanı (K. 3/12)

Şair kendi kasidesini *kılıç duası* gibi okumaktadır. Bu dua katı yürekli düşmanın canına hançer gibi inecektir.

¹³³ K. 3/12, K. 3/12, K. 3/18, K. 11/97, K. 14/234, G. 64/5, G. 69/5.

¹³⁴ K. 1/2, K. 3/11, K. 3/13, K. 3/15, K. 4/24, K. 4/27, K. 4/32, K. 7/41, K. 7/43, K. 8/23, K. 9/17, K. 9/21, K. 11/7, K. 11/57, K. 11/57, K. 11/60, K. 11/89, K. 11/90, K. 11/97, K. 12/28, K. 12/31, K. 12/32, K. 14/84, K. 14/84, K. 14/123, K. 14/185, K. 14/215, K. 14/233, G. 13/4, G. 18/2, G. 24/5, G. 35/3, G. 43/3, G. 46/4, G. 51/4, G. 52/2, G. 62/6, G. 63/5, G. 73/1, G. 75/4, G. 76/1, G. 88/3, G. 91/2, G. 93/2, G. 93/5, G. 98/1, G. 102/5, G. 107/5, G. 109/3, M. II/5-3, TB. 4/6, TB. 6/XI-11, TB. 6/XI. 17.

¹³⁵ K. 9/23, K. 10/35, K. 14/138, K. 14/235.

¹³⁶ G. 51/2, G. 102/2, TB. 3/5, TB. 4/4, TB. 6/XI-9.

Du'â-ı seyf gibi bu kasidemi okuyup
'Adû-yı saht-dilün cânına uрам hançer (K. 14/235)

Güneş ve kılıç kelimeleri beyitte parlaklıkları sebebiyle birbirlerine benzetilir. Övülen için adaletinin kılıcını sabah gibi gösterecek olsa, zulmün karanlığı hemen gece karanlığı gibi yok edeceği dile getirilmiştir.

Tîg-i mihr-i 'adlin itse subh-girdâr âşikâr
Zulmet-i şeb gibi nâ-peydâ ide zulmi hemîn (K. 12/31)

Kılıç savaş aleti anlamının yanında sevgili ile âşık arasında önemli bir unsurdur. Sevgilinin kirpiği, gamzesi, cevri ü cefası âşık üzerinde kılıç etkisi yapar ve onu yaralar (Pala 2022: 269). Divan şairlerinin şiirlerinde sevgili gönül ülkesinin padişahı olarak görülmektedir. Ülkelerin kapılarının kılıçla açıldığı gibi sevgilinin güzelliği de gamzeye benzeyen kılıçla açılır. Bundan dolayı beyitlerde sevgilinin gamzesi kılıca da benzetilen güzellik unsurudur (Erdoğan Taş 2018: 74). Aşağıdaki beyitlerde de kılıç gamzeye ve kirpiğe benzetilmiştir.

Zâglanmış tîg-i gamzen sürme-i mâ-zâg¹³⁷ ile
Lâ-yenâm-ı kalbi ol tîge niyâm-ı 'anberîn (K. 11/57)
Bagrumı deldi bedende tîg-i gamzen yâresi
Cânuma geçdi cigerde tîr-i hicrân işleri (G. 13/4)
Dil tîg-i gamze küştesidür çîn idüp kaşun
Terk eyle yaykarayı begüm bir olur ölüm (G. 35/3)
Tîg-i müjânunla bagrumdan kopan per-gâleler
Gözlerümden çıkdı vâdîlerde oldu lâleler (G. 98/1)
Haste-i hicrâna tîg-i gamzen irişünce dir
Tîr-i dil-dûz-ı müjen zahm-ı firâka bire bir (G. 109/3)

1.13.5.1. Kılıçla İlgili Unsurlar

1.13.5.1.1. Kılıç Kını (Kırâb, Niyâm)

Farsça kırâb ve niyâm kelimeleri *kın*, *kılıç kını*, *kılıf* anlamına gelmektedir (Ayverdi 2010: 668, 936). Niyâm kelimesi aynı zamanda Arapçada *nâ'im* uyuyanın çoğul şeklidir ve uykuda olanlar, uyuyanlar manasına gelmektedir (Ayverdi 2010: 936). Divanda niyâm kelimesi 5 yerde¹³⁸, kırâb kelimesi de 1 yerde¹³⁹ ismi geçmektedir. Niyâm kelimesi *tîg-i zeberced-niyâm*, *niyâm-ı 'aynı*, *niyâm-ı 'anber* ile tamlama oluşturmuştur. Şair aşağıdaki beyitlerde kılıç kını anlamında niyâm kelimesini kullanmıştır.

Yanunca oldı silahdâr cenge âhenge
Eline tîg-i zeberced-niyâm alup Keyvân (K. 9/21)

¹³⁷ Gözü hedeften şaşmadı. Necim 17.

¹³⁸ K. 9/21, K. 11/56, K. 11/57, K. 12/32, K. 14/84.

¹³⁹ G. 26/4.

Zâglanmış tîg-i gamzen sürme-i <i>mâ-zâg</i> ¹⁴⁰ ile	
Lâ-yenâm-ı kalbi ol tîge niyâm-ı ‘anberîn	(K. 11/57)
Tîg-i âteş-tâb u pür-nûrın iderse der-niyâm	
Subh u şâmı göreler yeksân-ı halk-ı ‘âlemîn	(K. 12/32)
O tîgde iki bend ol niyâmda iki tîg	
O dürce iki dür ol burcda iki ahter	(K. 14/84)

1.13.6. Mızrak, Nîze, Sinân

Sözlükte *dürtmek; atmak, fırlatmak; delmek* gibi anlamlara gelen *zerk* kökünden türetilmiştir. Mızrak sert ve esnemeyen uzun-ince ahşap bir gönderle ucuna takılmış taş, kemik, boynuz, bakır, tunç, demir veya çelikten üretilen delici bir dövüş silahıdır (Terzi 2020: 3). Divanda mızrak anlamında *sinân* kelimesi

kullanılmış ve 3 yerde¹⁴¹ ismi geçtiği tespit edilmiştir.

İlgili beyitte *sinân ü seyf, sedd-i İskender*’e benzetilmiştir. Hükümdarın düşmanı yakalayan mızrak ve kılıcı İskender Seddi gibidir.

Kemend-i satveti zencîr-i ‘adl-i Nûşîrevân	
Sinân ü seyf-i ‘adû-gîri sedd-i İskender	(K. 14/138)

1.13.7. Miğfer

Sözlükte *örtmek, gizlemek, korumak* gibi anlamlara gelen *gafr* kökünden alet ismi olan *miğfer* kelimesi türetilmiştir (Çoruhlu 2020: 21). Savaş meydanında savaşanların başlarını korumak amacıyla başlarına geçirdikleri başlığa denilmektedir (Yeşilbağ 2023: 281). Divanda sadece bir beyitte miğfer kelimesinin geçtiği tespit edilmiştir.

¹⁴⁰ Gözü hedeften şaşmadı. Necim 17.

¹⁴¹ K. 9/23, K. 9/24, K. 14/138.

Beyitte miğferin demirden yapıldığı söylenmiştir. Şair kaderin kılıcı ulaştığında demir miğferin ne faydası olabilir sorusunu sorarak istifham sanatından yararlanmıştır.

İrerse berk gibi âh hâyil olmaz câh
İrince tîg-i kazâ n'itsün âhenîn migfer

(K. 14/233)

1.13.8. Ok, Hadeng, Nâvek, Sehm, Tîr

Farsça *hadeng*, *nâvek* ve *tîr*; Arapça *sehm* olan kelimeler Türkçede *ok* anlamına gelmektedir (Pala 2022: 364; Ayverdi 2010: 1258, 917, 1258, 1076). Hadenk kayın ağacından yapılan oktur (Çeltik 1997: 176).

Divanda ok 10 yerde¹⁴², hadeng 3 yerde¹⁴³, nâvek 3 yerde¹⁴⁴, sehm 2 yerde¹⁴⁵ ve tîr 23 yerde¹⁴⁶ toplam 41 yerde kullanılmıştır.

Divan şiirinde ok âşığın bağına ya da göğsüne saplanır. Âşık bu okların gönlünden çıkarılmasını istemez. Onun için bu oklar sevgiliden gelen bir armağandır (Pala 2022: 364). İlgili beyitte de *kol kanat olmak* deyimini kullanan şair, sevgilinin attığı okların ona kol kanat olduğu bir armağan olarak görmüştür.

Oklarun bana irişüp kol kanad olmuş durur
Murg-ı cânım talbînur uçmaga kûyundan yana

(G. 2/4)

“Gamzenin ok ve kılıç gibi delici ve kesici silahlara benzetilmesi sebebiyle sevgilinin bakışlarının aşık gönlünde oluşturduğu heyecan ok saplanması yahut kılıç yarasına benzetilir” (Şentürk C.5/2021: 56). Şair beyitte de gamzeyi kılıç oku da ayrılık olarak görmüştür.

Bagrumı deldi bedende tîg-i gamzen yâresi
Cânuma geçdi cigerde tîr-i hicrân işleri
Arasın kesmege sal tîgünü yâ gönder okun

(G. 13/4)

¹⁴² K. 13/16, G. 2/4, G. 18/4, G. 59/5, G. 75/4, G. 97/3, TB. 4/2, TB. 4/6, TB. 6/XI-12.

¹⁴³ G. 15/1, G. 19/2, G. 90/2.

¹⁴⁴ K. 10/42, G. 108/8, TB. 4/2.

¹⁴⁵ K. 3/24, K. 11/71.

¹⁴⁶ K. 3/24, K. 4/20, K. 4/32, K. 4/43, K. 5/29, K. 8/11, K. 10/30, K. 10/33, K. 11/17, K. 11/71, K. 14/90, K. 14/183, G. 13/4, G. 31/3, G. 44/4, G. 50/2, G. 85/2, G. 96/1, G. 96/2, G. 109/3, G. 112/3, M. VI/1, TB. 6/XI-4.

Hançer-i gamzen ile çak sünüğe irdi bıçak (G. 75/4)

Âşık Çelebi ilgili beyitte bir şehidi tasvir etmektedir. Boyunun fidanı üstündeki ok ve balta yaralarının onun tertemiz vücudunu bir gül fidanına çevirmiştir.

Vücûd-ı pâkını bir nahl-i gül gibi itdi
Nihâl-i kâmeti üstinde zahm-ı tîr ü teber (K. 14/90)

Sehm kelimesi beyitte pay, hisse, nasip anlamında kullanılmıştır. Âşık Çelebi, okun hedefi bularak dünyaya Allah'ın lütfu ile mutluluk falı çıktığını belirtmiştir.

Bi-hamdi'llah irüp tîr-i du'â ûmâc-ı maksûda
İrîşdi 'âleme sehm-i sa'âdet lutf-i Rabbânî (K. 3/24)

1.13.9. Peykân

Peykân kelimesi Farsça bir kelimedir ve *temren, başak, okun ucundaki sivri demir* anlamlarına gelmektedir. Ayrıca mızrağın demirine de bu isim verilmektedir (Devellioğlu 2013: 1011; Pakalın C.2/1993: 776; Pala 2022: 371). Ok ve ok temreni de şekil olarak dile benzetilen

unsurlardandır (Şentürk C.3/196). Divanda peykân kelimesi toplam 9 yerde¹⁴⁷ tespit edilmiş ve peykân kelimesi ile *peykân-ı mihnet, peyk-i peykân, peykân-ı tîr-i cân-sitân, peykân-ı 'ışk u tîşe-i derd ü gam, peykân u hançer berg ü bâr, nâhun-ı peykân* tamlamaları kurulmuştur.

Zorluk oku, minnet olarak görülmüştür. Beyitte şair, yüreğin mihnet okuyla gonca gibi kanla dolmasa bu şiir tomarına yüz yapraklı bir gül derlerdi, demiştir.

Gonce-veş kan tolmasa peykân-ı mihnetle yürek
Bir gül-i sad-bergdür dir idi bu tûmâra gül (K. 4/42)

Beyitlerde ok (peykân) ölümün habercisi sayılmış; sevgilinin gözü altın süslemeli, can alan bir ok ucuna benzetilmiş; aşkın oku ve dertle gamın balta darbeleri (insana) vurması ifade edilmiştir.

Ecel peygâmın iblâg itdi çünkü peyk-i peykânun
Savup cân u dili halvet-serây-ı kalbi boş itdüm (G. 42/3)
Altûn ıgneyle çıkarmak kasd idüp dilber gözüm
Eylemiş peykân-ı tîr-i cân-sitânın zer-nişân (G. 50/2)
Döymiye peykân-ı 'ışk u tîşe-i derd ü gama

¹⁴⁷ K. 4/42, G. 42/3, G. 50/2, G. 60/5, G. 64/4, G. 85/1, G. 91/2, G. 94/3, TB. 4/5.

1.13.9. Teber

Yeniçerilerin balta şeklindeki savaş ve savunma silâhıdır. Teber aynı zamanda dervişlerin taşıdıkları sapı uzun ve yarım ay şeklindeki balta, meşin bıçağın ismidir (Sefercioğlu 2001: 118; Ayverdi 2010: 1216).

Divanda da teber kelimesi 2 yerde¹⁴⁸ kullanılmıştır.

Şair kafiyei teber olarak görmektedir. Her beyit, düşmanı helâk eden bir Ebû Müslim gibidir.

Helâk-ı düşmene her beyt bir Ebû'l-Müslim
Elünde kâfiye-i râ bir iki yüzlü teber

(K. 14/237)

1.13.10. Tîşe

Tîşe Farsça bir kelimedir. Balta nacak, külünk; keser anlamına gelmektedir (Devellioğlu 2013: 1294). Tîşe kelimesi bu anlamlarından ziyade Ferhâd'ın Bî-sütûn Dağı'nı delerken kullandığı alet olarak yer almıştır. Bu anlamıyla da tîşe kûh, kûhken, Bî-sütûn, Ferhâd sözcükleriyle birlikte kullanılır (Yeşilbağ 2023: 281).

Divanda 3 yerde¹⁴⁹ tîşe kelimesi tespit edilmiş ve bu kelime *ile sûzen-i tîşe, tîşe-i derd ü gam u endûh, peykân-ı ışk u tîşe-i derd ü gam* tamlamaları kurulmuştur.

İlgili beyitte de Ferhâd, kûhn, tîşe birlikte kullanılmıştır. Ferhâd kanlı gözyaşlarını iplik yaparak, tîşesini de iğneye dönüştürüp dağın bağrındaki yarayı diktığı hayal edilmiştir.

Eşk-i hûn-rîzini Ferhâd al ibirîşim idüp
Sûzen-i tîşeyle kûhun dikdi bagrı yâresin

(G. 63/3)

1.13.11. Yay, Kemân

Yay ok atmak için kullanılan alete denilir. Buna kavs, kabza gibi isimleri de vardır (Pakalın C.1/1993: 608). Divanda kemân 7 yerde *kemân-saht* ve *kaşun kemânın* tamlamaları kullanılmıştır.

Âşık Çelebi sevgiliyi kaşları keman, bakışları da ok gibi bir güzel olarak görmektedir. Âşık bu bakışlardan yaralanır sevgilinin saçının gölgesinde kurtuluş arar.

¹⁴⁸ K. 14/90, K. 14/237.

¹⁴⁹ G. 38/4, G. 60/5, G. 63/3.

Güç gören kaşun kemânından sığınur zülfüne
Mülk-i Rûm-ı hüsnde zıll-ı İlâhî gibidür (G. 92/2)
Hayâl-i ebruvân ile gönül her nâvek endâzun
Hemân ta'lîm-hânedür ki asılmış kemân yir yir (G. 108/8)

2. İKİNCİ BÖLÜM YİYECEKLER VE İÇECEKLER

Yiyecek ve içecekler divanlarda genellikle mecaz ve benzetmelerle verilmiş, güzelin yüzü, gözü, beni, hattı vs. vasıfları benzeyen ya da kendisine benzetilen şeklinde beyitlerde yerini almıştır (Esir 2006: 97).

2.1. Yiyecekler

2.1.1. Aş, Çömlek Aşı

Aş ve *yemek* kelimeleri pişirilerek hazırlanan yiyecekler için kullanılan genel bir ifadedir. Divan şiirinde yemek daha çok *aş* ve *ta'âm* kelimeleri ile kullanılmıştır. Sevgilinin gözlerinin âşığın kanını bir aş gibi içmesi, gözyaşlarının acı yemekle benzerliği, âşığın ciğerinin ok yemesi, ateş, kan, acı gözyaşları ve zehrin âşığın yemeği olması yönleriyle beyitlerde ele alınmıştır (Saral 2017: 8). Divanda aş 2 beyitte¹⁵⁰, çömlek ya da çanak aş da 2 beyitte¹⁵¹ ismi kullanılmıştır. *Aş* ve *zehir* kelimeleri beyitlerde birlikte kullanılmıştır.

Virilse bir çanak aş ola zehr ile mahlût
Sunulsa bir kadeh âb ola çoğı hûn-ı ciger (K. 14/154)
Bilmezem ki âgûmı katıldı çölmek aşına
Biri togar irmeden kızun birisi yaşına
Yir komadılar bana varmağa ocak başına
Âh elinden kızların feryâd elinden kızların (MB. 2)

Şair, sûfiye kadehin dudağı ağzına yakışmaz, gül renkli şarap dediğin senin yiyeceğin aş değil diyerek seslenmektedir. Kadehi elinden bırakmasını istemekte *yiyecek aş degül* sözü ile de şarap kastedilmektedir.

Ko elünden leb-i câm agzuna düşmez sûfi
Mey-i gülğün didigün sen yiyecek aş degül (G. 36/2)

Şair, aşağıdaki beyitte *kaşıkla aş virüp sapıyla göz çıkarur* (kaşıkla yedirip sapıyla göz çıkarır) atasözünü kullanmıştır.

Geh kaşıkla aş virüp sapıyla geh göz çıkarur
Feyz-i nef'ü zarr ider hem bahş-ı hayr u şer nişân (K. 10/21)

¹⁵⁰ K. 10/21, G. 36/2.

¹⁵¹ K. 14/154, MB. 2.

2.1.2.Bâdâm, Badem

Arapça *levz*, Farsça *bâdâm* olan badem, dilimize Farsçadan geçmiştir. Bahar mevsiminde pembe ve beyaz çiçekler açan dikensiz bir ağaçtır. Bu ağacın aynı adı taşıyan bir meyvesi olan çağla hem yeşil haliyle yenilmekte hem de olgunlaştığında içi kuru yemiş olarak tüketilmektedir. Halk arasında *badam*, *bayam*, *çağla*, *payam* vb. şekillerde farklı isimleri vardır. Ortadoğu ve Asya anavatanı sayılır günümüzde daha çok aralarında Türkiye'nin de bulunduğu Yunanistan, İtalya, Fas, Portekiz, İspanya, Amerika Birleşik Devletleri vd. bazı ülkelerde üretilmektedir. Bademin birçok şifalı özelliği bulunmaktadır. İçeriğinde demir ve kalsiyum bulunmakla birlikte yüksek oranda yağ da vardır. Aynı zamanda etkili bir antioksidan olan badem, bağışıklık sisteminin güçlendirilmesini sağlar. Badem yağı yumuşatıcı, parlatici ve besleyici özelliktedir. Bundan dolayı cilt, kaş, kirpik, saç gibi uzuvların bakım ve tedavisinde kullanılır (Kaya 2015: 296-297).

Badem *bol ve renkli çiçekler açması, iki içli olması, yağ ve şekerleme yapımında kullanılması* ve *şekli* açısından klasik Türk şairleri tarafından değerlendirilmiştir. Bu özellikleri ile sevgilinin gözleri arasında benzerlik kurulmuş ayrıca *bâdbân*, *beden*, *boy*, *gözyaşı*, *gümüş*, *pîrehan*, *habs*, *hayme* ve *sevgili* ile de ilişkileri söz konusu olmuştur (Bayram 2007b: 221).

Gülistân içre sultân-ı rebî'i itmege ârâm
Çemen-zârı tonatdı ak haymeyle gül-i badâm

(M. II/2-1)

Muharrem ayında pişirilen aşure bir nevi tatlı yemişli bir çorbadır. Aşure pişirilmesi Hz. Nuh'un sünnetidir. Aşurenin içine buğday, pirinç, nişasta, fasulye, ceviz içi, badem gibi şeyler konulur (Şavkay 2000: 42). Badem, Osmanlı mutfağında birçok yiyeceğin içine de eklenmektedir. Bunlar; tas (kapak) böreği, kavun dolması, kalbuni pilavi, acıbadem kurabiyesi vs. içerisine badem eklenilerek yapılan yemek ve kurabiye örnekleridir (Şavkay 2000: 100).

Badem helvası, badem çorbası şeklinde helva, çorba ve macun olarak sunulmuştur. Bu şekilleriyle bazı faydaları vardır. Öksürük ve mideye iyi gelir. Safrayı ve balgamı atar, böbrek için faydalıdır, sinir büzülmesine ve katılaşmasına iyi gelir. Sesi açmada etkilidir, kulak uğultusuna badem yağı iyi gelir, kalbe faydalıdır, uyuz için de badem yağı kullanılır (Bahadır Dinçer 2023: 430). Badem için manasız bir şiir,

içi olmayan badem gibidir benzetmesi de yapılır (Pala 2021: 7). Divanda 2 yerde¹⁵² tespit edilmiştir.

Klasik Türk şiirinde sıkça birlikte anılan isimlerden biri Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'dir. Hz. Hasan, Hz. Muhammed'in torunu, Hz. Fatıma ve Hz. Ali'nin büyük oğludur. Hz. Ali'nin şehit edilmesinden sonra hilafeti devralmıştır. Hz. Hüseyin ise onun küçük kardeşidir. O da Kerbelâ'da şehit edilmesi dolayısıyla şiirlerde anılır. Hz. Muhammed'in torunu olmaları vurgulanmıştır. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin fidan, gül, gonca, meyve, badem, değerli taş, mücevher, kılıç, inci, yıldız gibi çeşitli varlık ve nesnelere benzetilmiştir (Kızmaz 2016: 83).

Beyitte Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in bademe benzetildiği görülmüştür.

O postda iki bâdâm o pisteye iki magz
O hâteme iki fass ol nigîne iki güher (K. 14/83)

2.1.3. Bal, Engübîn, Şehd

Farsça Engübîn ve Arapça Şehd bal anlamına gelmektedir (Ayverdi 2010: 345-1160-1383). Bal, “arılarının bitki ve çiçeklerden topladıkları bal özünü kovanlarındaki petek gözlerine doldurdıkları, rengi beyazdan esmere kadar değişen tatlı, koyu, sıvı” bir maddedir (Kızıltoprak 2017: 29).

Kur'ân-ı Kerîm'de bal, cenneti tasvir eden bir ayette¹⁵³ *asel* ismiyle geçmekte ve orada süzme baldan ırmaklar bulunduğu ifade edilmektedir. Nahl suresinin 68. ayetinde arı tarafından balın nasıl yapıldığı anlatılmaktadır. Çok eski zamanlardan beri bal; Yunanlılarda, Mısırlılarda, Asurlularda hekimler tarafından kuvvetlendirici, tedavi edici ve tatlandırıcı olarak kullanmıştır. Aynı zamanda sindirim bozukluğuna iyi geldiği, besleyici ve kuvvet verici etkilerinin yanında bakterileri öldürdüğü, mikropların üremesini önlediği ve bazı yaraları iyileştirdiği görülmüştür (Kandemir 1991: 552-553).

Beyitlerde balın anılmasının sebebi tadı ve verdiği hararettir. Tatlı sözün güzelliği ile balın tadı arasında da ilişki kurulmuştur (Sefercioğlu 2001: 90). Bal aynı zamanda sevgilinin dudaklarına ve sözüne de benzetilir. Divanda 6 kez¹⁵⁴ isimleri geçmekte olup şehd, engübîn, nahl, lisân sözcükleriyle birlikte anılmıştır.

Olmasa şehd-i şehâdetle sana 'azbü'l-lisân
Olmak olur muydı hîç nahlün lu'âbı engübîn (K. 11/55)

¹⁵² K. 14/83, M. II/2-1.

¹⁵³ Muhammed 47/15.

¹⁵⁴ K. 11/55, K. 11/60, G. 39/2, G. 39/2, K. 116/4, M. III/5.

Şair arı kovanını gönüle benzetmiş, balın da şifalı olduğunu söylemiştir. Sevinçli kanatlar da arıları temsil etmektedir.

Tâ ki hurrem-bâl u mâl-â-mâl ide şehd-i şifâ
Hâne-i zenbûr gibi sineni efgâr kıl (G. 39/2)

Fırat'ın tatlı suyu kavuşma sevinciyle tuzlu ve acı olduğu ayrılık korkusuyla, en saf bal bile acılaşıcağı dile getirilmiştir.

Milh üçâcî 'azb-ı Fırât ide şevk-i vasl
Bîm-i firâkun ile ola şehd-i nâb telh (K. 116/4)

2.1.4. Beyza, Yumurta

Beyz, beyze genel olarak yumurta anlamına gelmekle birlikte kuşun yumurtlamasına ve hayvanların en çok da atın ayaklarında ortaya çıkan yumurta büyüklüğündeki şişlere denilmektedir. Beyzâ kelimesi de *beyaz* ve *ak* anlamına gelir (Devellioğlu 2013: 109-110). Yumurta kelimesi, kümes hayvanları ve özellikle tavuk tarafından yumurtlanan, beslenmede önemli bir yer teşkil eden, protein ve lipid bakımından zengin, üstü beyaz, kırılğan bir kabukla kaplı, oval biçiminde bir besin maddesidir (Ayverdi 2010: 1366). Yumurta bireyin ihtiyacı olan bütün mineralleri içerir. Aşırı tüketildiğinde ise vücuda zararı olur. Sarısında yer alan demir nedeniyle bedensel olarak zayıf olanlara tavsiye edilir. Yumurtanın tazeliği de önemli bir konudur. Yumurta yemeklerde ana madde olarak kullanıldığı gibi parlatma, tutma, koyulaştırma, köpürtme amacıyla da kullanılır (Kaya 2000: 158-159-247). Divanda beyza kelimesi 4 yerde¹⁵⁵ zikredilmiş, bir beyitte yed-i beyzâ¹⁵⁶ beyaz ismi çağrıştırılarak verilmiştir.

Vecne-i beyzâda gûyâ şâme-i sevdâ durur
'Aks-i kilkün kâgıd üzre ey şeh-i mülk-i yakîn (K. 12/10)

İder mi beyza-ı tûtî-i zâg perverde
Olur mı hîç le'îm ü denî hüner-perver (K. 14/109)

¹⁵⁵ K. 4/10, K.7/25, K.12/10, K.14/109.

¹⁵⁶ Yed-i beyzâ: Beyaz el anlamına gelmektedir. Tevrat'ta ve Kur'an'da Hz. Mûsâ'nın peygamberliğini kanıtlamak için gösterdiği bir mucize olarak geçer (Harman 2013: 376). Hz. Mûsâ, Allah'ın emri ile elini koynuna sokar ve geri çıkarır, eli güneş gibi parlar. Bu mucize Firavun'a karşı gösterilmiştir (Pala 2022: 481). Beyitte, lütfun Musa'sı bazen mektubu yazan (kalem) beyaz el olduğu bazen de kahırla ejderha gibi ateş saçan kalem olduğu ifade edilmiştir.

Mûsa-i lutfun yed-i beyzâ ider geh nâmeyi
Gâh kahrulla olur âteş-feşân-ejder kalem (K. 7/25)

2.1.5. Bulamac

Bulamaç yemeğinin Selçuklu ve Anadolu Beylikleri döneminde ve Mevlevi yemek kültürünün içerisinde olduğu söylenmektedir (Demir 2021: 541).

Hamur tatlısı olarak da geçen bulamacın yapımında 5 yemek kaşığı un, 1 su bardağı pekmez ve yarım tatlı kaşığı tuz karıştırılır ve 4 su bardağı su azar azar dökülerek sıvı hale getirilir. Kısık ateşte kıvam alana kadar pişirilir. Beyaz bulamacın içine pekmez konulmaz. Üzerine tereyağı ve kırmızı toz biber kızdırılır (Güldemir, Işık 2011: 13-15).

Doğumdan sonra loğusa kadına, yaralarının iyileşmesi ve sütünün bol olması için çeşitli besinler yedirilmektedir. Komşuları tarafından ceviz, kuru üzüm, bulamaç, helva ve lokum gibi tatlı ağırlıklı yiyecekler verilmektedir (Güldemir, Işık 2011: 3).

“Hz. Peygamber döneminde et bulunmadığı durumda unla yapılan bulamaçlar çokça tüketilmiştir. Hays, sevîk, asîde, beş’i, harîka, sehîne, besîse, atriyye, lemze, akke, sahîra, azîra, rağîde, rehiye, velîka, hazîfe gibi çok sayıda bulamaç çeşidi bulunmaktadır”. Bulamaç kavrulmuş unun suyla karıştırılmasıyla yapılmıştır. Hasâ denilen bulamaç un, yağ ve su ile yapılır özellikle hasta kişilere iyileşene kadar verilen yemektir (Akgün Demir 2022: 64). Divanda sadece aşağıdaki beyitte tutmaç ile birlikte verilmiştir.

Korkarum kaht-ı ricâl olup bula kızlar revâc
Erlere nâ-merde kızlar çekdirürler ihtiyâc
Bu kadar tutmac yapana kanda bulam bulamac
Âh elinden kızların feryâd elinden kızların (MB. 5)

2.1.6. Dakik, Hamîr, Un

Dakîk, toz haline getirilmiş, inceltilmiş madde, un anlamlarına gelmektedir (Ayverdi 2010: 248). Has un, ekmek ve hamur işleri için kullanılan kaliteli, pahalı ve buğdaydan üretilen beyaz undur. Harcî, un da somun yapımında kullanılır, helva ve tatlı yapımında ise pirinç unu tercih edilmektedir (Saraç 2017: 95). Divanda dakîk 1 beyitte, hamîr de 1 beyitte olup aşağıda verilmiştir. Beyitte elemek, un, hamura şekil verme kelimeleri birlikte kullanılarak tenasüp yapılmıştır.

Gerden-i münkire ‘Âşık elek asarsa n’ola
Tab’ı pervîzini ma’nâ-yı dakîki pek eler (G. 97/5)
Kebkebün izine yaş döküp hamîrün bilmege
Nokta-ı âb ile hâki dîde-i giryân arar (G. 94/4)

2.1.7. Ekmek, Nân

Farsça kelime olan *nân*, ekmek anlamına gelmektedir. Her dönemin ve her milletin sofralarında olmazsa olmazlardan olan ekmek, temel bir besin maddesidir. İslam inanişında ekmeğin tarihçesine bakıldığı zaman Hz. Âdem'e dayandırılır. Evliya Çelebi Seyahatnâme'de bu inaniş ifade etmiştir. Seyahatnâme'nin ekmekçi esnaf bölümünde üstü çörekotlu, susamlı hâs beyaz ekmekler, Ramazan pideleri, somunlar, lavaş ve yufka türünden ekmekler yapılmıştır (Gülbüz Atık 2019: 350-352). Mevlâna'nın Mesnevi'sinden ekmek birçok beyitte zikredilmiştir (Albayrak Sak 2021: 449). Kaygusuz Abdal'ın eserlerinde de ekmek, kebab, tatlı, meyve ve yemiş isimleri görülmektedir (Esir 2006: 97).

Osmanlı'da saray ekmekleri iki çeşit undan yapılmaktadır. Bunlar: Has un (iyi kalite) ve fodula unudur. Fodula un da kendi içinde meyâne (orta kalite) ve harcî (düşük kalite) olmak üzere iki grupta ele alınmıştır. 17. yüzyılda İstanbul'a gelen Robert Withers, saray ekmeklerini üç kalitede incelemiştir. Birincisi has undan yapılandır ve çok beyaz ve lezzetlidir. Bu ekmeği padişah, sultanlar, paşalar ve üst düzey görevlilere verilmektedir. İkincisi meyâne undan yapılandır ve orta sınıfların tüketimine sunulmaktadır. Üçüncüsü ise harcî undan yapılanlardır ve acemi oğlanları ile aşağı mertebeliklerin sofralarında bulunmaktadır (Bilgin 2008: 88).

“Ekmeğe ve tuza verilen kıymet *nankör* kelimesiyle de kültürümüzde çokça kullanılmaktadır. Farsça *nân*/ekmek, *kûr*/kör birleşmesiyle oluşan kelime, gördüğü iyiliği unutan, tuz ekmek hakkını bilmeyen, iyilikbilmez” anlamında kullanılır (Albayrak Sak 2021: 450).

Divanda 3 yerde¹⁵⁷ ismi verilen *nân*; *nân u nemek*, *nân-ı cevîn*, *nân-ı sefer* tamlamalarıyla beyitlerde geçmektedir. Arpadan yapılan ekmek, sefer ekmeği, ekmek ve tuz hakkından bahsedilmiştir.

Kendüm içün dimezem ben lîk çoğı âlünün	
Kâ'inât-ı cûda bulmaz yimege nân-ı cevîn	(K. 11/70)
Reh-i bekâya gidem dâğ-ı sûz-ı 'ışkun ile	
Yanumda hâzır u âmâde ola nân-ı sefer	(K. 14/281)
Bu kadar dâğ-ı cefâ şûr-ı sirîşk andandur	
'İşklar çokdur aramızda hak-ı nân u nemek	(G. 20/3)

2.1.8. Fülful, Biber, Karabiber

¹⁵⁷ K. 11/70, K. 14/281, G. 20/3.

Arapça bir kelime olan fülful, karabiber anlamına gelmektedir (Ayverdi 2010: 394). “Divan şiirinde sık yer alan tarımsal ürünlerden olan fülful, *küçük ve siyah tohumcuklarından* dolayı *sevgilinin beni* için temel bir benzetme ögesi” olarak değerlendirilmiştir (Bayram 2007a: 5). Ayrıca *sevgilideki benler* tuzak olarak daneye, fülfulle, üzüme, çekirdeğe benzetilmiştir (Esir 2006: 100). Fülfulün bazı faydaları vardır. Bunlar, mide ve bağırsak rahatsızlıklarına iyi gelir. Sinirleri yatıştırır. Öksürüğe ve göğüs rahatsızlıklarına şifa kaynağıdır (Pala 2022: 159). Divanda *hâl-i fülful* tamlaması ile aşağıdaki beyitte verilmiş küçük ve siyah tohumlarından dolayı sevgilinin benini çağrıştırmıştır.

Gerçi kokdum gül gibi rûyun benâgûşun senün
Cümle burnumdan getürdi yine hâl-i fülfulün (G. 24/3)

2.1.9.Hardal

Hardal, turpgiller familyasından, sarı veya beyaz çiçekli, sert ve yakıcı tohumu hekimlikte kullanılan otsu bitkiye ve bu bitkinin tohumundan elde edilen unla yapılan ve etle birlikte yenen sarımtırak sert ve yakıcı macuna denilmektedir (Ayverdi 2010: 473). Divan şiirinde hardal, küçüklüğü ve önemsiz olması yönünden ele alınmıştır (Bayram 2007a: 9). Beyitte düşmanın başı ile hardal tanesi arasında ilişki kurulmuş, düşmanın başının hardal tanesinden bile küçük olduğu dile getirilmiştir.

Dâne-i hardalca gelmez kelle-i a'dâ ana
'Askeründür tîg-i minkâr ile murg-i dâne-çîn (K. 11/89)

2.1.10.Kebâb

Kebâb, doğrudan doğruya ateşte ya da kabın içerisinde pişirilen ete; ateşe tutularak veya kavrularak pişirilen her türlü nesneye denilmektedir (Devellioğlu 2013: 575). Kebâb acıyla yanan sîneye, ayrılık ateşiyle yanan âşığa, gülün ateşe benzetilmesi pişirilme şekliyledir. Kuş olarak hayal edilen gönül, kebâb olarak düşünülür (Sefercioğlu 2001: 91). Divanda sadece aşağıdaki beyitte ismi geçmektedir. Şair, beyitte *nâr-ı fakr* tamlaması ile *kebâb* sözcüğü arasında ilişki kurmuştur. Gönülün fakirlik ateşiyle göklere kebab olduğu ah dumanı ile dokuz katlı feleğin döndüğü ifade edilmiştir.

Kebâb olmada dil nâr-ı fakr ile eflâk
Duhân-ı âh ile dönmekde çarhdur nüh-per (K.14/125)

2.1.11.Mercimek, Merdümek

Mercimek divan şiirinde daha çok göz bebeği anlamıyla dikkat çeker. Şeklinin yuvarlaklığı, küçüklüğü ve Hz. İbrahim’le ilişkili olarak da değerlendirilmiştir (Bayram 2007a: 6). Sevgilisinin güzellik bahçesinde lâlinin toprağına can ektikçe mercimek bittiğini söylemektedir (Esir 2006: 100). 16. yüzyıl şairleri Agzında mercümek ıslanmazdı deyimini hiç sır saklayamamak, sırrı hemen başkalarıyla paylaşmak anlamında kullanılmıştır (Saral 2017: 214). Divanda 1 beyitte *mercimek* ve *merdümek* şekliyle verilmiş ve *agzında ıslanmazdı mercümek* deyimini kullanılmıştır.

Çeşmimün agzında ıslanmazdı gerçi mercümek
Nâfe-veş şimdi hayâl-i hâlün oldu merdümek (G. 22/1)

2.1.12.Milh, Nemek, Şûr, Tuz

“Efsanevî bilgilere göre tuz, Türklerin ilk ataları saydıkları, Hz. Nuh’un oğlu olan Yafes’in, Totok (veya Tütek) ismindeki torunu tarafından keşfedilmiştir.” Tuzun geçmişi İslami Türk kaynaklarında ve bazı dinî rivayetlerde Kâbe’nin inşasına kadar gitmektedir. Bunun gibi örneklerle tuzun ortaya çıkışı ilahi kaynaklara bağlanmış zamanla da farklı anlamlar kazanmıştır (Samsakçı 2007: 182). Eski dönemlerden günümüze kadar tuz ile ilgili deyimler ve atasözleri kalıplaşmış yapılarda ya da metaforik anlamlarda kullanılmıştır. *Tuzdan leziz, sudan aziz bir şey olmaz; tuzsuz adam, elinin tuzu yok* gibi deyim ya da atasözleri tuz için söylenmiştir (Hasanoğlu 2021: 868).

Eski Türkçede *tüz* olarak geçen *tuz* suda eriyen, kokusuz, dili yakan tadıyla yiyecekleri korumada ve tatlandırmada kullanılan maddedir (Ayverdi 2010: 1274). *Nemek* kelimesinin de tuz, tat, lezzet anlamları vardır ve bî-nemek tuzsuz anlamına gelir. Melihî, Fatih Sultan Mehmet devrinin meşhur şairidir. Fatih Sultan Mehmet, Melihî’yi meclisinde görmek istediğine ve onsuz sohbeti tuzsuz *yemek* (bî-nemek) gibi tatsız bulduğuna dair rivayetler vardır. Melihî isminin köküne bakıldığında *milh*’in *tuz*, *tat* anlamları olduğu görülmektedir (Devellioğlu 2013: 961; Samsak 2007: 184).

Türk ve İran kültüründe önemli yere sahip olan *tuz*, iki kültür bakımından da kutsal ve değerli kabul edilen *nân* (ekmek) ile birleşmiş *nân u nemek* (ekmek ve tuz) tamlaması ortaya çıkmıştır. Bu bilgiden hareketle ekmek-tuz hakkı konusu günümüze kadar gelmiştir (Samsak 2007: 191). Ekmek-tuz hakkı için: “Türk, ekmeğini yediği insana kötülük etmez. Kendisine yapılan iyiliği unutmaz. Ekmeğini paylaştığı insana,

dostluk, vefa, sadakat, arkadaşlık, yardım, samimiyet, dürüstlük, fedakârlık, minnet ve şükran duygularıyla bağlanır” denilmiştir (Elçin 1988: 379). Buna karşılık gördüğü iyiliği unutan, tuz ekmek hakkını bilmeyen nankör kelimesi *nân* ve *körden* türemiş *yediği ekmeği görmeyen* anlamında kullanılmıştır (Samsak 2007: 191). Beyitte bu kadar sıkıntının yarası gözyaşının tuzluluğundan olduğu, ekmek ve tuz hakkı gibi aralarındaki aşkların çokluğu dile getirilmiştir.

Bu kadar dâg-ı cefâ şûr-ı sirişk andandur
'İşklar çokdur aramızda hak-ı nân u nemek (G. 20/3)

Divanda milh 2 yerde¹⁵⁸, nemek 2 yerde¹⁵⁹ ve şûr 6 yerde¹⁶⁰ tespit edilmiştir. *Şûr* kelimesinin tuz, tuzlu anlamı vardır (Devellioğlu 2013: 1170). Divanda *şûr-ı hicrânun*, *şûr-âbesin*, *şûr-ı sirişk*, *bahr-ı şûr-ı pür-nemek* ve *mevc-i şûr u fitne* tamlamaları yer almaktadır. Beyitte gözyaşının acılığı dile getirilmiştir.

Zemzem acırdı göreydi yaşımun şûr-âbesin
Nâlemi gûş eylese hannâne eylerdi hanîn (K. 11/20)

2.1.13.Piyâz, Soğan

Zambakgillerden, üst üste kabuktan ibaret yumrusu ve şerit şeklindeki uzun yeşil yaprakları olan yemeklerde, salatalarda kullanılan, keskin kokulu ve acı otsu bir bitkidir. Aynı zamanda sözlükte zambak, jale, çiğdem vb. bitkilerin toprak altında kalan ve soğaninkine benzeyen yumru kısmına ve köküne denilmektedir (Ayverdi 2010: 1118). Soğanın bazı faydaları vardır, yağlı yemeklerin yenmesinden sonra bedende kolesterol yükselmesi ve kanın pıhtılaşması olaylarını önler ve iştahı açar, sindirimi kolaylaştırır (Ebcioğlu 2003: 149). Divan şiirinde *kokusu*, *acılığı* ve *suyu* gibi özellikleriyle anılır. Bu özelliklerinden dolayı *kötü şiir*, *rakîb* ve *düşmanla* ilişkilendirilmiştir (Bayram 2007a: 7). Beyitte gülün, yiğit (şeh-levendâne) gibi elinde çiçeğin soğanı gönülde dua ederek yeşil yaprak ile şah eşliğine varmayı dilediği ifade edilmektedir.

Şeh-levendâne diyüp dilde niyâz elde piyâz
Berg-i sebzeyle diler şâh işigine vara gül (K. 4/38)

¹⁵⁸ K. 11/96, G. 116/4.

¹⁵⁹ G. 20/3, G. 43/6.

¹⁶⁰ K. 11/20, G. 17/3, G. 20/3, G. 43/6, G. 106/4, TB. 2/3.

2.1.14.Şeker (Sükker), Şîrîn, Kand

Şeker, Farsça'dan Arapça'ya ve batı dillerine girmiş, eski metinlerde *şekker* biçimindedir. Şeker kamışı, şeker pancarı, patates, buğday gibi bitkilerin öz suyundan veya nişastasından çıkarılan, beyaz, suda eriyen, ağıza tat veren, karbon, oksijen ve hidrojen birleşiminden oluşan maddelerin genel ismidir (Ayverdi 2010: 1162).

Şekerin şeker kamışından yapımı ilk defa milattan önce 4. yüzyılda Hindistan'da başlamıştır. 16. yüzyılda gelindiğinde ise şeker artık uluslararası ticarete alınıp satılan ürün haline gelmiştir. Şekere ilk kez Âşıkpaşaoğlu'nun *şekerlerin ortaya döküldüğünü* Sultan I. Murad'ın oğlu Bayezid'i Germiyan Beyi'nin kızı ile evlendirdiği düğünü sırasında anlattığı kısa hikâyede rastlanmıştır. Yine Âşıkpaşaoğlu, Sultan II. Mehmed'in oğulları için düzenlediği sünnet düğününde bolca şeker tüketildiğini yazmıştır (Karademir 2015: 183).

Kand-ı mükerrer, şeker kamışının suyunun üç defa kaynatıldığında alınan beyaz şekere denilmektedir. Sevgilinin iki dudağı yerine kand-ı mükerrer de kullanılır. Ayrıca en iyi şeker kamışları Mısır'da yetişmiştir (Onay 2022: 219; Pala 2022: 256).

Şeker, beyitlerde tatlılığı yönünden ele alınmaktadır. Dudak ile şeker arasında ilgi kurulduğunda sevgilinin dudağı şekere, yanağı güle, ikisi birden gül şekere teşbih edilmiştir. Ayrıca dudak, şirinliği yönünden şeker dengiyle ilişkilendirilmiştir (Esir 2006: 100).

Dudak, söz, ağız ile şeker yakınlıklarından dolayı da ilişkilidir. Sevgilinin sözleri şeker gibidir. Şairin şiiri de lezzet bakımından şekere benzetilir. Papağanın konuşmaya alıştırılırken şekerle beslenmesi gerekmektedir. Bundan dolayı beyitlerde papağan ve şeker birlikte kullanılır (Sefercioğlu 2001: 90). Aşağıdaki terkihibentte de papağan ve şeker kelimeleri uyumlu bir şekilde verilmiştir.

Kapunda 'Âşık ser-sebz gûyâ
Olur medhünle bir tûtî-i gûyâ
Anı en'âmün ile kıl şeker-hâ
O gün Sultân Selîm devrân senündür (TB. XI/16)

Divanda şeker kelimesi 3 yerde¹⁶¹, sükker 1 yerde¹⁶² ve şîrîn 5 yerde¹⁶³ kullanılmıştır. Şeker; *Şîr ü şeker, şeker-hâ, sükkeriün tuzı, lezzet-i güftâr-ı şîrîn, şîrîn-*

¹⁶¹ K. 14/137, G. 19/5, TB. XI/16.

¹⁶² G. 79/1.

¹⁶³ K.7/22, K.14/137, K.14/172, TB. 2/2, TB. 4/3.

kâm, lutf-ı şîrîn ve cân-ı şîrîn tamlamaları ile verilmiştir. Şîrîn, şeker anlamının yanında Hüsrev, Ferhat ile Şîrîn hikâyesinin kadın kahramanıdır. Şeker ve Şîrîn anlamlarıyla tevriyeli kullanılır (Sefercioğlu 2001: 90). Beyitlerde *Hüsrev ü Şîrîn* adlı aşk hikâyesine telmih yapılmıştır. Beyitlerde bülbüllerin Şîrîn gibi güzeli görünce âşık olursa ve Şîrîn gibi tatlı bir canı gören neyzenin başını verirse ne olacağı sorgulanmıştır.

‘Âşık olsa n’ola bülbüller görüp Şîrîn gibi
Nakş-ı Hüsrevdür gül asılmış nihâl üstindedür (TB. 2/2)
Virse n’ola cân-ı şîrîni gören nîzende baş
Her biri bir şekl-i Hüsrevdür nihâl üstindedür (TB. 4/3)

Beyitte zevk, şîr ü şeker, şîrîn-kâm sözcükleriyle tenasüp sanatı yapılmıştır. Zaman, tatlı ve hoşla gider halde olsa da buna şaşılmaması gerektiği çünkü şeriat ile adaletin, süt ve şeker gibi birbirine karıştığından bahsedilmektedir.

‘Aceb mi zevk idüp olsa zemâne şîrîn-kâm
Karişdi şer’ ile çün ‘adli hemçü şîr ü şeker (K. 14/137)

Beyitte kimsenin ağzında sözü kalmadığında, la’lin anıldığında şekerin tuzu bile olmayacağı ifade edilmiştir. Şair, sevgilinin dudağını, şekerden üstün tutmuştur.

Kimsenün hiç dehânuna sözi yok
La’lün anılsa sükkerün tuzu yok (G. 79/1)

2.1.15. Tutmac

Türklerin tanınmış bir yemeği olan tutmaç, dört köşe kesilmiş küçük hamur parçalarından yapılan yoğurtlu çorbasıdır (Demir 2021: 540; Ayverdi 2010: 1271). Divan-u Lügâtî Türk’te tutmaç yemeğinin ismi geçtiği ve bir efsanenin mevcut olduğu bilinmektedir. Bu efsane Zülkarneyn adına bağlanarak şu şekilde anlatılmıştır: “Zülkarneyn karanlıktan çıktıktan sonra azıkları azalmış Zülkarneyn’e *bizi aç tutma* demek olan *bizi tutma aç* diyerek yolumuzu aç, biz yurtlarımıza gidelim gibi sözler söylemişler. Zülkarneyn, bilginlerle konuşmuş, bu yemeği çıkarmışlar; işte bu yemek, bedeni kuvvetlendirir, yüze kırmızılık verir.” (Kandemir 2017: 873). Divanda sadece aşağıdaki beyitte tutmaç yemeğinin ismi geçmekte olup bulamaç yemeğiyle birlikte verilmiştir.

Korkarum kaht-ı ricâl olup bula kızlar revâc
Erlere nâ-merde kızlar çekdirürler ihtiyâc
Bu kadar tutmac yapana kanda bulam bulamac
Âh elinden kızların feryâd elinden kızların (MB. 5)

2.1.16.Haşhâş

Haşhâş, “gelincikgillerden, uzun bir sapın ucunda beyaz veya mor tek bir büyük çiçek açan, kapsül biçimindeki meyvesi olgunlaşmadan çizildiğinde akan sütün afyon elde edilen, Asya ve Afrika'nın ılık ve sıcak bölgelerinde pek çok türü bulunan bir yıllık otsu bitkisine” denilir (Aydemir 2010: 476).

Haşhâş, Orta Çağ'da gıda maddesi olarak tüketilmiş aynı zamanda tıbbi bir ilaç olarak da kullanılmıştır. Uykuyu teşvik etmek, sindirime yardımcı olmak, öksürük, mide ve bağırsak rahatsızlıklarını gidermek amacıyla önerilen üründür (Kaya 2024: 116).

Haşhâş hakkında ilk yazılı bilgilere de M.Ö. ikinci binyıla ait Hitit tabletlerinde rastlanmıştır. Hititler bir tarım toplumu olduklarından bitkilerden tıbbi amaçlar için de faydalanmış; tohumlar, tomurcuklar, çiçekler ve tohum yağlarından droglar hazırlamışlardır. Bitkilerden elde ettikleri drogları ya hastaya içirmiş ya vücuduna sürmüş ya da banyo yaptırmışlardır. Reçetelerde kullandıkları bitkisel drogların botanik tanımı belirtilirken, tabletlerinde kayıtlı reçetelerde haşhâş da kullanılan bitkiler arasında yer almıştır (Kaya 2024: 117).

Haşhâş “kabuğunun çizilerek afyon elde edilmesi, küçük tanelerden oluşması ve uyuşturucu özelliğinin bulunması açısından kullanılmış; *gönül*, *dünya* ve *ağızla* ilişkilendirilmiştir” (Bayram 2007a: 8). Abdallar yaraların acısını azalmak için “Hakk'ın hayranı, ilahi sırların hizmetkârı kıldığına inandıkları *haşhâş* kullanma” geleneğini uygulamışlardır. Klasik şairler de kendilerini abdal olarak görmüşlerdir. Âşığa göre dünya, bir mekânsızlık evi, feleği kapsayan yıldızlar da haşhâş tanesidir (Sevimli 2021: 116). Divanda haşhâş, *kubbe-i haşhâş* ve *dâne-i haşhâş* tamlamaları ile geçmektedir. Beyitlerde haşhâş kubbeli gökten ve haşhâş tanesinden bahsedilmektedir.

Meselde gülşen-i îcâd u kudretüne göre
Sipihîr kubbe-i haşhâş içinde dâne beşer
Gerd-i râhunla cilâ vireli 'Âşık gözine
Künbed-i çarh ana dâne-i haşhâş degül

(K. 14/14)

(G. 36/5)

2.2.Meyveler

2.2.1.Meyve (Bâr, Semer)

Divan şairleri meyvelere genellikle şairane yaklaşmışlar soyut öğeleri somutlaştırarak şiirlerinde yer vermişlerdir. Her dönem şairlerinde olduğu gibi 16. yüzyıl şairleri de meyvelerden bahsederken onların *tatları*, *yetişme şartları*, *dokuları*, *renkleri* ve *şekilleri* gibi unsurları ilgi çekici bitkisel özellikleri ve faydaları ile uyumlu

bir şekilde göstermişlerdir. *Mîve*, *bâr* ve *semer* klasik Türk şiirinde meyve anlamında kullanılan kelimelerdir. Bu kelimelerle divan şairleri daha çok olumlu ve soyut ögeler arasında bağdaştırma yapmış şiirlerinde birçok meyve ağacına ve bu ağaçların meyvelerine yer vermişlerdir (Bayram 2007b: 220).

Divanda mîve 3 beyitte¹⁶⁴, semer 4 beyitte¹⁶⁵ ve bâr 1 beyitte¹⁶⁶ meyve anlamıyla kullanılmıştır.

O bâğa iki nihâl ol nihâlde iki gül	
O gülbüne iki gonçe o şâha iki semer	(K. 14/82)
Olur mı devlet ile ehl-i lutf her nâ-cins	
Bahâr ile ola mı şâh-ı huşk bâr-âver	(K. 14/103)
Ne mîvesiyle temettu' ne sâyesinde huzûr	
Ne fâyide tatalum kadd-i yâr ola 'ar'ar	(K. 14/217)

2.2.2. Ayva

Ayva ağacı Kafkasya, Kırım, Yunanistan ve ülkemizin yanı sıra bize komşu diğer bazı ülkelerde de rastlanmakla birlikte anayurdu kesin olarak bilinmemektedir. Ayvanın ve içindeki çekirdeğinin birçok faydası bulunur. Bronşit ve öksürüğe iyi gelir, incebağırsak iltihabında faydalıdır, kalbe ve mideye kuvvet verir. Ağız kokusunu yok eder, kalpteki sıkıntıları giderir. Hz. Peygamber (s.a.v) ayva yenmesini tavsiye etmiş ve ayvanın gönlü rahatlatacağını söylemiştir (Kaya 2015: 295; Akgün Demir 2022: 65).

Ayva sarı renkli ve yuvarlaktır. Bu özellikleri ile klasik Türk şiirinde en çok âşığın yüzü ile ilişkilendirilmiştir. Âşığın yanağı, sevgilinin çenesi, güneş ve ayla ilişkilendirilmesi de aynı özelliklerinden kaynaklanır. Ayrıca divan şairleri, eyvâ kelimesini çoğu zaman tevriyeli ve ihâmlı (eyvâh, eyva/ayva) kullanmışlardır (Bayram 2007b: 222).

Ayva meyvesi divanda sadece aşağıdaki beyitte geçmektedir. Şair, Kızıl Elma'da, alemin yeni doğmuş ayı gibi parlayan bir güzelliğin bulunduğunu, bunun Müslüman elması, Adn Cenneti'nin ayvasından daha güzel olduğunu ifade etmektedir.

Gören didi Kızıl Elmada mehçe-i 'alemin	
Bu sîb-i müslimi ayvâ-yı 'adndan bihter	(K. 14/142)

¹⁶⁴ K. 14/217, G. 59/1, G. 78/4.

¹⁶⁵ K. 14/82, K. 14/195, G. 84/5, G. 91/2.

¹⁶⁶ K. 14/103.

2.2.3. Piste, Fıstık

Fıstık şekerli, tuzlu ve kabuklu yenilebilir bir meyvedir. Kabuklu olmasından dolayı *hasedinden çatlamak, ağzını bıçak açmamak* deyimleriyle kullanılmıştır (Gülhan 2008: 356). Divan şiirinde ismi sıkça anılan fıstık, küçük olması, kavru olarak kabuğunun çatlatılması ve lezzetli olması ile anılmaktadır. Sevgilinin dudağı ve ağzı için temel bir benzerlik ögesidir (Bayram 2007b: 222).

Klâsik Türk şiirinde sıkça birlikte anılan isimlerden biri Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'dir. Hz. Hasan, Hz. Muhammed'in torunu, Hz. Fatıma ve Hz. Ali'nin büyük oğludur. Hz. Ali'nin şehit edilmesinden sonra hilafeti devralmıştır. Hz. Hüseyin ise onun küçük kardeşidir. O da Kerbelâ'da şehit edilmesi dolayısıyla şiirlerde anılır. Hz. Muhammed'in torunu olmaları vurgulanmıştır. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin fidan, gül, gonca, meyve, badem, değerli taş, mücevher, kılıç, inci, yıldız gibi çeşitli varlık ve nesnelere benzetilmiştir (Kızmaz 2016: 83).

Piste, divanda sadece aşağıdaki beyitte geçmekte olup bâdâm ile tenasüp oluşturmuştur.

O postda iki bâdâm o pisteye iki magz
O hâteme iki fass ol nigîne iki güher (K. 14/83)

2.2.4. Sîb, Elma

Elmanın Farsça karşılığı *sîb*dir. Elmanın kokusu güzel, içi sulu, yiyen kişinin ağzına lezzet verir daha çok kırmızı renkli olması ve yuvarlak şekliyle dikkat çeken bir meyvedir. Klasik Türk şiirinde bu özellikleri sevgilinin çenesiyle (gabgab, zenehdân, zekân) benzerlik içerisinde (Bayram 2007b: 221). Âşığın vücudundaki yaraları, kanlı ciğeri; ay ve güneş ile teşbih oluşturur. Almak fiilinden gelen *alma* kelimesiyle tevriye ve cinas; elması şeklinde kullanılan *elmas* kelimesiyle de teşbih ve tevriye yapılmıştır (Gülhan 2008: 354).

Divanda 4 yerde¹⁶⁷ sîb verilmekle birlikte *sîb-i Müslümî* ve *sîb-i zenehdân* tamlamalarıyla geçmektedir.

Dikilsün sancak-ı İslâm sîb-i Müslümî yensün
Salup eyvânı ehl-i nâza 'azm ide Kızıl Elmaya (K. 13/13)
Hat degül sîb-i zenehdânunda olan âşikâr
Gerddür gûyâ bih-i pârine sal üstindedür (TB. 1/3)

¹⁶⁷ K. 13/13, K. 14/142, TB. 1/3, TB. 4/1.

2.2.5.Şeftali, Şeftâlû

Şeftali, klasik Türk şiirinde daha çok güzel kokulu, sulu ve lezzetli, yuvarlak, kırmızı tonlarındaki meyvesiyle ele alınmış sevgilinin dudağı ve bûse ile özdeşleştirilmiştir. Aynı zamanda bu özelliklerinden dolayı öpme izi, yanak, gazel, kadeh, ferruh gibi öğelerle ilişkilendirilmiştir (Bayram 2007b: 221). Divanda 2 yerde tespit edilmiştir.

Âl ile istedüm öpmek o 'ızârı alı
Kızaruş şermden oldı ruhu gül-şeftâli (G. 16/1)
Ana gülğünü gönlek tutdı şeftâlû-yı la'l-fâm
Benefşeyle gül-efsûn içmege ey serv-i gül-endâm (M. II/2-2)

2.3. İçecekler

Divanda isimleri zikredilen içecekler özelliklerine göre su, alkollü içecekler ve diğer içecekler olmak üzere üç başlıkta incelenmiştir.

2.3.1.Su

Divanda su *âb-ı hayvân*, *âb-ı Kevser* ve *zemzem* isimleriyle verilmiştir. İncelenen divanda *âb* ve *su* şeklindeki kullanımlar çalışmanın amacına katkı sağlamayacağı düşünülerek çalışmaya dâhil edilmemiştir.

2.3.1.1.Âb-ı hayvân

Âb-ı hayât ölmezlik suyu, lezzetli su, bengisu olarak geçmektedir. “Kâbe vahdeti, Hakk’ın birliğini, İslâm ve imanı temsil ettiği için âb-ı hayât olarak tasavvur edilir. Siyah örtüsü *karanlıklara* (zulümât) benzetilerek âb-ı hayâtla bir başka ilgi kurulur. Hz. Peygamber bir âb-ı hayât çeşmesidir.” Bu sudan içen ölmez, dünya durdukça yaşarmış (Pala 2022: 3; Onay 2021: 21; Çelebioğlu 1988: 3-4).

Bu suyu ibtidâ Hızır ve İlyâs peygamberler bulup içmişler; sonra Allah bu pınarı insanların gözünden sakladığından İskender Zulümât’a kadar gittiği halde suyu bulamamıştır. Âb-ı hayât “Seyyâh İbn-i Bâtûta’nın Çin’de bir büyük nehre verdiği isimdir ki akreb ihtimâlâ göre sarısu demek olan Hung-hu veyahut mavisu demek olan Yengçe-kang nehridir (Onay 2021: 21).

Çekmeyen hattun gamın irmez leb-i nûşînüne
Hızır ile buldı Sikender âb-ı hayvân yolların (G. 61/4)
Turren altında kaşun ki rûy-ı al üstindedür
Ag içinde mâhîdür âb-ı zülâl üstindedür (TB. 1/9)

Tasavvufta sembol olarak geçen âb-ı hayât, ledün ilmiyle kinayelidir. Âb-ı hayât, Allah’ın *el-Hay* isminin hakikatidir. Hakk’ın *hay* sıfatıyla hayatta olan kimse bu sıfatı öz vasfı haline getirirse âb-ı hayâtı içmiş olur, diğer canlılar da onun sayesinde

hayat kazanır. Bu mertebedeki insanın hayatı Hakk'ın hayatıdır. Mürşid-i kâmilin sözleri ve nazarıdır. Klasik Türk edebiyatında manevi neşe ve irfanı karşılar (Pala 2022: 3; Ocak 1988: 1-3).

Âb-ı hayvân, âb-ı hayât, âb-ı zülâl, Hızır suyu, âb-ı şâdânî vb. sözler ölümsüzlük suyuyla ilişkilidir (Kurnaz 1996: 498).

Çeşme-i hayvân gibi zulmetde kalmışdı güneş
İrmemişdi ana Hızır-ı subh-ı İskender-leyin (K. 11/8)
La'lüne hattuna hatt reyhânı yazmışdur temâm
Hâl-i Hızır u çeşme-i hayvânı yazmışdur temâm (G. 48/1)

Divanda âb-ı hayât geçmemektedir. Ölümsüzlük suyu olarak âb-ı hayvân 2 yerde¹⁶⁸, âb-ı zülâl 4 yerde¹⁶⁹ ve âb-ı Hızır 1 yerde¹⁷⁰ tespit edilmiştir. Klasik şiirde aşk, âb-ı hayâta benzetilir. Âşık için sevgili, sevgilinin vuslatı, eşiği vs. hayat kaynağıdır. Mecazen sevgilinin ağzı veya dudakları âb-ı hayâttır. Oradan bir kere içenin bir daha ölmeyeceği düşünülür ama kimse de içememiştir. Çünkü sevgili daima nazlanır. Söz verir ve sözünde durmaz. Âşık sevgilinin dudaklarıyla hayatta kalır, bûsesi de bir can çeşmesidir. Şarap da insanlara hayat verici olması özelliğiyle âb-ı hayâta benzetilir. Sevgilinin bûsesiyle âşık ölmeyi diler çünkü o dudaklardan tekrar hayat bulacaktır. Sevgilinin dudakları aşk derdine, hastalığa şifa ve ilaç kaynağıdır (Çelebioğlu 1988: 3-4; Pala 2021: 8).

Beyitte zulmet, la'l, âb-ı Hızır, İskender kelimeleri tenasüplü bir şekilde kullanılmış ve telmih sanatına başvurulmuştur.

Devr-i la'lünde kaldı zulmetde
Âb-ı Hızrun görünmege yüzi yok (G. 79/3)

2.3.1.2.Âb-ı Kevser

Kevser, cennetteki ırmağın adıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de Kevser suresi¹⁷¹ geçmektedir. Kevser suyu süttten beyaz, baldan tatlı, kardan soğuk, kaymaktan yumuşaktır (Pala 2022: 268). Kevser, "Allah tarafından mahşerde mü'minlere dağıtılması için Hz. Muhammed'in emrine verilen ve içimi güzel olan su"dur (Sarı 1986: 226). Müslüman inancında cennette kevser ırmağının suyuyla dolu bir kevser havuzu vardır. Sırat köprüsünden geçenler *âb-ı Kevser* suyuyla yıkanıp suyundan

¹⁶⁸ K. 3/9, G. 17/3, G. 61/4.

¹⁶⁹ K. 6/10, TB. 1/9, TB. 4/7.

¹⁷⁰ G. 79/3.

¹⁷¹ Kur'ân-ı Kerîm'in 108. suresi.

içtikten sonra cennete girebilirler (Hançerlioğlu 2000: 9). Edebiyatta tatlı ve temiz, saf şarap anlamlarında kullanılır ve sevgilinin dudağı için benzeyen olur (Onay 2021: 231; Pala 2022: 268). Âb-ı Kevser, Âşık Çelebi Divanı'nda 5 yerde¹⁷² kullanılmıştır. Beyitlerde şefkat suyu, damlası ve marifetin saf suyu ile Kevser suyu arasında kıyaslama yapılmıştır.

Riyâz-ı merhametün berg-i terresi cennet	
Zülâl-i 'âtifetün feyz-i katresi kevser	(K. 14/57)
Kalâyid-i suhanum tavk-ı gerden-i havrâ	
Zülâl-i ma'rifetüm âb-ı rû ider kevser	(K. 14/128)
Zülâl-i 'âtifetün eylesün beni sîr-âb	
Ki reşkden akıda agzı suyunu kevser	(K. 14/300)

2.3.13. Zemzem

Zemzem, Kâbe'deki kutsal kuyunun içindeki sudur. Zemzemin Hz. İbrahim, eşi Hâcer ya da oğulları İsmail tarafından bulunduğu veya çıkarıldığına inanılmaktadır. Müslümanlar hacca gittiklerinde zemzem içince kutsanmış olurlar. İslam geleneğinde de ölen kişinin ölürken ağzına zemzem suyu damlatılır (Hançerlioğlu 2000: 570).

Hz. İbrahim Hacer ile evlendikten ve İsmail doğduktan sonra diğer hanımı Sâre'den onları korumak için Şam'dan çıkıp Mekke'ye geldi. Hacer ile İsmail'i, içi hurma dolu meşin bir dağarcık ve içi su dolu bir kırba ile suya bıraktı. O dönemde burada hiç hayat ve insan yoktu. Hacer İsmail'i emziriyorve kendisi kırbadaki suyu içiyordu. Nihayet su bitti. Hem Hacer, hem de çocuğu çok susamışlardı. Çocuk susuzluktan çırpınmaya başladı. Hacer ise Safâ tepesine koştu. Orada su bulamayınca Merve tepesine koştu. Tam yedi kez bu gidiş gelişi tamamladı. Hacıların sa'y etmeleri bu olayın hatırasınadır. Nihayet Merve üzerine son çıkışında çocuğun bulunduğu yerde bir melek gördü. Bu melek Cebrâil idi ve kanadıyla yeri kazıyordu. Nihayet su görüldü. Bu çocuğun toprak vuruşlarıyla ortaya çıktığı da rivayet edilir. İşte Zemzem suyu budur (Pala 2022: 491).

Evliya Çelebi Seyahatnâme eserinde zemzemin tadı biraz tuzlu ve dünyadaki sulardan farklı özellikler gösterdiğini söylemiştir. Mir'âtü'l-Haremeyn'de Eyüp Sabri Paşa, zemzem binasının açılmasından sonra ilk zemzemin çok güzel olduğunu ve buna *su kaymağı* denildiğini belirtir (Küçükaşçı 2013: 244).

Divanda 2 beyitte¹⁷³ ismi zikredilmektedir. Şair, gözyaşının ne kadar acı olduğunu bundan dolayı da zemzemin onun haline baksa ona acıyacağını, hannânenin de onun inlemelerini duysa feryat edeceğini ifade etmektedir.

Zemzem acırdı göreydi yaşımın şûr-âbesin	
Nâlemi gûş eylese hannâne eylerdi hanîn	(K. 11/20)

¹⁷² K. 14/57, K. 14/128, K. 14/299, K. 14/300, G. 116/3.

¹⁷³ K. 11/20, K. 13/29.

2.3.2. Alkollü İçeceklerle İlgili Unsurlar

2.3.2.1. ‘Arak

‘Arak, üzüm vesairenden çekilip elde edilen ispiro, rakı anlamına gelmektedir (Devellioğlu 2013: 39; Ayverdi 2010: 62). İmbikten çekilirken ter damlaları gibi düştüğü için bu isimle anılmaktadır. Afganistan emîri Emânullah Han zamanında Türkiye Türklerinden bir eczacının rakı çekerek bu içkiyi Afganlılara tattırmış ve onların çok hoşuna gitmiştir (Onay 2021: 53). ‘Arak, divanda 4 beyitte¹⁷⁴ tespit edilmiştir.

İlgili beyitte, bülbül şaraptan bir yudum içip sarhoş olup, coşarak feryat etmesini gül şarabının neşesinden sanılmaması gerektiği söylenmektedir.

Ol ‘arakdan cur’a irüp mest olup eyler figân
Gül şarâbı neş’esinden sanma cûşân bülbülün (G. 27/2)

Şair, sevgilinin kırmızı dudaklarını ve ruhunun ışığını görünce şarabın utançtan kan toplamasına bağlamıştır. ‘Arak kelimesi de beyitte ter sanılmaması gerektiği dile getirilmektedir.

Gördi keyfiyyet-i la’l-i leb ü tâb-ı ruhunı
Bâde kan derledi şermende olup sanma ‘arak (G. 75/5)

2.3.2.2. Bâde

Bâde Farsça bir kelime olup şarap, içki anlamına gelmektedir (Onay 2021: 71; Pala 2022: 52). Mecaz anlamı da maddi ve manevi sarhoşluk veren, kendinden geçiren, mest eden şeydir (Ayverdi 2010: 102). *Câm, sâgar, ayak, kadeh, piyâle, peymâne, ratl* gibi unsurlarla mecâz-ı mürsel yapılarak bâde kastedilmiş bezm ve meclislerin en önemli unsurudur (Pala 2022: 52).

Sûfilere göre ruhların yeryüzüne indirilmeden önce Hakk’ın huzurunda toplandıkları bezm-i elest kutsal bir işret meclisidir. Ruhlar bu mecliste Allah’ın, “Ben sizin rabbiniz değil miyim?” sorusuna, “Belâ” (evet) diye cevap vermişler (el-A‘râf 7/172-173) ve bu şekilde elest bezminde aşk bâdesini içmişlerdir. Bu yüzden ruhlar bedeni ifade eden anâsır âleminin bağlarından sıyrılarak yeniden ilâhî âleme ve bezm-i elestteki durumlarına dönmek isterler (Gündüz 1991: 418).

İçki ile ilgili birçok kelime ve terkipler vardır. Bunlar arasında *cür’a*, *‘arak*, *çakırkeyf*, *gökkandil*, *kanzil*, *habâb*, *humyâze*, *kulkul*, *mıstaba*, *müdmîn*, *nukl* ve *şürb-i*

¹⁷⁴ G. 27/2, G.75/5, G. 116/1, G.116/2.

yehûd bulunmaktadır (Pala 2022: 52). Âşık Çelebi Divanı'nda 4 yerde¹⁷⁵ tespit edilmiştir. Şair beyitlerde bâdenin kırmızı renginden dolayı la'l, leb, benefşe arasında ilişki kurmuştur. Aynı zamanda bâde, 'arak, habâb ve dürd-âsâ ile tenasüplü kullanılmıştır.

Gördi keyfiyyet-i la'l-i leb ü tâb-ı ruhunu	
Bâde kan derledi şermende olup sanma 'arak	(G. 75/5)
Bâgda gamz eyledi bâde benefşe hattını	
Ensesinden çekdürür anun dilin nemmâmlık	(G. 78/3)
Uyan âvâre hevâya bâde vardı çün habâb	
Dürd-âsâ bekleyen yirin olur ehl-i nişest	(G. 114/4)

2.3.2.3. Cür'a

Cür'a yudum, içim, içki kadehinin dibinde kalan son damla, tortu anlamına gelir (Devellioğlu 2013: 167; Kestelli 2011: 68). Eskiden içki kadehinin dibindeki son yudumun yere dökülmesiyle bir gelenek haline gelmesi, şarabın bulucusu Cem'in ruhuna saygı göstermek içindir. Şairler de kendilerini cür'a gibi nitelemesi hem şairin rindane kişiliğinin hem de tasavvufi söylemin bir yansımasıdır (Demirel 2004: 171). Cür'a kelimesinin divanda 12 yerde¹⁷⁶ kullanıldığı görülmüştür. *Cür'a-i câm, cür'a-i Câmî, cür'a-i câm-ı şarâb, Cür'a-i câm-ı muhabbet, cür'a-i vasl* ve *cur'a-dân-ı ışk* tamlamları kullanılmıştır. Beyitlerde cür'anın yere dökülmesine ve içilmeyerek kadehte bırakılmasına telmih yapılmıştır. Şairler cür'ayı şafak ve şiir kavramlarına benzeterek kelimenin anlamını zenginleştirmişlerdir (Bahadır 2013: 107). Beyitlerde cür'a ile sâkî, câm, Câmî, bezm, mest, şarâb kelimeleri uyumlu kullanılmıştır.

Kellimînî yâ Humeyrâ ¹⁷⁷ âgâh olup sâkî-i vakt	
Mest olurdu cür'a-i câmunla ehl-i bezm-i dîn	(K. 11/49)
'Âşıkâ mestâne olsa n'ola eş'ârûm benüm	
Cür'a-ı Câmîden irdi neş'e vü hâlet bana	(G. 6/5)
Her zerrenün çü behresi var âfitâbdan	
Arzun nasîbi cür'a-i câm-ı şarâbdan	(G. 70/1)

2.3.2.4. Dürd

Tortu, çöküntü, lây, şarabın dibinde kalan telve, şarap tortusu anlamları vardır. Dürd, Klasik Türk şiirinde şarabın dibinde kalan ve süzüldüğü halde şaraptan ayrıştırılamayan tortuya denilmektedir. Cür'a'nın içinde tortu yani dürd vardır. Dürd, ağırlığı nedeniyle şarabın dibine çöker fakat küpten alınırken tekrar şarabla karışır.

¹⁷⁵ G.75/5, G.78/3, G.114/4, TB.3/2.

¹⁷⁶ K. 3/35, K. 3/37, K. 11/49, G. 6/5, G. 27/2, G. 28/1, G. 70/1, G. 92/5, G. 98/5, G. 114/3, G. 115/2, M. II/3-2

¹⁷⁷ Ey Humeyra, benimle konuş!

Dürd normalde içilmez ve son bir yudumdan sonra dökülür (Bahadır 2000: 352). Fakat şarabın tortusunu dökmeyip içenler (dürd-âşâm) sevgilinin dudağını öptüğünü düşünürler.

Surâhî hâzır itdi lâleler zerrîn kadehler câm
Safâ-yı hâtır ile ol gülistân içre dürd-âşâm (M. II/2-3)

“*Küp dibine çökmek* tabiri aynı zamanda meyhanede ayyaşların şarap küpünün yanına oturması olarak da değerlendirilebilir. Çünkü *çökmek* aynı zamanda oturmak anlamına gelmektedir” (Bahadır 2000: 352). Aşağıdaki beyitte de *ehl-i nişest* tamlaması ehil kişilerin yanında oturmak ve dürd-âsâ ile de çökmek anlamında kullanılmıştır.

Uyan âvâre hevâya bâde vardı çün habâb
Dürd-âsâ bekleyen yirin olur ehl-i nişest (G. 114/4)

2.3.2.5. Mey

Mey üzümünden yapılmış şarap için kullanılan bir kelimedir. Gül suyu, kadeh anlamlarına da gelmektedir (Pekyürek 2007: 339). Klasik şiirde renginden dolayı sevgilinin dudağı veya yanağı yerine de kullanılır. Mey kelimesine divanda 20 beyitte¹⁷⁸ rastlanmıştır; *mey-i câm*, *pür-mey-i âl*, *nûş-ı câm-ı mey*, *neş'e-i mey*, *mey-i gülğün*, *câm-ı mey*, *câm-ı pür-mey*, *câm-ı mey-i gassâleler*, *mey ile esrâr*, *mey-perest*, *câm-ı mey-i gülfâm* ve *behcet-i mey'ârız-ı gülğün* tamlamalarına ile kullanılmıştır.

Ne yerde kim ser-i âb anladum buldum serâb anı
Beni sır-âb kılmadı mey-i câm-ı sürûr-efzâ (K. 1/26)
Habâb-âsâ olaldan 'ışk ile dilde hevâ peydâ
Sunar mey yirine sâkî-i gam bana pey-â-pey dâ (G. 4/1)
Nûş-ı câm-ı mey ile gûş-ı ney-i dil-keşdür
Bezm-i devrânun eger var ise dâdı dâlî (G. 16/1)

Şarap neşe vericidir; gamı, kederi, üzüntüyü giderir. Câm kelimesi de kadehten çok içindeki şarabı ifade eder. Şairin mey neşesi gözüne cam kadehinin görünmesiyle (içindeki meyın görünmesiyle) geldiğinden bahsedilmektedir.

Neş'e-i mey gözüme câm-ı zücâcîden gelür
Cilve-gâhıdır bu ev sırça serâyıdır mülün (G. 24/4)

¹⁷⁸ K. 1/26, K. 6/8, G. 4/1, G. 16/3, G. 16/4, G. 23/3, G. 24/4, G. 30/5, G. 36/2, G. 56/1, G. 60/4, G. 80/5, G. 81/1, G. 98/4, G. 100/7, G. 114/1, G.115/1, M. II/3-1, TB. 1/8, TB. XI/11.

2.3.2.6. Mül

Mül; Şarâb, bâde, hamr, mey, sahbâ anlamındadır. Mül beyitlerde tek başına kullanılmaz, sohbet ve eğlence gibi kelimelerle ismi zikredilir. Böylece şairler, şarap ve şarabın yarattığı keyfiyet halini bir eğlence olarak hayal ederler (Bahadır 2013: 58). Divanda 3 beyitte¹⁷⁹ tespit edilmiş *tâb-ı mül* tamlaması ile verilmiştir.

Şarabın hararet verme özelliğinden dolayı yanakların kızarması durumunu şair, *gül gül olmak* şeklinde ifade etmiştir. Rengi, şekil benzerliği ve yanağın iki tane olduğu vurgulanmıştır. Erguvân, kırmızıyı andıran bir çiçektir. Bundan dolayı kırmızı şarap ile teşbih edilir (Onay 2021: 142). Aşağıdaki beyitte de dilberin yanağı şarabın hararetiyle kızarmış gül gül olmuştur. Erguvan çiçeği de bu güzellik ormanında yer yer açılmıştır.

Kızarmış tâb-ı mül den gül gül olmuş 'ârız-ı dilber
Melâhat şâh-sârında açılmış erguvân yir yir (G. 108/3)

2.3.2.7. Şarâb

Sözlükte *şûrb* içmek anlamına gelir. *Şirb* kelimesi Kur'an-ı Kerîm'de üç yerde¹⁸⁰ geçer ve *içecekten alınan pay, hisse* anlamına gelir. Aynı kökten türeyen şarâbın ise hem olumlu hem olumsuz kullanımları vardır. Şarâb Arapçada içilebilir nesne manasında olup, üzüm veya diğer meyve sularıyla mayalandırılmasından elde edilen alkollü içkiye denilmektedir. Türkçedeki anlamı *süvü* veya *süçi*'dir. Şarap, kırmızı rengiyle ve insana keyif vermesi özellikleri anılmaktadır. Mecazen *sevgi, güzelin dudağı, âşığın gözyaşı, kan, yakut, lal, ilaç, Kevser, bilgi, marifet* yerine kullanılmaktadır. Keyif ve rahatlık vermesi, kişiyi sarhoş etmesi, aklını ve düşünmesini engellemesi, dinen haram olması sebebiyle gizli içilmesi, üzümünden üretilmesi ve mahzenlerde saklanması gibi unsurlarla ele alınmaktadır (Uludağ 2010: 269; Aybet 1989:158). Sarhoşluk, Ahd-i Atîk'in bütün kitaplarında olumsuz olarak görülmektedir. Fakat içkiye tamamen kötü bakılmamış yasaklanmamıştır (Demirci 2000: 457).

Şarap mey, bâde, cür'a, dürd vb. isimlerle anılır. Sıvı şekli ve rengi yönünden gül, gonca, lâle, la'l, gün ışığı, ergavan, kan, al tûtî, kanlı gözyaşı, sevgilinin dudağı, jâle, şafak, sel, ateş, vâlâ, pirehen, yara vb. unsurlar ile benzerlik kurulur. Rengini

¹⁷⁹ K. 4/16, G. 24/4, G. 108/3.

¹⁸⁰ Şuarâ 26/155, Kamer 54/28, Vâkıa 56/55.

belirtmek üzere şarâb-ı gül-renk, şarâb-ı ergavânî, âteşin bâde, şarâb-ı lâle-gün, şarâb-ı la'l-gün, şarâb-ı reyhânî gibi ifadeler kullanılır (Kurnaz 1996: 164).

İran Hükümdarı Cem ya da Cemşîd şarabın ilk mûcidi sayılmaktadır. *Akâr*, içkiye alışkanlık yaptığı için; *müskir*, sarhoş ettiği için bu isimler verilmiştir. *Müdmîn* kelimesi de içkiye aşırı düşkün olanlara denilmektedir. Üzümden, hurmadan, arpadan, buğdaydan, mısırdan ve baldan içki üretmiş ve kullanılmıştır (Bozkurt 2000: 455). Divanda şarâba 7 beyitte¹⁸¹ rastlanılmıştır. Şarap; cür'a, 'arak, mest, neşe, câm, kanlı şarap, bezm sözcükleriyle tenasüplü olarak beyitlerde kullanıldığı görülmektedir.

Gelse nigâr ayaguna başdan şarâba çek	
Def'-i hicâb eyle su'âl u cevâba çek	(G. 26/1)
Ol 'arakdan cur'a irüp mest olup eyler figân	
Gül şarâbı neş'esinden sanma cûşân bülbülün	(G. 27/2)
Her zerrenün çü behresi var âfitâbdan	
Arzun nasîbi cür'a-i câm-ı şarâbdan	(G. 70/1)
Nûş iden ancak ecel câmıyle def' eyler humâr	
Bezm-i 'ışkun bir 'aceb kanlu şarâbı var imiş	(G. 113/4)

2.3.3. Diğer İçecekler

2.3.3.1. Şerbet

Şerbetin içecek tatlı şey anlamı olduğu gibi ilaç manası da vardır. Beyitlerde bazen ilaç yerine de kullanılan şerbet tadı, lezzeti ile sevgilinin dudağına, söze benzetilir. Sevgilinin dudağından çıkan sözler âşîğa hayat vermesi yönünden *Kevser* ve *Âb-ı hayât* ile ilişkilendirilmiştir (Aybet 1989: 157; Tolasa 1973: 528).

İncelenen divanda şerbet kelimesi 3 yerde¹⁸² verilmiş bir beyitte iki defa kullanılmıştır. İlgili beyitte şerbetin ilaç yani şifa olduğundan bahsedilmektedir. Şair, şeriatın kılıcının küfür derdinin can alıcı şerbeti olduğunu, lütuf şerbeti günahın yarasına şifadır çünkü o bal gibidir diyerek açıklamaktadır.

Derd-i küfre tîg-i şer'ün şerbet-i kattâldur	
Dâ'-ı zenbe şerbet-i lutfun şifâ çün engübîn	(K. 11/60)

Beyitte şair, cânâ kelimesiyle seslenişte bulunmaktadır. Damıtılmış içki, o erimiş yakutla olmadığı; gül suyunun şerbeti her ne kadar çok olsa da (tadı) acılaşacağı ifade edilmektedir.

Cânâ 'arakla olmaz o la'l-i müzâb telh

¹⁸¹ K. 14/143, G. 26/1, G. 27/2, G. 56/4, G. 70/1, G. 113/4, G. 116/5.

¹⁸² K. 11/60, G. 116/1.

2.3.3.2. Şîr

Şîr, süt anlamına gelmektedir (Ayverdi 2010: 1173). Türklerde süt çeşitli ritüellerde kullanılmıştır. Bereket ve üremenin bir sembolü olduğuna inanılmıştır. Aynı zamanda süt şifa kaynağı, hastalıkları tedavi edici özelliğiyle de görülmüştür (Acar 2023: 47-53).

Şîr kelimesi, Şirin ile tevriyeli beyitlerde geçtiği de görülmektedir. Onun sütle beslenmesine, Ferhad’a sürülerinin sütlerini bulunduğu semte akıtmasına dair istekte bulunması ile ilgili işaretlerde kullanılır (Tolasa 1973: 528).

Divanda şîr, süt anlamında sadece aşağıdaki bir beyitte *şîr ü şeker* tamlamasıyla verilmiştir. *Zevk, şîr ü şeker, şîrîn-kâm* sözcükleri birbirleriyle ilişkili olarak beyitte kullanılmıştır. Zamanın tatlı ve hoş gider halde olsa da şaşılması gerektiğine çünkü şeriat ile adalet, süt ve şeker gibi birbirine karıştığına vurgu yapılmıştır.

‘Aceb mi zevk idüp olsa zemâne şîrîn-kâm
Karışdı şer’ ile çün ‘adli hemçü şîr ü şeker

(K. 14/137)

3. BÖLÜM: MİMARÎ YAPILAR

Mimarî kelime anlamı Arapça *amr (umr)* masdarından türemiştir. “Uzun ömürlü olmak, ömrünü uzatmak; (bir ev) meskûn ve bayındır olmak, (evi) meskun ve bayındır hale getirmek” anlamlarına gelmektedir. *Ma‘mûr*, *imâre* ve *umrân* gibi kelimeler de aynı kökten türemiş Arapçada genellikle harab kelimesinin karşıtı olarak kullanılmakta ve bayındır olma ya da bayındır kılmayı ifade etmektedir (Mülayim 2005: 91).

3.1. Barınma ile İlgili Maddi Kültür Unsurları

3.1.1. Binâ, bünyâd, dâr, ev, hâne, külbe, mesken, hânûmân

Divanda binâ 2 yerde¹⁸³, bünyâd 2 yerde¹⁸⁴, dâr 2 yerde¹⁸⁵, ev 2 yerde¹⁸⁶, hâne kelimesi 5 yerde¹⁸⁷, külbe 1 yerde¹⁸⁸ ve mesken 3 yerde¹⁸⁹ isminin geçtiği tespit edilmiştir.

Ev, bir ailenin oturması için yapılmış yapı, içinde yaşanılan, ikamet edilen yer, konut, mesken, hane, ikametgaha denilir (Ayverdi 2010: 359). Ev, beyitlerde âşığın bedeni, dünya, gönül, kalp ve göz olarak düşünülür. Ev tasavvur açısından harâb olma, yıkılma ve geçicilik özelliği ile anılır. Dünya iki üç gün misafir olarak kalınan bir ev olduğu için gururlanmaya ve ona çok fazla değer vermeye değmeyeceği ifade edilir (Sefercioğlu 2001: 84).

Divanda ev kelimesi ile dünya kastedilmiştir. Şair, şarabın neşesinin gözüne cam kadehten ulaştığını ifade ederken bu dünya aslında naz ve cilvenin sergilendiği, kırılğan bir cam köşkü andırdığını da eklemektedir.

Neş'e-i mey gözüme câm-ı zücâciden gelür
Cilve-gâhıdır bu ev sırça serâyıdır mülün (G. 24/4)

Binâ kelimesi Arapça kökenlidir. Yapı, ev ve yapma, kurma gibi anlamları vardır (Devellioğlu 2013: 120). Divanda binâ kelimesi ile *seng-i binâ* ve *binâ-yı 'ışk* tamlamasının kullanıldığı görülmektedir.

¹⁸³ G. 8/1, G. 29/1.

¹⁸⁴ G. 8/1, G. 41/1.

¹⁸⁵ K. 1/25.

¹⁸⁶ G. 24/4, MB. 5.

¹⁸⁷ K. 2/4, K. 2/4, K. 4/34, G. 31/3, G. 39/2, G. 66/3, M. 3.

¹⁸⁸ G. 74/1.

¹⁸⁹ G. 44/1, MH. 4, TB. 5/10.

Divanda bina ile aşk kelimesi arasında ilişki kurulmuştur. Beyitte aşk binasına nasihatçilerin öğütleri sel gibi gelse de zarar veremediği çünkü o yapının temeli melâmet taşı ile örüldüğü ifade edilmiştir.

Yok binâ-yı 'ışka seyl-i pend-i nâsıhdan hâlel
Kim ana seng-i melâmetle urılmışdur temel (G. 29/1)

Bünyâd ya da bünyat *esas, temel, yapı, binâ* anlamları vardır (Ayverdi 2010: 176). Beyitte *bî-bünyâd* temelsiz, dayanıksız olarak ifade edilmiştir. Dünyanın, fanilik seli yolunda temelsiz bir yapı olduğu, Nuh zamanından kalma, harap olmuş bir şehir olduğu anlatılmaktadır.

Cihân seyl-i fenâ yolında bî-bünyâdmış bildüm
Zemân-ı Nûhdan kalmış harâb-âbâdmış bildüm (G. 41/1)

Hane, Farsçadan Türkçeye geçmiş ve *ev, bina, ikametgâh; aile* vs. anlamı bulunmaktadır (Göyünç 1997: 552-553). Divanda hâne, bazı isimlerin sonuna eklenilerek Kâğıdhâne, semâ'hâne, meyhâne, ta'lîmhâne, yehûdîhâne, üstühâne, vahdethâne gibi kelimeler türetilmiştir.

Beden haste gönül hayrân u vâlih cân sad-çendân
İlige irdi geçdi üstühâne hançer-i hicrân (M. II/3-3)
Kalb-i 'Âşıkdur yirün şâd u ferahla tolmasun
Koma kim agyâr vahdet-hânene yol bulmasun
Sen bizümsin biz senün arada nâşî olmasun
Ey felâket 'âlemi ehlen ve sehlen merhabâ (M. III/6)

Divanda *hâne-i ümmî, sehâb-ı hâne, hâne-i zenbûr, hâne-i dil, hâne-i hammâr, esâs-ı hâne-i şer'* tamlamaları ile karşılaşmıştır. Âşık Çelebi ilgili beyitlerde haneyi, gönül ve arı peteğine benzetmiştir.

Hecr ile çökmüş idi hâne-i dil
Tîr-i yâr irişüp tayandurdum (G. 31/3)
Tâ ki hurrem-bâl u mâl-â-mâl ide şehd-i şifâ
Hâne-i zenbûr gibi sîneni efgâr kıl (G. 39/2)

Kulûbe; kerpiç, saman, odun vb.nden yapılmış küçük, basit evdir (Ayverdi 2010: 711). Divanda *benim külbem* isim tamlaması kullanılmıştır. Şair, sevgilinin güzelliğinin güneşi her yerde doğup parlarken onun kulübesinde talih güneşinin bir gün olsun doğmadığını dile getirmiştir.

Cemâlün mihri her yirde olurken gün gibi tâli'
Tulû' itmez benüm külbemde hiç birgün 'aceb tâli' (G. 74/1)

Mesken, “konaklama ve geceleme yeri anlamındaki mesken fıkıh terimi olarak bir kişi veya ailenin sürekli oturmak amacıyla yerleştiği yeri ifade eder” (Döndüren 2004: 316-317). Divanda 3 yerde tespiti yapılan mesken kelimesi, mekân anlamında kullanılmıştır. Şair sevgilinin kapısının eşığının onun meskeni olduğunu söylemektedir.

İtlerün yâr u enîsüm âsitânun meskenüm
Devletünde şimdi şâhum begligüm vardur benüm (G. 44/1)

Hânümân, hân mân kelimesi sözlükte ev, bark, yuva, aile anlamına gelmektedir (Ayverdi 2010: 470). Şair beyitte künc ve hânümân kelimelerini ev, bark, yuva anlamında kullanılmıştır. Âşık Çelebi beyitte belâ köşesini, aşkın derdi ve iniltisi mihnet ve gamı olarak görmektedir. Daha sonra da eğer hânümânımı (evimi, yuvamı), malımı, mülkümü, işimi ve gücümü sorarsan (hepsi budur) diyerek cevap vermiştir.

Belâ künci vü derd-i ‘ışk u zârı mihnet ü gamdur
Sorarsan hânümân u mülk ü mâl kâr u bârumdan (G. 59/4)

3.1.2. Çadır, Hayme, Sâyeban, Otag

Çadır kelimesinin Türkçenin çeşitli lehçelerinde *çatur*, *çatır*, *çâçır*, *çâşır* gibi şekilleri bulunmaktadır (Bozkurt 1993: 158).

“Osmanlı çadırları topak ev, tek direkli, iki veya üç direkli, şemsiye biçimi çadır ve sâyeban olmak üzere beş grupta toplanır” (Çürük 1992: 162).

Çadırın orta kısmında *ateş yeri* veya *korluk* adı verilen genellikle ısınma, bazen de yemek pişirme amacıyla yakılan ocak vardır. Çadırın kapısından girildiğinde tam karşıya gelen kısma *tör* denilir. Bu yere duvar boyunca *yük* denilen sandıklar, heybeler, büyük çuvallar ve bohçalar dizilir. Önlerine halı veya keçe serilerek oturulur (Bozkurt 1993: 159).

Sâyeban kelimesinin gölgelik, büyük çadır, otağ anlamları vardır (Ayverdi 2010: 1069). Divanda sâyeban gölgelik manasında kullanılmış ve güneş kelimesiyle teşhis sanatını oluşturmuştur. Şair, güneşe insana ait bir özellik yükleyerek övülenin

güzelliğinin parlaklığına hararet değmemesi için yüzüne günlük eylediğini ve bulutu gölge tuttuğunu dile getirmiştir.

Harâret irmesün tâb-ı cemâlünden diyü hûrşîd
Yüzine günlük eyleyüp sehâbı sâyebân tutdı (G. 10/4)

Âşık Çelebi Divanı'nda hayme 4 yerde¹⁹⁰ tespit edilmiştir. Hayme kelimesi de çadır anlamındadır. Çadır şekli sebebiyle gökyüzü, gül ve başaşağı çevrilmiş kadeh olarak tasavvur edilir (Sefercioğlu 2001: 88).

İlgili beyitte gül, ordu komutanına benzetilmiştir. Gülün çiçeklerden alaylar kurduğu ve çadırlar kurup süslediğinin tasviri yapılmıştır.

Haymeler kurmuş alâylar bağlamış ezhârdan
Dirnegi var bâgda benzer sipahsâlâra gül (K. 4/33)

Aşağıdaki beyitte Âşık Çelebi, hayme kelimesi ile *hayme-i dîn* tamlamasını kullanmıştır. Burada din çadırının sütunu, İslam eyvanının (sarayının) direğidir.

Hayme-i dîne sûtûn eyvân-ı İslâma 'imâd
Devr-i eflâk-ı kemâl u dânişe mihver kalem (K. 7/4)

Eski Türkçedeki kullanımı *otag* olan kelime çadır anlamının yanında büyüklere mahsus yüksek etekli geniş ve süslü çadır anlamları da vardır (Ayverdi 2010: 955). Otag divanda sadece aşağıdaki beyitte saray anlamında verilmiştir. Şair tacı, tahtı ve sarayı olmasa da külhan köşesi olduğunu söylemiştir.

Okinur hutbe-i nâlem kazılır sikke-i dâgum
Otag u tâc u tahtum yog ise külhen bucagum var (G. 83/5)

3.1.3. Kasr, Saray, Bargâh

Arapça bir kelime olan “kasır, genellikle şehir dışında yer alan ve sürekli oturmak için yapılmamış, hükümdara ait Osmanlı konut yapısına verilen isimdir. *Saray* ise hükümdar ya da bir üst düzey yöneticisi için yapılmış büyük konut olarak tanımlanmaktadır” (Sözen'den aktaran Abbasoğulları 2021: 964).

Divanda kasr, 7 yerde¹⁹¹ tespit edilmiştir. Kasr kelimesi ile *kasr-ı kadr*, *kasr-ı refî*, *kasr-ı vüçûd*, *sadr-ı kasr-ı cân*, *kasr-ı 'adû*, *kasr-ı gülî* tamlamaları divanda geçmektedir. “Kasr yüksekliği, güzelliği, tavanının kubbeli oluşu ve geçiciliği

¹⁹⁰ K. 4/33, K. 7/4, G. 55/1, M. II/2-1.

¹⁹¹ K. 3/21, K. 6/21, K. 11/92, K. 14/44, K. 14/123, K. 14/232, G. 82/4.

sebebiyle dünya, çarh, gülistan, Haremü'l kuds, Beytü'l haram, Cennet, bâğ-ı İrem ve incilerle dolu bir sadef olarak hayal edilir.” (Sefercioğlu 2001: 86).

Beyitlerde *kasr* sözcüğü ile değer sarayı, yüce saray anlamında yüksekliği ve güzelliği vurgulanmıştır. Şair, övülenin yücelik sarayının eyvanı ile arşı eş değer görmüş ve bir diğer beyitte de övülenin yüce sarayında gök küresi döndüğünden bahsetmiştir.

Kemend-i hîle ile ana ırgürmez gezend a'dâ
Olupdur 'arş ile hem-tâk kasr-ı kadrün eyvânı (K. 3/21)
Çarh urur kasr-ı refi'ünde senün çarh-ı felek
Şem'-i hûrşîd ile ey mâh çü fânûs-ı hayâl (K. 6/21)

Divanda *serây* kelimesi 10 yerde¹⁹² geçmektedir. “Halvet, yalnızlık, halktan uzak durmak, uzlete çekilmek gibi manalara gelmektedir. Arada Hak'tan başka bir şeyin olmaması, Hak ile muhadese demektir. Şiirlerde gönlün, sadece Hak'la olmasından kaynaklanan yalnızlık hâli, halvet, saraya teşbih edilmek suretiyle taltif edilmiştir” (Abbasoğulları 2021: 695). *Serây* kelimesi *perde-i halvet-serây*, *bustân-serây*, *serây-ı 'ilm*, *halvet-serây-ı kalbi* terkiplerle birlikte kullanılmıştır. Bu tamlamalardan *perde-i halvet-serâyun* ifadesi ile halvet sarayının perdesinin iri gözlü hurilerin saç tellerinden dokunduğu dile getirilmiştir.

Mirvaha-cünbân ser-i vaktün per-i kerrûbiyân
Perde-i halvet-serâyun târ-ı mûy-ı hûr-ı 'în (K. 11/33)

Şair aşağıdaki beyitte *halvet-serây-ı kalbi* tamlaması ile gönül evini kastetmektedir. Sevgilinin kirpiğinin haberci okunun ecel haberini ulaştırdığında canını ve gönlünü çıkarıp kalbinin halvet sarayını (gönül evini) boşalttığını söylemiştir.

Ecel peygâmın iblâğ itdi çünki peyk-i peykânun
Savup cân u dili halvet-serây-ı kalbi boş itdüm (G. 42/3)

3.2. Askeri Yapılar ile ilgili Maddî Kültür Unsurları

3.2.1. Hisâr

Arapça kökenli kelime olan *hisâr*, bir yerin korunması için yapılan yüksek duvarlı, kuleli, bazen etrafı hendeklerle çevrili küçük kale anlamına gelir (Ayverdi

¹⁹² K. 11/33, K. 11/86, K. 14/34, K. 14/50, K. 14/66, K. 14/139, K. 14/191, G. 24/4, G. 42/3, M. II/4-1.

2010: 510; Devellioğlu 2013: 427). Divanda 4 yerde¹⁹³ tespiti yapılmıştır. Aşağıdaki beyitte şair övülen için, öyle bir kale hisar ettin ki Doğu'nun en yüksek kulesi gibi, gün gibi burca sultanın fetih sancağı dikilmiştir, demektedir.

Ne kal'a ki hisâr itdün misâl-i kulle-i hâver
Dikildi gün gibi burca livâ-yı feth-i sultânî (K. 3/14)

Şair ilgili beyitte sabahleyin gökyüzünde dünyayı süsleyen güneşe baktığında kalenin üzerinde padişahın sancağı dikilmiş sandığını dile getirmiştir.

Hisâr üzre dikilmiş pâdişâhun sancagı sandum
Seher gökde nazar kıldukda mihr-i 'âlem-ârâya (K. 13/12)

3.2.2. Kal'a

Sözlükte *kökünden koparmak, kazımak* anlamındaki *kal'* kökünden türeyen *kalaa tırmanılması zor, çıkılamayan bir dağdan kopan büyük kaya parçası veya dağ gibi büyük* bulut manasına gelmektedir. Dağ başlarına inşa edilen muhkem yapı anlamındaki kal'a (kale) kelimesinin de bundan geldiği kaydedilir (Eyice 2001: 234)

Kal'a, kale kelimesinin eski metinlerde geçen asıl halidir. Kale askerî mimari eser çerçevesinde ele alınır (Ayverdi 2010: 606; Eyice 234). Âşık Çelebi Divanı'nda kal'a ismi 5 beyitte¹⁹⁴ tespit edilmiştir. İlgili beyitte *kal'a-ı mînâ* tamlaması ile gökyüzü kastedilmektedir. Seher vakti, mavi kalenin tahtında oturan hükümdarın, yeryüzüne gök rengine ipekten bir hil'at giydirdiği ifade edilmiştir.

Seher-geh Hüsrev-i mesned-nişîn-i kal'a-ı mînâ
Geyindi bir zemînî âsumânî hil'at-ı dîbâ (K. 1/1)

Aşağıdaki beyitlerde kale kelimesi gerçek anlamında Eğri Kalesi, Hayber Kalesi ve Peç Kalesi olarak kullanılmıştır.

Kaşun çîn eyleyüp bir göz ucıyla egri bakmışdur
Yıkılsun kal'a-i Egri el urma hiç ok u yâya (K. 13/16)
Gerek himmet ki Câbülkâ vü Câbülsâ ola râmun
Ne minnet kal'a-i Peç fethine teshîr-i Maltaya (K. 13/19)
'Alî-misâl alup Zülfekar-ı şî'rüm ele
Dil-i 'adûyî alam hemçü kal'a-i Hayber (K. 14/236)

¹⁹³ K. 3/14, K. 13/12, K. 14/55, G. 64/5.

¹⁹⁴ K. 1/1, K. 3/14, K. 13/16, K. 13/19,

3.2.3. Burc

Kale surlarının gerekli yerlerine yapılan savunma kulesi; hisar çıkıntısı, kule anlamına gelmektedir (Ayverdi 2010: 172; Devellioğlu 2013: 128). Dört köşe, çok köşeli veya yuvarlak yüksek binaya da kule denilir. (Ayverdi 2010: 710). Divanda burc kelimesi kule anlamında kullanılmıştır.

Ne kal'a ki hisâr itdün misâl-i kulle-i hâver
Dikildi gün gibi burca livâ-yı feth-i sultânî (K. 3/14)
Eger ki kulle-i Kâf ola kelle-i a'dâ
İderdi hurd anı darb-ı dest-i gürz-i girân (K. 9/22)

Divanda *burc-ı çarh* tamlaması feleğin kulesi anlamında kullanılmıştır. Şair gözyaşlarının ordusu, murad ülkesini fethetse şaşılır mı diyerek tecâhül-i 'ârif sanatına; çünkü her an ah bayrağını gök burcuna diker diyerek de mübalağa sanatına yer vermiştir.

'Aceb mi alsa diyâr-ı murâdî 'asker-i eşk
Ki her dem âh livâsını burc-ı çarha diker (K. 14/238)

Âşık Çelebi Divanı'nda *burc-ı beden* tamlaması ile kalenin yüksek kulesi aynı zamanda âşığın beden burcu ifadesine yer verilmiştir. Beyitte aşk sultanı kılıcıyla beden kalesini almasaydı, âşığın beden burcu kanlı başlarla dolmazdı tasavvuru yapılmıştır.

Kılıc ile almasaydı ten hisârın şâh-ı 'ışk
Kanlu başlar tolma idi 'Âşıkâ burc-ı beden (G. 64/5)

3.3. Ölümle İlgili Mimarî Unsurlar

Divanda adı geçen ölümle ilgili mimarî unsurlar kabir ve mezardır. Bu unsurlar toplam 21 yerde kullanılmıştır.

3.3.1. Kabir, Mezar, Seng-i mezar, Seng-i lahd

Arapça kökenli olan *kabir* ölünün gömüldüğü yer anlamına gelir. Türkçede de *mezâr* kabirle yakın anlamlı olarak kullanılan mimarî unsurlardandır (Demirci 2001: 33; Devellioğlu 2013: 549).

Divanda kabir 10 yerde¹⁹⁵, mezâr 11 yerde¹⁹⁶, seng-i mezâr 1 yerde¹⁹⁷ ve seng ü lahd 2 yerde¹⁹⁸ kullanıldığı tespit edilmiştir. Kabr ile *der-bend-i kabr*, *sîne-i kabr*, *kabr-i ‘uşşâk*, *kabrümün nergisleri* ve *kabrüm üsti*, *sûz-ı giyâhı kabrüm* tamlamaları; mezar ile de *mezârum üsti*, *levh-i mezâr*, *mezâr-ı ‘ışk*, *seng-i mezâr* tamlamaları kurulmuştur. Divanda kabir, mezâr kelimeleri genel olarak gerçek anlamında kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair, sabah rüzgârının sevgilinin kapısının önündeki diken ve çerçöpü getirdikçe, kabrinin (mezarının) üstünde servi ve yasemin yeşerdiğini söylemektedir:

Hâr u hâşak-ı der-i yâri getürdükce sabâ
Kabrüm üstünde bulur serv ü semen neşv ü nemâ (G. 2/1)

Şair ilgili beyitte dostlarına seslenerek mezarının üstünde görülenin süsen değil gönlüne acımasız feleğin sapladığı hançerlerdir, demektedir.

Dostlar süsen degüldür kabrüm üzre görinen
Sîneme hançerler urmuşdur siphr-i bî-emân (G. 52/3)

Beyitte “O servi boylu sevgilinin ayağına yüzümü süremedim, öldüm. (Bari) Mezarımın başucuna servi diken” diyerek sevgiliye kavuşamamanın verdiği hasretin telafisi olarak mezarının başına bir servi dikilmesini istemektedir. Çünkü servi hem sevgiliyi hatırlatır hem de âşığın ölümden sonra bile sevgiliye olan aşkını anlatmaktadır.

Öldüm ol servün ayagina yüzüm süremedüm
Serv dikün başum ucında mezârumda benüm (G. 32/2)

Şair bir daha kıymete seslenmekte ve kıyametin yolunun kenarında olduğunu söylemektedir. Mezarının toprağında açan nergisleri şair, sevgilinin özlemle bakan gözlerine bezetmiştir.

Hey kıyâmet kandasın kim reh-güzârundan yana
Çeşm-i hasretdür mezârum hâkinün nergisleri (G. 12/3)
Seng-i mezâr, seng ü lahd tamlamaları mezar
Degül seng-i mezâr i’câz-ı la’lünle şehîd-i ‘ışk
Dirilüp yine ölmege elin açup du’â eyler (G. 105/3)

¹⁹⁵ K. 14/286, G. 2/1, G. 2/3, G. 52/1, G. 52/3, G. 52/4, G. 52/4, G. 52/7, G. 66/5, G. 67/2.

¹⁹⁶ K. 14/288, G. 12/3, G. 32/2, G. 40/2, G. 52/2, G. 52/5, G. 59/5, G. 73/5, G. 76/3, G. 105/3, G. 106/4.

¹⁹⁷ G. 105/3.

¹⁹⁸ K. 14/289, MH. 4.

Lahd, ölüyü kabre defn etmek, kabrin yanına oyulan yarık anlamlarına gelir. Ölü bu oyulan yere konularak defn işlemi gerçekleştirilir. Duvarları taş ve tuğla ile yapılmış kapak taşı ile örtülü mezar ya da mezar odasına lahid denilir (Aybek 1989: 84). İlgili beyitlerde seng ü lahd tamlaması kullanılmış mezar

O hâbde bana kıl rûyetün senün rûyâ
Şu dem ki seng ü lahd ola bâliş ü pister (K. 14/289)
Meskenün sırça serây olsa gey ehl-i hîred
Gâh evc ü geh hazîz itse mekânun nîk ü bed
Âhir anı sarr idüp zîr ü zeber seng-i lahd
Olsa kumlar sağışınca 'ömrüne hadd u 'aded
Gelmeye bu şîşe-i çarh içre bir sâ'at gibi (MH. 4)

3.4. Su ve Temizlik ile ilgili Mimarî Unsurlar

3.4.1. Çâh, Kuyu

Farsça bir kelime olan çâh/çeh kuyu, çukur anlamına gelir. Edebiyatta çâh kelimesi çeşitli yönlerden ele alınır. Hz. Yusuf'un kardeşleri tarafından kuyuya atılması, Rüstem'in bir kuyuya atılarak öldürülmesi, Bîjen adlı şehnâme kahramanının bir kuyuda saklanması, Hz. Ali'nin ilahî sırrı bir kuyuya söylemesi vs. kullanılır (Pala 2022: 96).

Divanda çâh 3 yerde¹⁹⁹, çeh 2 yerde²⁰⁰ tespit edilmiştir. Âşık Çelebi Divanı'nda da çâh ile Hz. Yusuf beyitlerde tenasüp içinde verilmiştir. Göğün güneşini sanki bir Yunus balığı yuttuğu ve onun da kuyuda Yusuf gibi karanlıkta olduğu dile getirilmiştir.

Yûnus-ı hurşîdi benzer yutdı mihr-i âsumân
Çâhda Yûsuf gibi oldı yahûd mesned-nişîn (K. 11/12)

İlgili beyitte Hz. Yûsuf güneşe benzetilmiştir. Seher vaktinin sahibi olan güneşin doğuşunu şair, kuyudan kovayla çıkarılan Yusuf'a benzetmiştir.

Meger ki togdı günü mâlik-i seher-gâhun
Ki çıkdı çâhda delv ile Yûsuf-ı hâver (K. 14/2)

Şair, ilgili beyitte kuyunun dibinden de göyüzünün izlenebildiğini vurgulamıştır.

Kanda ben kanda niyâz-ı hazret-i şâh-ı cihân
Lîk ka'r-ı çehden olunur rasad çarh-ı berîn (K. 11/93)

¹⁹⁹ K. 11/12, K. 14/2, M. 5/V-5.

²⁰⁰ K. 11/93, K. 14/31.

Aşağıdaki beyitte *çeh-i devât* tamlaması ile kastedilen mürekkep çukurudur. Beyitte kalemin mürekkep hokkası çukurunda nice mavi mürekkep çekip gözlem yaptığını ifade etmiştir.

Çeh-i devâtda hâme rasad çeküp niçe nîl
Gözetse çarh-ı ma'ânîde seyr-i necm-i fikr (K. 14/31)

3.4.2. Çeşme

Çeşme kelimesi Farsçada *göz* anlamındaki *çeşm*den geldiği genel olarak kabul edilir. Su çıkan kaynak, pınar ve gözlere çeşm ismi verilmesinden dolayı akıtıldığı küçük yapılara da çeşme denilmiştir (Eyice 1993: 277). Çeşmesar ise çeşmesi, pınarı çok olan yer olarak sözlükte

geçmektedir (Ayverdi 2010: 225).

Divanda çeşme 7 beyitte²⁰¹, çeşmesar 1 beyitte²⁰² tespit edilmiş ve *çeşme-i hûrşîd-i münfecir*, *çeşmesâr-ı lutf u cûdun*, *çeşme-i hayvân*, *hâl-i Hızr u çeşme-i hayvân*, *merdüm-i çeşme* tamlamalarına ulaşılmıştır. Aşağıdaki beyitlerde çeşme ile kastedilen ölümsüzlük suyudur.

Çeşme-i hayvân gibi zulmetde kalmışdı güneş
İrmemişdi ana Hızr-ı subh-ı İskender-leyin (K. 11/8)
La'lüne hattuna hatt reyhânı yazmışdur temâm
Hâl-i Hızr u çeşme-i hayvânı yazmışdur temâm (G. 48/1)

İlgili beyitte *çeşme-i hûrşîd* (güneşin çeşmesi) güneşin doğduğu yer olarak verilmiştir.

Çü oldı çeşme-i hûrşîd-i münfecir fecre
Reşâş-ı nûr ile toldı sipihr ser-tâ-ser (K. 14/4)

Çeşme, övülenin adalet dağıtan eli olarak tasavvurlarda yer alır (Sefercioğlu 2001: 88). Âşık Çelebi Divanı'nda da övülen için adalet ve insafın, lütuf ve cömertliğin tatlı bir çeşme suyu olduğu vurgulanmıştır.

Nev-bahâr-ı 'adl u dâdun nazreten li'n-nâzirîn

²⁰¹ K. 11/8, K. 14/4, G. 48/1, G. 62/3, G. 66/2, G. 73/4, M. 5/VI-3.

²⁰² K. 11/80.

3.4.3. Hamâm, Hammâm

Arapçada ısıtmak, sıcak olmak anlamındaki hamm, hamem kökünden türeyen hamam, hammâm kelimesinin sözlük anlamı ısıtan yer anlamına gelmekte olup yıkanma yeri

manasında kullanılmaktadır (Eyice 1997: 402).

Hamam, suyun ısıtılması suretiyle insanların yıkanması için yapılmış bir tesistir. Yer altından fişkıran, içinde kimyevî maddelerin varlığı sayesinde bazı hastalıklara karşı şifa verici özellikleri bulunan suların kullanıldığı yapılara da bazan hamam denilmekle beraber bunlara Türkçede kaplıca ve suyun genellikle tabii olarak sıcak oluşundan dolayı ılıca adı verilir. Kaplıcaları hamamlardan ayıran en önemli özellik büyük yıkanma mekânının ortasında bulunan geniş havuzdur (Eyice 1997: 402).

Divanda sadece bir beyitte gerçek anlamı ile verilmiştir. İlgili beyitte şair, hamamdan sevgilisinin çıkmasını beklemektedir. Eğer bu bekleme sırasında ölürsek varsın canımız çıksın, demektedir.

Tevakkuf idelüm hammâmdan cânânımız çıksun
Kayırmaz intizâr ile ölürsek cânımız çıksun

(G. 66/1)

3.4.5. Külhen, Külhan

Han, hamamlarda döşeme altında bulunan ve suyu ısıtmak için ateş yakılan yer, kapalı büyük hamam ocağıdır (Ayverdi 2010: 726; Devellioğlu 2013: 615). Divanda sadece bir beyitte külhen kelimesi geçmektedir.

Beyitte hamam ocağı anlamında verilmiştir. Şair, feryadının hutbe gibi okunduğunu, dağlarının (aşk yaralarının) sikke gibi kazıldığını söylemektedir. Ayrıca tahtı, tacı, otağı olmasa bile hamam ocağında bir köşesi olduğunu da eklemektedir.

Okınur hutbe-i nâlem kazılır sikke-i dâğum

Otag u tâc u tahtum yog ise külhen bucagum var (G. 83/4)

3.5. Dînî Hayatla İlgili Mimarî Unsurlar

Âsitân, câmi‘, dergâh, deyr, Kâbe, kiblegâh, mescid, secdegâh, tekyegâh divanda adı geçen dînî hayatla ilgili mimarî unsurlardır. Bu unsurlar toplam 45 beyitte tespit edilmiştir.

3.5.1. Câmi‘, Kiblegâh, Secdegâh

Arapça *cem* ‘ kökünden türeyen *toplayan, bir araya getiren* anlamındaki *câmi‘* kelimesi, başlangıçta sadece cuma namazı kılınan büyük mescidler için kullanılan *el-mescidü’l-câmi‘* (cemaati toplayan mescid) tamlamasının kısaltılmış şeklidir. X. yüzyılın başlarında bu ibadet mekânları sadece cami olarak anılmıştır (Önkal-Bozkurt 1993: 46; Abbasoğulları 2021: 687).

Divanda 4 yerde ismi geçen *câmi‘* 3 beyitte²⁰³ kişi adı olarak 1 beyitte²⁰⁴ ise toplayan, bir araya getiren anlamında kullanılmıştır. İlgili beyitte Allah’ın ayetlerini ve Peygamberin sırlarının toplayan Kur’an-ı Kerim’in yüceliği söylenmiştir.

Şâhdur çün câmi‘-i âyât-ı Hak sırr-ı Resûl
Nutk-ı Hakdur cân kulagıyla sözün eyle kabûl
Nasb u ‘azlinden kazânun ‘Âşıkâ olma melûl
Ger huzûr itmek dilerse ey Muhibbî fârig ol
Olmayı vahdet makâmı gûşe-i ‘uzlet gibi (MH. 5)

Kiblegâh, divanda bir kez *semât-ı kible-geh-i ‘acz* ifadesi ile kullanılmıştır. Şairin gönlü, kibleyi gösteren mihrap gibi çaresiz olsa da sonunda aczin kiblesine yöneldiğini belirtmiştir.

Semât-ı kible-geh-i ‘acze togrulur âhir
Egerçi kible-nümâ gibi dil olur muztarr (K. 14/41)

Secdegâh Arapça-Farsça secde yeri anlamında birleşik bir isimdir. Secde-geh, secde-gâh divanda 2 beyitte²⁰⁵ tespit edilmiştir. Beyitlerde secde-gâh, secde-geh ile mihrâb, âsitân kelimeleri arasında tenasüp kurulmuştur. Şair gönül aleminde kimseye baş eğmediğini fakat sevgilinin kaşı mihrap olursa onun secde yeri olacağını da dile getirmiştir.

Kimseye egmez idüm başı gönül ‘âlemde

²⁰³ K. 6/5, G. 92/5, TB. 2/7.

²⁰⁴ MH. 5.

²⁰⁵ G. 33/2, G. 62/2.

Eger olsa kaşı mihrâbı benüm secde-gehüm

(G. 33/2)

İlgili beyitte şair, sevgilinin eşiğini secde yeri olarak görmekte ve onun ayakkabısındaki demiri mihrap bildiğini söylemektedir. Ayrıca gökyüzünden alemini aydınlatan güneşin (bile) yüzünü ona çevirdiğini de mübalağalı bir şekilde tahayyül etmiştir.

Na'lçen mihrâb idindi âsitânun secde-gâh
Âsumândan mihr-i 'âlem-tâb dönderdi yüzün

(G. 62/2)

3.5.2. Âsitân, Dergâh, Tekye

Farsçada *kapı eşiği*, *kapı dibi*, *eşik yanı* gibi anlamlara gelen *âstan* kelimesinden türetilmiş olup Türkçede *âstâne* veya *âsitâne* şeklinde telaffuz edilir (Tanman 1991: 485). Âsitâne kelimesinin aynı zamanda dergâh, tekke, büyük zâviye, âsitâne gibi anlamları vardır (Ayverdi 2010: 74).

Âsitân divanda 10 beyitte²⁰⁶ geçmektedir. Beyitlerde âsitân ile *âsitân-ı pâdişâh-ı 'âlem*, *âsitânun kehf-i*, *âsitânun meskenüm*, *âsitânun secde-gâh*, *senün âsitânun* tamlamaları kullanılmıştır. Âsitân aşağıdaki beyitlerde övülenin eşiği olarak verilmiştir.

Nâme irsâl eyleyüp her gün şu'â'-ı mihr ile

Âsitânundan debir-i çarh eyler cer kalem

(K. 7/19)

Rıf'atün tâkına bir pâye sipihr-i nüh-tak

Âsitânunda hilâlün yiridür saff-ı ni'âl

(K. 6/20)

Ey penâh-ı 'adl u dâd u merkez-i dünyâ vü dîn

Âsitânun kehf-i mazlûmîn emânü'l-hâifîn

(K. 11/78)

Sürüp cenâb-ı harîmünde mûy-ı jûlide

Yemînler eyledi çün senün âsitânuna ser

(K. 14/178)

Dergâh tarikat mensuplarının topluca ibadet ve törenlerini yaptıkları yerdir. Dervişler ve şeyhler burada bulunur. Dergâhın büyük olanına âsitâne, küçük olanına ise zâviye denilir (Pala 2022: 112). Dergâh 7 beyitte²⁰⁷ geçtiği tespit edilmiştir. Dergâh kelimesi ile *halka-i dergâh*, *dergâh-ı a'lâya*, *dergâh-ı cânân*, *gerd-i dergâh* tamlamaları kurulmuştur.

Dergâh kelimesi sevgilinin eşiği, gönül, aşk mefhumlarıyla birlikte çeşitli teşbih ve mecazlara da konu olmuştur (Abbasoğulları: 693). Ancak bazı beyitlerde dergâh kelimesinin padişahlar için kullanıldığı da görülmektedir. Şair ilgili beyitte

²⁰⁶ K. 4/41, K. 6/20, K. 7/19, K. 11/78, K. 12/20, K. 14/178, G. 44/1, G. 44/5, G. 62/2, M. III/IV-5.

²⁰⁷ K. 12/19, K. 12/23, K. 13/23, K. 13/26, K. 14/181, G. 15/4, G. 72/5,

dergahına yüz süre ifadesini övülen için kullanmış âşık ile karınca arasında benzerlik kurmuştur.

Du'â nâmiyle geldi yüz süre dergâhuna 'Âşık
Süleymân 'askerinde sözle girsin mûr araya (G. 13/23)

Osmanlı Türkçesi metinlerinde tekke şeklinde yazılıp günümüzde tekke olarak kullanılan bir kelimedir (Kara 2011: 368). Divanda sadece aşağıdaki beyitte karşılaşmıştır. Beyitte gönlün, tekkeye teşbih edildiği görülmektedir. Âşık, erenlerin himmetine sığınıp aşk tekkesine geldiği söylenmiştir.

Erenler himmetine geldi 'Âşık tekke-i 'ışka
Seri sebz ile elde berg-i sebz ü ber-güzârdur (G. 91/5)

3.5.3. Deyr, Kilisâ

Kilise ve manastır anlamına gelen deyr divanda 3 yerde²⁰⁸, kilisâ 1 yerde²⁰⁹ geçmektedir.

Kilise, sözlükte; “birlik, topluluk, cemaat vb.” anlamlarına gelen “eklisya” kelimesinden türemiştir. Dinî bir terim olarak; Hz. İsa’nın getirdiği inanç sistemini benimseyenlerin ibadet ve dinî törenlerini düzenledikleri mabet olarak anlamlandırılır. Hristiyan mezheplerince kilisenin anlam ve fonksiyonu farklılık gösterebilmektedir. Katoliklere göre Hz. İsa tarafından kurulan ve ona inananların oluşturduğu topluluktur. Yani katoliklere göre kilise birlik, kutsallık, ve hidayete götüren bir emniyet yolu gibi özelliklere sahiptir. Ortodokslar kilisenin hem bu dünyaya hem de görünmeyen öteki âleme ışık tuttuğuna inanmaktadır. Protestanlar ise kiliseyi ibadetlerin edildiği ve Allah’ın emirlerinin sunulduğu bir mekân olarak görürler (Karagöz vd. aktaran Babür 2020: 175).

Dünya ve alem bir kilise olarak değerlendirilir. Sevgili de bu kilisedeki en güzel puta teşbih edilmektedir. Âşık, bu kilisedeki put gibi olan güzeli *Ferhâre büt-i* olarak görmektedir.

Her gice şeb-bûylar yakar buhûr-ı Meryemi
Deyrdür sahn-ı çemen anda büt-i Ferhâre gül (K. 4/12)

²⁰⁸ K. 4/12, K. 13/15, G. 26/4.

²⁰⁹ K. 13/15.

Şair aşağıdaki beyitlerde deyr ve kilisâ kelimelerini gerçek anlamında kullanmıştır.

Der-i deyr üzre subh u şâm çanlar çalınur sanman
Bilüp yıkılacağı mâtēm eylerler kilisâya (K. 13/15)
Germi fūrûşa kesb-i takarrüb murâd ise
Deyr-i mugâneye niçe yıllar kırâba çek (G. 26/4)

3.5.4. Kâ'be, Beytü'l-Harâm, Mescid-i Aksa.

Arapça bir kelime olan Kâbe, sözlükte *dört köşeli veya küp şeklinde olmak* anlamındaki *ka'b* (كعب) kökünden gelmektedir. Kelimenin çoğulu olan *ki'âb* kare şeklinde olan mekânların genel adıdır

(Ünal 2001: 14; Coşkun 2019: 111).

Kâbe, yeryüzündeki ilk ibadet yeridir, aynı zamanda namaz ve hacla ilgili belirli şartların yerine getirilmesi bakımından da önemlidir (Yaşaroğlu 2001: 21).

Kâbe'den bahsedilirken tenâsüp ve tedâiler dolayısıyla Hacerülesved, Zemzem Kuyusu, altın oluk, Makâm-ı İbrâhim, Safâ ve Merve gibi mekânlar; ihram, tavaf, sa'y gibi Kâbe'ye mahsus kıyafet ve davranışlar; telbiye ve ziyaret duaları ile hacca dair âyet ve hadisler zikredilmiştir. Bunların tefsiri sırasında nakledilen menkıbe ve hikâyeler zengin bir malzeme oluşturmaktadır. Kâbe edebî eserlerde Kâbetullah, Kâ'be-i Muazzama, Kâ'be-i Ulyâ, Beytullah, Beytü'l-atîk, Beytü'l-harâm, Beytü'l-ma'mûr, Harem-i şerif gibi adlar; Kâbe ziyareti, Kâbe yolu, Kâbe toprağı, Kâbe eşiğı, Kâbe örtüsü, Kâbe oluğı gibi kavramlar; Kâ'be-i didâr, Kâ'be-i derd, Kâ'be-i hâcât, Kâ'be-i maksûd, Kâ'be-i vasl gibi tabirlerle yer almıştır (Uzun 2001: 23).

Rivayete göre Kâbe, Nuh Tufanı'ndan önce de şimdiki yerinde vardı ve Âdem peygamber zamanından itibaren dünyadaydı. Nuh Tufânı'nda her yer su ile kaplanmadan önce Allah o binayı bugün tam Kâbe'nin üzerinde göğe çekmiş buna da Beyt-i Ma'mur denilmiştir. Tufandan sonra Nuh Peygamber tarafından eski yerine inşa edilmiştir. Mekke fethinden sonra Kâbe, putlardan temizlenmiş ve hicretin ikinci yılında Müslümanların kiblesi olarak belirlenmiştir. Kâbe'nin belirli zamanda ziyaret edilmesine de hac denilmektedir (Pala 2022: 245).

Kâbe, divanda 13 yerde²¹⁰ zikredilmiştir. Divanda Kâbe ile *tavâf-ı Kâ'be-i maksût, hatîm-i Ka'be-i ikbâl, taraf-ı Ka'be, Ka'b'örtüsü, Ka'be-i derin, Ka'be-mânend* tamlamaları kurulmuştur. Beyitlerde Kâbe ile tavâf, ihrâm, dergâh, secde, kible, kible-nümâ kelimeleri tenasüp içinde kullanılmıştır.

Şu 'â-ı şemsden idindi kendüye ihrâm	
Tavâf-ı Kâ'beye kasd eyledi bu zâl-ı zemân	(K. 9/3)
Tavâf-ı Ka'be-i maksûda olasın vâsıl	
'Adû zebûnun ola her zemânda çün kurbân	(K. 9/37)
Hatîm-i Ka'be-i ikbâl oldu dergâhun	
Ayagun öpmege yüz süriyenden el mi deger	(K. 14/181)
Irakdan eyleyelüm istilâm secde idüp	
Irak yakın idinür kible Ka'beyi yek-ser	(K. 14/182)
Îlâhî Ka'bede tasvîr ü büt revâ olmaz	
Neçeye dek tola dil nakş-ı sûret-i dilber	(K. 14/248)
Bildürür kişiye eflâk-ı cenâb-ı Hakkı	
Taraf-ı Ka'beyi 'Âşık nitekim kible-nümâ	(G. 3/5)

Sevgilinin güzellik unsurlarından olan yüzü divan şiirinde Kâbe'ye benzetilir. Aynı zamanda sevgilinin bir başka güzellik unsuru da kokulu saçlarıdır (Coşkun 2019: 123). Beyitlerde sevgilinin güzel kokulu saçları Kâbe'ye, Kâbe örtüsüne ve kâfiristâna benzetilmiştir.

Ka'b'örtüsü dir ehl-i nazar gerçi zülfüne	
Hey nice Ka'be örtisi dâm-ı belâdur ol	(G. 37/3)
Rûyuna 'azm itmiş iken kaldı zülfünde gönül	
Ka'beye 'azm itdi oldu kâfiristânda esîr	(G. 109/4)

Divan şiirinde âşık, sevgilinin erişilmezliğini kabul eder. Sevgiliye yaklaşmak mümkün olmadığı için âşık uzaktan aşkını sürdürür. Kâbe'ye ulaşmak da kolay değildir. Kul, Kâbe'ye uzaktan yönelir, teslimiyet gösterir. Beyitte de sevgilinin bulunduğu yere âşığın yaklaşması zordur. Âşık kendini Kâbe'ye uzaktan yönelen mümin gibi görmektedir.

Hürmet-i beyt-i harâm-ı haremün müşkildür	
Ka'be-mânend olalum sana ırakdan 'âşık	(G. 81/3)

Tasavvufa göre Kâbe bir semboldür. Asıl Kâbe, gönüldür. İlahî aşk gönülde tecellî ettiği için gönül de bir Kâbe sayılır. Allah'ın evi olduğu için de gönül ile benzerlik kurulur. Edebiyatta aşk, sevgi, güzellik, kavuşma vs. imajlar için Kâbe adı çokça anılır. Özellikle tenasüp yoluyla çok kullanılır. Sevgilinin yüzü ve mahallesi Kâbe'ye benzetilir. Âşık orada dolaşmakla Kâbe'yi tavaf etmiş olur (Pala 2022: 245).

²¹⁰ K. 9/3, K. 9/37, K. 14/181, K. 14/182, K. 14/248, G. 3/5, G. 20/1, G. 37/3, G. 41/5, G. 81/3, G. 104/4, G. 109/4, M. IV/3.

İlgili beyitte de sevgilinin kapısının Kâbe'si nerede bulunursa bulunsun, gönül doğruluğunu pusula edinen kimsenin yolu hep oraya çıkacağından bahsedilmiştir.

Kandaysa Ka'be-i derine togrıdur yolın
Kimün ki sıdk-ı dil gibi kible-nümâsı var (G. 104/4)

3.6. Eğlence Hayatıyla İlgili Maddî Unsurlar

3.6.1. Hâne-i Hammâr, Harâbât, Meyhâne

Günümüzde *meyhâne* şeklinde kullanılan kelime ile *hâne-i hammâr*, aynı kavram alanına girer ve Farsça birleşik isimler oluştururlar. Bu kelimeler içki içilen veyahut satılan yer manasına gelir (Pala 2022: 314; Onay 2021: 262; Tamer 2022: 15). Divanda meyhâne 2 yerde²¹¹, hâne-i hammâr ise 1 yerde²¹² kullanılmıştır. Beyitte meyhâne ile rindâne, işret, ıyş kelimeleri tenasüp içinde kullanılmıştır. Şair bayramın gelişini eğlence ve sefa alemine benzetmiş, gökyüzü meyhânesi olarak nitelemiştir.

Yine 'ıyd oldı rindâne saladur 'işret ü 'ıyş
Meh-i nevden felek meyhânesine asdılar çenber (G. 88/4)

İlgili beyitte *hâne-i hammâr* tamlaması ile sözü edilen meyhânedir. Gülün kişileştirildiği beyitte gülün bile övülenin insaflı zamanında meyhâneye gitmediği ifade edilmiştir.

Sıkluğı dindi dem-i 'adlünde sâz erbâbının
Devr-i insâfunda varmaz hâne-i hammâra gül (G. 4/34)

Harabat, meyhane manasında kullanılırsa da aslında büyük çaptaki içki ve eğlence yerlerinin ismine edilmektedir (Aybek 1989: 29). Mutasavvıflar göre hârabât ise bir tekke olarak ele alınır ve orada İlahî aşk şarabından içilip sarhoş olunulduğu söylenir. Harâbât da bu durumda neşe ve feyz kaynağı, gerçeğe ulaşılan yer yani tekke olur. Pîr-i harâbat ve pîr-i mugân da o tekkenin şeyhidir (Pala 2022: 192). Aşağıdaki ilgili beyitlerde de bu bilgiler yer almaktadır. İlk beyitte meyhane köşesindeki kırık bir testinin, Kubâd'ın ülkesinden ve Keykâvûs'un tahtından daha değerli olduğu söylenilmiş diğer beyitlerde ise *pîr-i mugan* tamlaması kullanılarak tekke şeyhinden bahsedilmektedir.

Kûşe-i kûy-ı harâbât u şikest olmuş sıfâl
Yegdür iklîm-i Kubâd Evreng-i Keykâvûsdan (G. 26/5)
Komaz dâmânını pîr-i mugânun elden ey 'Âşık

²¹¹ G. 83/2. G. 88/4.

²¹² K. 4/34.

Şu kim ârâm-gâh-ı râh-ı 'ışka reh-nümâ ister (G. 86/5)
Tâ kıyâmet şöyle bâkî ola fırkat korkarum
Olmaya cânân ile bir dahi vuslat korkarum
İrmeye pîr-i mugandan bana himmet korkarum
Yâ gıyase'l-müstagîsîn neccinâ mimmâ nahâf (TB. 6/2)

3.7. Ticaretle İlgili Mimarî Unsular

Divanda ticaretle ilgili olarak *bâzâr* ve *dükkân* kelimeleri geçmektedir. Bu unsurlar divanda 2 yerde kullanılmıştır.

3.7.1. Bâzâr

Güncel olarak *pazar* şeklinde kullanılan *bâzâr*, Farsça bir kelime olup sözlükte *alıcı ve satıcıların ticaret için belli zamanlarda toplandıkları üstü açık kamu alanı* (Kallek 2007: 194) olarak tanımlanmaktadır. Yemek anlamına gelen *bâ* ile bir şeyin çok bulunduğu yeri belli eden *zar* ekinden meydana gelmiş bir sözdür. Evvelce yemeğe dair şeylerin satıldığı yerlere denilirken sonra her türlü nesnenin satıldığı yerlere *alem* olmuştur. Ayrıca parlaklık, sürüm, kazanç mânâlarına da gelir (Aybet 1989: 116).

Âşık Çelebi Divanı'nda pazar kelimesi sadece aşağıdaki beyitte *şâhid-i bâzâr* tamlaması ile kullanılmıştır. Beyitte gülün elden ele dolaşarak perişan düştüğü ve gülün etekleri yırtılmış bir halde pazarda görülen bir güzele döndüğü ifade edilmiştir.

Elden ele vara vara oluban âvâre gül
Çâk-dâmân oldu döndi şâhid-i bâzâra gül (K. 4/14)

3.7.2. Dükkân

Divanda sadece aşağıdaki beyitte geçmektedir. Pazar unsurunda olduğu gibi *dükkân* da gerçek anlamından uzaklaşmıştır. *Dükkân* içinde perakende, öteberi satılan ya da imalat yapılan küçük işyeri demektir (Ayverdi 2010: 312). Divanda sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır. Beyitte gökyüzünün kararıp simsiyah olmasını şair boyacı dükkanına benzetmiştir.

Kara boya gök çivîd idüp metâ'ın müşteri
Reng-zer dükkânına dönmişdi târ olup zemîn (K. 11/6)

3.8. Eğitimle ilgili Maddî Kültür Unsurları

3.8.1. Debistan

Debistan; mektep, okul, edep öğrenilecek yer (edeb-istan) ve yazı öğrenilecek yer (debîr-istan) anlamına gelmektedir. Bu kelime Farsçada ilkokul anlamında

kullanılmaktadır (Aybet 1989: 28). Gönül sayfası, mektep levhasına (tahtasına); talih, silgiye benzetilmiştir. Şair gönül sayfası, mektep tahtasına benzer der ve ekler, oraya emelini hangi harfle yazsan kader gelir, siler demiştir.

Meselde levh-i debistâna döndi safha-i dil
Emel ne harfi ki sebt ide tâlî' anı siler

(K. 14/124)

3.9. Mimarî Yapının Bir Bölümünü Oluşturan Unsurlar

Harem, harîm, hışt, kubbe, mihrâb, ocag, sahn, zindan divanda tespit edilen mimarî yapının bir bölümünü oluşturan unsurlardır. Bu unsurlar divanda 39 yerde kullanılmıştır.

3.9.1. Harem, Harîm

Kelimesinin aslı Akkadcada *örtmek, gizlemek, başkalarından esirgemek* anlamlarındaki *haramu(m)* olan *harem*; Arapçada *korunan, mukaddes ve muhterem olan şey veya yer* manasına gelir. Ev, konak ve saraylarda genellikle iç avluya bakacak şekilde planlanan, kadınların yabancı erkeklerle karşılaşmadan rahatça günlük hayatlarını sürdürdükleri bölümlere *harem* adı verilir (Özaydın-Bozkurt 1997: 132). Başka bir sözlükte harem, herkesin girmesine müsaade edilmeyen, saygıdeğer ve kutsal yer; hac zamanda ihrama girilen yerden itibaren Ka'be'ye doğru olan kısmı olarak geçmektedir (Devellioğlu 2013: 378). Harem kelimesi divanda bir yerde *hürmet-i beyt-i harâm-ı harem* tamlaması ile geçmektedir. Beyitte sevgilinin bulunduğu yer, Kâbe'ye benzetilmiştir. Âşık, sevgilinin huzuruna varmaya cesaret edememiş ona uzaktan âşık olmakla yetinmiştir.

Hürmet-i beyt-i harâm-ı haremün müşkildür
Ka'be-mânend olalum sana ırakdan 'âşık

(G. 81/3)

Harîm ise biri için kutsal olan şeyler; harem dairesi, harem; evin içi gibi başkasına kapalı olan yer vs. gibi anlamları bulunmaktadır (Devellioğlu 2013: 382). Harîm divanda 7 yerde²¹³ tespit edilmiş ve *cârûb-ı harîm-i hassı, harîm-i istikâmet, harîm-i sun', harîm-i sâhat-ı sun', harîm-i vahy, cenâb-ı harîm* ile tamlama oluşturmuştur.

Aşağıdaki beyitte *harîm-i istikâmet* tamlaması kurulmuş kelimeye soyut anlam yüklenmiştir. Harîm yabancıların girmesinin yasak olduğu yer anlamına da

²¹³ K. 3/17, K. 11/109, K. 14/24, K. 14/44, K. 14/49, K. 14/69, K. 14/ 178.

gelmektedir. Aşağıdaki beyitte de şair, doğruluk makamının mukaddes alanına kabul edilenlerden olmayı istemektedir.

Umarum olam harîm-i istikâmet mahremi
İrişüp Hakdan nidâ mümtâz olıcak mücrimîn (K. 11/109)

Şair aşağıdaki beyitte insan bedenini bir saraya, gözleri de o sarayın pencerelerine benzetmiştir. Beyitte İlahî sanat meydanının mukaddes alanına bakabilmek için, varlık sarayına bu iki pencere (göz) konulduğunu tahayyül edilmektedir. Gözlerin asli işlevi sadece maddi âlemi görmek için değil kâinatta tecelli eden Allah'ın sanatını seyretmek için verilmiş bir nimettir.

Harîm-i sâhat-ı sun'a nezâre kılmagiçün
Konıldı kasr-ı vücûdunda bu iki manzar (K. 14/44)

3.9.2. Hışt, Tuğla

Farsça hışt kelimesi kerpiç, tuğla anlamına gelmektedir (Ayverdi 2010: Divanda 3 yerde hışt kelimesine ulaşılmıştır. Beyitlerde gerçek anlamında tuğla ifadesi olarak geçmektedir. Divandaki beyitlerde hışt kelimesi *hışt-ı sîm ü zer* tamlaması oluşturmuştur. Beyitlerde devlet hazinesinin altın ve gümüş tuğlalarla cennet gibi olduğu dile getirilmiştir.

Cinân-âsâ yapıldı hışt-ı sîm ü zerle beytû'l-mâl
Ana mi'mar-ı mi'yâr-ı sahîhün olalı bânî (K. 3/10)
Hışt-ı sîm ü zerle ma'mur oldu 'adn-âsâ bugün
Olalı mi'mâr ana üstâd-ı bünyân-ı şeref (K. 8/14)
Behište döndi anun sa'yi ile beytû'l-mâl
Ki oldu hep der ü dîvârı hışt-ı sîm ü zer (K. 14/164)

3.9.3. Kubbe, Târem

Kubbe, yarım küre biçiminde mimarî örtü ögesidir. Aynı zamanda caminin örtü unsurudur. Divan şiirinde *kubbe*, *kıbab*, *günbed* gibi kelimelerle ifade edilmiştir. Türk ve İran mezar yapısına da kümbet denilir (Abbasoğulları 2021: 689). Ancak Âşık Çelebi Divanı'nda bu kelime mezar yapısından ziyade kubbe mimarî ögesi olarak verilmiştir.

Kubbe, köken olarak saray mimarîsinden doğduğu için güç, ihtişam ve otoritenin sembolü olarak şiirlerde de yerini almıştır (Karadeniz 2018: 509).

Âşık Çelebi Divanı'nda kubbe 3 beyitte²¹⁴, kıbab 3 beyitte²¹⁵ ve târem 1 beyitte²¹⁶ tespit edilmiştir. *Kubbe-i mînâ, kubbe-i gerdûn, felek-i nüh-kıbâb, nüh-kıbâb, nüh kıbâb u katre* tamlamaları divanda geçmektedir. Kubbe, yüksekliği ve şekli sebebiyle, gökyüzü, habbe ve saltanat olarak düşünülür (Sefercioğlu 2001: 89). Divanda da kubbe daha çok bu anlamlarından *gökyüzü* ile ilişkili olarak verilmiştir.

Gulgulundan tabl-veş âhir tehî olur felek
Şimdi ger kûsun hurûşın kubbe-i mînâyâ sal (G. 40/3)
Dûd-ı âhum her gice âfâkı deycûr itmese
Yanmaz idi kubbe-i gerdûnda kandîl-i peren (G. 64/2)

Felek kelimesi de beyitlerde gökyüzü anlamında kullanılmıştır. Felek (dünya), kubbeye teşbih edilmiştir (Abbasoğulları 2021: 689). Âşık Çelebi dokuz kat feleği dokuz kubbe olarak tahayyül eder.

Kadd-i nigâr gibi bülend eyle himmetün
Âhun 'alemlerin felek-i nüh-kıbâba çek (G. 26/3)
Terk it bekâ hevâsını bu nüh-kıbâbdan
Kıl i'tibâr câm-ı mey üzre habâbdan (G. 56/1)
Habâbı nüh kıbâb u katresi 'ummânken anun
Karâr itdi dil-i 'âşık da bahr-i bî-kenâr-ı 'ışk (G. 76/5)

3.9.4. Mihrâb, Kible-nümâ

Mihrâb; camilerde, mescidlerde yönelinen taraftaki duvarda bulunan ve imamlık edene ayrılmış olan oyuk ve girintili yer (Devellioğlu 2013: 751) manasına gelmektedir. Mecazen ümit bağlanılan yer ve sevgilinin kaşları için kullanılır (Devellioğlu 2013: 751). Âşık Çelebi de *kaşı mihrâb* tamlamasını sevgilinin kaşları için kullanmıştır. Şair, gönül âleminde başını kimseye eğdirmediğini eğer sevgilinin kaşını mihrâb yaparsa orasının secde yeri olacağını söylemektedir. Aynı şekilde diğer beyitte de sevgilinin kaşlarını mihrâb yaptığı her imam gibi yüzünü mihrâba çevirdiği ifade edilmiştir.

Kimseye egmez idüm başı gönül 'âlemde
Eger olsa kaşı mihrâbı benüm secde-gehüm (G. 33/2)
Tâk-ı ebrûn eyleyüp fârîg salât u kibleden
Her imâmın nitekim mihrâb dönderdi yüzün (G. 62/4)

²¹⁴ K. 14/14, G. 40/3, G. 64/2.

²¹⁵ G. 26/3, G. 56/1, G. 76/5.

²¹⁶ K. 1/3.

Divanda mirâb 4 beyitte²¹⁷ ve kible-nümâ 4 beyitte²¹⁸ isimleri geçmektedir. *Tâk-ı mihrâb-ı haram, kaşı mihrâb, kible-nümâ-veş* tamlamaları divanda kurulduğu görülmüştür.

Arapça *kible* ve Farsça *numâ* (gösteren) ile oluşan kible-numâ, kible yönünü gösteren kullanılacağı yere göre ayarlanmış pusula (Ayverdi 2010: 664) demektir. Aşağıdaki beyitte de gönül sonsuz bir sıkıntı içinde olsa da kible yönüne yöneldiğinden bahsedilmiştir.

İtdi dil kible-nümâ-veş gerçi bî-had ıztırâb
Oldı semt-i kibleye sevk-i Hak âhir râh-bîn (K. 12/35)

3.9.5. Ocak

Ocak kelimesi Türkçedir. Isınma, pişirme vb. işlerde kullanılmak üzere ateş yakılan yer; duvar dibinde, içinde ateşin yanacağı içerlek bir düzlüğü ve üzerinde dumanı çekecek bir bacası bulunan yer anlamlarında kullanılmaktadır (Ayverdi, 2011: 943). Divanda ocak/ocag 4 yerde²¹⁹ kullanılmıştır. Şair ocak kelimesini içinde ateşin yanacağı içerlek bir düzlüğü ve üzerinde dumanı çekecek bir bacası bulunan yer manasında kullanmıştır. Fakat bu evin ne ocağı, ne duvarı ne de eşiği bellidir.

Ne ocak ma'lûm ne dîvâr belli ne eşik
Her yana baksam görünmez gözüme illâ beşik
Korkaram ki seyl ala tutdı evi delik deşik
Âh elinden kızların feryâd elinden kızların (MB. 6)

Er ocagı tamlamasını kullanan şair, bu ocağın daima sönmeyen bir ışık olduğunu nitelemiştir.

Cigerde âteş-i 'ışkunla yanmış tâze dâgum var
Er ocagı gibi dâyim söyünmez bir çerâgum var (G. 83/1)

3.9.6. Sahn

Sahn avlu; evin ortasındaki açıklık; boş yer; cami ve medreselerde insanların toplanmasına mahsus üstü kubbeli, örtülü yer; orta, meydan, aralık vs. anlamlara gelmektedir (Devellioğlu 2013: 1066; Ayverdi 2010: 1046). Divanda 5 yerde²²⁰ sahn kelimesi kullanılmıştır. Sahn ile *pervâz-ı sahn-ı lâ-halâ, sahn-ı meydân, sahn-ı çemen, sahn-ı dil* tamlamaları kurulmuştur. Beyitte sahn, geniş meydan anlamında

²¹⁷ G. 33/2, G. 62/3, G. 62/4, TB. 1/6.

²¹⁸ K. 12/35, K. 14/41, G. 3/5, G. 104/4.

²¹⁹ MB. 2, MB. 6. G. 67/1, G. 83/1.

²²⁰ K. 1/15, K. 3/13, K. 4/12, K. 10/42, G. 57/2.

kullanılmıştır. Şair, gözlerine meydanın geniş alanını bir siper gibi daralttığından bahsetmiştir.

Ne ‘asker ki mukâbil oldı sana tîg-i bürrânun
Siper-veş gözlerine teng itdi sahn-ı meydânı (K. 3/13)

Beyitte gönül meydana benzetilmiştir. Beyitte gönül meydanında zulüm okunun izi belli olsun diye, gönül kanıyla onun üzerine sevgilinin adını nişan olarak yazdığı anlatılmıştır.

Sahn-ı dilde nâvek-i bîdâdı bilinsün diyü
Hûn-ı dille üstine nâmın yazar dil-ber nişân (K. 10/42)

Sahn kelimesi ilgili beyitte bahçenin meydanı olarak verilmiştir. Şair, bülbülün feryadıyla bahçenin meydanının dolduğunu fakat servinin etrafını kargalar sardığını hayal etmiştir.

Nâle-i bülbül ile sahn-ı çemen pür oldı
Tutdı pîrâmen-i serv-i çemen-i zâg u zegan (G. 57/2)

3.9.6. Zindan

Zindan Farsça bir kelimesidir. Karanlık, yeraltı hapisanesi, pek karanlık, sıkıntılı yer anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu 2013: 1384). Zindan aynı zamanda karanlık oluşları, yer altında bulunuşları, rutubet ve suyu içinde bulundurmaları nedeniyle çene çukuru (zenâhdan), sîne, göz ve gussa olarak düşünülür (Sefercioğlu 2001: 87). Divanda 4 yerde²²¹ tespiti yapılmış zindan ile *zindân-ı hicrân*, *zindân ile zencîr*, *belâ zindânı* tamlamaları kurulmuştur.

Aşağıdaki beyitte *zindân-ı hicrân* tamlaması ile zindan, ayrılık zindanına benzetilmiştir. Şair, sultanının onu ayrılık zindanına atıp hapsemesinin suçunu bilmediğini sadece günahının onu sevdiğini dile getirdiği olarak söylemiştir.

Beni zindân-ı hicrâna salup habs eyledün şâhum
Günâhum n’eydi bilsem sevdüğüm ikrârdan gayrı (G. 15/3)

Gülşeni zindan tamlamasını beyitte kullanan şair ayrılık acısı ile dünyayı acının ta kendisi; gül bahçesini de zindan eylediğini söyler. İkinci beyitte de bayramımı feryada, şarkılarımı da ağlayışa dönüştürdün demektedir.

‘Âlemi ‘ayn-ı elem gülşeni zindân eyler

²²¹ G. 15/3, M. I/1-4, M. II-5/V-4, M. II-5/V-5.

4. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM COĞRAFİ UNSURLAR

4.1. Ülke ve Şehir İsimleri

4.1.1. ‘Aden

Aden, Güney Arabistan’da Yemen’in Kızıldeniz’e yakın bir sahil şehridir (Canım 2021: 571). Nüfusun çoğunluğu Arap ama Hintli, Afrikalı (Somalili) ve Avrupalılar da bulunmaktadır. Kâtib Çelebi Cihannümâ eserinde Aden şehrinin adını Hz. İbrâhim soyundan gelen Aden b. Sinan’dan aldığını yazmıştır. (Bilge 1988: 367-369). Aden incilerinin bol, iri ve kaliteli olmasıyla şöhret kazanmıştır (Şentürk 2016: 101).

Divanda 1 yerde²²² ‘Âden isminin geçtiği tespit edilmiştir. Söz konusu bu beyitte inci diyarı olan Aden mekânında devenin diken taşıdığından bahsedilmektedir. İnci ve diken kelimelerini kullanan şair, tezat sanatına başvurmuştur. Aden’de olmasına rağmen devenin inci değil de diken taşıdığı ifade edilmektedir.

Hâr-keşdür bâr-gâh-ı hark-ı ‘Âden’de şütür
Mu’cizâtun hürmeninden âhû-yı Çîn hûşe-çîn (K. 11/53)

4.1.2. Bâbil

Bâbil, Akkadcada *tanrının kapısı* anlamına gelir (Erdem 1991: 394-397). Irak’ta Hille şehrine bağlı bir beldenin ismidir. Kalesinin içinde Hârut ve Mârût adlı iki meleğin hapis olduğu derin bir kuyu olduğuna inanılır (Şentürk C/2, 2016: 9). Bâbil 1 beyitte²²³ yer almaktadır.

Hârût ve Mârût insanların günah işlemelerini, Allah’a isyanlarını tenkit ederler. Cenab-ı Hak; “insanlardaki nefis sizde olsaydı, siz de aynı hataları yapar, onlardan çok günaha girersiniz” deyince melekler kendilerine güvenerek itiraz ederler. Allah onları sınamak için meleklerle nefis verip dünyaya gönderir. Hârût ve Mârût bir rivayete göre Bâbil’de bir kuyuda yaşar, insanların sihirle peygamberlik iddiasında bulunan yalancılara kanmamaları için onlara sihir öğretirler; bir başka rivayete göre de gündüzleri kadılık yapar, geceleri de ism-i azam duasını okuyarak göğe yükselirler. Zühre adlı bir kadın eşinden ayrılmak için Hârût ve Mârût’a müracaat eder. Melekler Zühre’nin güzelliğine kapılırlar ancak Zühre, bir şartla onlarla birlikte olacağını, şu üçünden birini yapmalarını söyler; ya kocasını öldürecekler, ya puta tapacaklar ya da şarap içeceklerdir. Melekler şarap içmenin en hafifi olduğunu düşünerek, içmeyi tercih ederler. Ancak ümmül-habâis (bütün kötülüklerin anası) olan şarabı içince, kendilerinden geçip diğer günahları da işlerler. Zühre onlardan ism-i azam duasını öğrenir, göğe yükselir, Zühre yıldızı olur. Cenab-ı Hak, Hârût ve Mârût’a cezalarını dünyada mı ahirette mi çekmek istediklerini sorar. Melekler, dünya hayatı kısadır diye dünyayı tercih edince

²²² H. 11/53.

²²³ K. 7/10.

kıyamete kadar kalmak üzere Bâbil’de bir kuyuda baş aşağı asılırlar (Yeniterzi 2010: 306).

Tûbâ ağacı, cennette bulunduğuna ve bütün cennete gölge saldığına inanılan, kökü yukarıda, dalları aşağıda büyük ağaca denilmektedir (Ayverdi 2010: 1267). Beyitte Hârut ve Mârut’a telmih yapılmakta, cennetteki Tuba ağacının baş aşağı durduğundan ve Babil büyücüsünün kalemin başındaki ilim gibi asıldığından bahsedilmektedir.

Tûbî-i cennet dürür ki dâim olur ser-nigûn
Sâhir-i Bâbildür asılmış yâhûd ber-ser kalem (K. 7/10)

4.1.3. Bağdâd

Divan’da ismi geçen şehirlerden biri de günümüzde Irak’ın başkenti olan Bağdat’tır. Bağdat; *Âşika Bağdâd ırak değil, Âşika Bağdat sorulmaz, Yanlış hesap Bağdat’tan döner* atasözleri ile zikredilir (Sefercioğlu 2001: 74; Pala 2022: 54). Moğol istilasında şehrin yakılıp yıkılmasından dolayı âşığın gönlü için benzetilendir (Kurnaz 1996: 152). Âşık Çelebi Divanı’nda Bağdâd 2 yerde²²⁴ geçmektedir. Beyitte *şat* sözü ile Fırat ve Dicle’nin birleştiği yer olan *Şattü’l-Arab* söz edilmektedir. Şair bu iki nehrin ulaştıkları yeri sevgilinin mahallesine benzetmiş, *Âşika Bagdâd ırak olmaz* atasözü ile de sevgilinin uzakta olduğunu ama âşığa uzak olmadığını dile getirmiştir.

Şat gibi tolanurak kûyına iletirdi yaşı
‘Âşıkâ olmaz imiş ‘âşika Bagdâd ırak (G. 75/6)

Aşağıda yer verilen beyit, şairin II. Selim’in tahta çıkışını kutlamak için yazdığı şiiridir. Bağdat beyitte şehir ismi olarak verilmiştir. Şair beyitte zamanın adaleti döndü, Beç’ten (Viyana’dan) geçtiğini ve Beç’in, Bağdat gibi gül bahçesi haline geldiğini söylemektedir.

Gelüp insâfa devrân geçdi Becden
Niçe Bagdâd yâ gülşen döndi Becden
Didi gadr ile kul kapısı geçden
O gün Sultân Selîm devrân senündür (TB. 6/XI-8)

4.1.4. Çin, Maçin

Çin’in kuruluşu çok eskilere dayanmakla birlikte Doğu Asya’da çok uluslu, geniş bir toprak alana ve eski kültüre sahip bir millettir (Eberhard 1943: 19). Bazı kaynaklarda da Çin, Türkistan’da bir şehrin ismi olarak verilmiştir. Bundan dolayı çinî

²²⁴ G. 75/6, TB. 6/XI-8.

kâseleri de oradan gelmektedir. Güzelleri çoktur, hepsi ak yüzlü, kara gözlü, kara kaşlıdır (Onay 2021: 108).

Çin, Mani dininin dünya üzerine yayıldığı yerdir. Çin’de, Doğu Türkistan’da Türk, Hıtâ, Maçin, Çiğil güzellerinin bulunması, Mani dinini ortaya çıkardığı rivayet edilen Mânî’nin ressam olması dolayısıyla yüz ile Çin arasında ilgi kurulmuştur. “*Büt, büt-hâne, kâfir, nakş, nakkâş, nigâr, nigâristân, münakkaş, sanem, sûret, tasvîr, musavver*” put ve resimle ilgili kelimeler beyitlerde kullanılır (Canım 2021: 580; Yeniterzi 2010: 309).

Divanda Çin kelimesi ülke ismi olarak 7 yerde²²⁵ tespit edilmiştir. Çin ile *dârü’l-mülk-i Çîn, Çîn ü Hıtâyı, fagfûr-ı Çînün, Çîn ü Mâçîn* tamlamaları kurulmuştur. İlgili beyitlerde de Çin ülke ismi olarak verilmiştir.

Zîr-i dest-i tîg-i râyı mülk-i Irân u ‘Irâk	
Beste-i çîn-i kemend-i fikri dârü’l-mülk-i Çîn	(K. 12/28)
Çîn ü Mâçini kesâda virdi bûy-ı kâkülün	
Sürme-i gerd-i rehün kesdi Sıfâhân yolların	(G. 61/2)
Zülfünün bâd-ı sabâ görmeye tozın karasın	
Yel yöpük olup gerek Çîn ü Hıtâyı arasın	(G. 63/1)
Seglerünle hem-sifâl olmuş iken kapunda dil	
Cân yedürse çekmeye fagfûr-ı Çînün minnetin	(G. 72/6)

Çîn kelimesi aynı zamanda *kıvrım, büküm; buruşukluk, çatıklık, kırışıklık* anlamlarına da gelmektedir. (Ayverdi 2010: 236). Çin, misk keçisinin yaşadığı, miskin elde edildiği ülkedir (Aybet 1987: 110). Sevgilinin saçı, kaşı ve beni koku yönünden misk ve anberle birlikte tasvir edilir. Yüz ve yanak Çin gülbahçesi, gözler misk âhûsu ve yanak Çin Denizi’dir (Kurnaz 1996: 149). Çîn kelimesi divanda kıvrım, dalga ve Çin miski anlamlarında 5 yerde²²⁶ *tevriye* ve *cinas* içinde görülmüştür. Sevgilinin saçının misk kokusu ve kıvrım kıvrım olması ile beyitlerde *tevriyeli* olarak kullanılmıştır.

Pîç pîç ü çîn çîn ü halka halka ham-be-ham	
Pür-kirişme ‘işve-ger bir kâküle benzer nişân	(K. 10/12)
Zülfine salup girih çîn eylemiş ebrûların	
Tâlî’üm gibi bana kîn eylemiş benzer nişân	(K. 10/39)
Da’vet idüp kevkeb-i bahtum musahhar itmege	
Keffe-i Mîzân bahûre vezni iderdi müşk-i çîn	(K. 11/15)
Hâr-keşdür bâr-gâh-ı hark-ı ‘Âden’de şütür	
Mu’cizâtun hürmeninden âhû-yı Çîn hûşe-çîn	(K. 11/53)

²²⁵ K. 11/15, K. 11/53, K. 12/28, G. 61/2, G. 63/1, G. 72/6, G. 117/2.

²²⁶ K. 10/12, K. 10/12, K. 10/39, K. 11/15, K. 11/53.

Maçin, Çin'in güney bölgesindedir. Türk boyu oldukları için bu bölgeye Maçin denilmiştir. Divan şiirinde genellikle *Çin ü Maçin* tamlamalı kullanılmıştır (Canım 2021: 602). İlgili beyitte sevgilinin saçının kokusu Çin ve Maçin'deki kokuların ticaretini durdurduğundan bahsedilmiştir.

Çin ü Mâçini kesâda virdi bûy-ı kâkülün
Sürme-i gerd-i rehün kesdi Sıfâhân yolların (G. 61/2)

4.1.5. Duhun

Eski metinlerde bu yer isminin geçtiği başka bir kaynak tespit edilemedi. Güncel kaynaklarda Trang ilinde Duhun köyü bir yer ismidir.

Beyitte, Araplarda bir emir, Acemlerde bir hanın bulunduğu ve Duhun'da da iki beylerbeyi İskender olduğundan bahsedilmiştir.

'Arabda biri emîr ü 'Acemde birisi hân
Duhunda var iki begler begisi İskender (K. 14/14)

4.1.6. Eğri

XV. ve XVI. yüzyılda Osmanlı'nın eyalet merkezi olan şehir, bugün Macaristan'ın Heves iline bağlıdır (David 1994: 489). Sultan III. Mehmed'in Eğri şehrini fethetmesi ve fetih sonrasında burada bulunan bir kilisenin camiye çevrilmesi yönleriyle anılmaktadır. Eğri madenleriyle meşhurdur. Kanuni Sultan Süleyman zamanında kuşatma yapılmasına rağmen alınamamıştır. III. Mehmed zamanında askerin itaatsizliği ve mağlubiyetlerin olması üzerine padişahın hocası Sadeddin Efendi, yeniçerilerin de yardımıyla padişahı güçlkle sefere çıkmaya ikna etmiştir. Eğri Kalesi 1596 yılında alınmış ve bu olaydan sonra III. Mehmed için *Eğri Fatihi* ünvanı verilmiştir (Buyruk 2015: 25). Divanda 1 yerde²²⁷ tespit edilmiştir.

Aşağıdaki beyitte şair, kaşını çatıp bir göz ucuyla eğri bakmıştır; ok ve yaya hiç el sürmeden Eğri Kalesi yıkılsın, demiştir.

Kaşun çîn eyleyüp bir göz ucuyla egri bakmışdur
Yıkılsun kal'a-i Egri el urma hiç ok u yâya (K. 13/16)

²²⁷ K. 13/16.

4.1.7. Ferhâr

Türkistanda Hıta ile Kaşgar arasında güzelleriyle ünlü bir şehirdir. Puthanenin adına da Ferhar denilmektedir. İçinde kendilerini hizmete adayan güzel yetmiş kızın ve putların bulunduğu tapınaktır. Bu mabet güzel resim ve heykellerle doludur (Yeniterzi 2010: 311; Şentürk 2016: 410). Divanda 1 beyitte²²⁸ *büt-i Ferhâre* tamlaması ile verilmiştir. Her gece şebboylar Meryem buhuru yakar. Gül Ferhâre putu yeşillikler de tapınaktır. Şair, gülü Ferhâre'deki putlara benzetmiştir.

Her gice şeb-bûylar yakar buhûr-ı Meryemi
Deydûr sahn-ı çemen anda büt-i Ferhâre gül (K. 4/12)

4.1.8. Hayber

Hayber, Medine'nin kuzeyinde, etrafı volkanik topraklarla çevrili geniş bir vadinin ismidir. Bazı yazarların ifadesine göre kelime bölgede oturan yahudilere göre *kale* olarak geçmektedir (Hamîdullah 1998: 20-22).

Hayber Kalesi, Medine ve Şam arasında bir Yahudi yerleşim yeridir. *Fâtih-i Hayber* sözü ile kastedilen Hz. Ali, kalenin fethindeki kahramanlığıyla anılır. Kalenin kapısını elinde kalkan gibi kullandığından bahsedilir (Yeniterzi 2010: 314). Divanda 2 yerde²²⁹ ismi zikredilir. Beyitlerde Hayber ile Hz. Ali'nin kılıcı olan Zülfikar birlikte verilmiştir. Şair, Hz. Ali'nin kılıcını eline aldığı gibi onun da eline kalemını aldığını söylemektedir. Nasıl ki Hayber Kalesi'nin fethinde Hz. Ali üstün bir kahramanlık gösterdiyse şairin şiiri de kılıç gibi keskin olmalı ve düşmanın kalbini fethetmelidir.

N'ola bâb-ı Hayber-i 'irfânı feth itdünse ger
Çün elünde Zülfekâr-ı Haydar-ı saff-der kalem (K. 7/24)
'Alî-misâl alup Zülfekar-ı şî'rüm ele
Dil-i 'adûyı alam hemçü kal'a-i Hayber (K. 14/246)

4.1.9. Hıtâ, Hıtây

Çin'in kuzeyine ve Türkistan topraklarına; Çin Halk Cumhuriyeti'nin Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin güneybatısında verilen isimdir (Pala 2022: 196; Yeniterzi 2010: 313). Bugünkü sınırları Moğolistan ve Mançurya ile Sibiry topraklarının bir bölümüdür (Canım 2021: 590). Âşık Çelebi Divanı'nda 1 beyitte²³⁰ zikredilmiştir. Beyitlerde hakanı, çölü, nakkaşları, vergisi, miski ile anılır. Yazılışlarının benzemesi

²²⁸ K. 4/12.

²²⁹ K. 7/ 24, K. 14/246.

²³⁰ G. 63/1.

nedeniyle *hata* kelimesi ile ilişkilidir. Çin kelimesiyle birlikte kullanılarak tenasüp yapılmıştır (Turan 2009: 144). Hatâ kelimesinin *yanlış* anlamı ile de tevriye veya îhâm-ı tenâsüb sanatını oluşturur (Yeniterzi 2010: 313). Beyit, sabah rüzgârı saçlarının karasını görmeye; Çin ve Hıtâ arasında *yel yöpük olur* olarak verilmiştir. Şair *yel yöpük olur* deyimini kullanmıştır.

Zülfünün bâd-ı sabâ görmeye tozın karasın
Yel yöpük olup gerek Çin ü Hıtâyı arasın

(G. 63/1)

4.1.10. Irak

Irak, tarih boyunca birçok istilaya uğramış ve çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Osmanlı Devleti, Yavuz Sultan Selim'in Suriye ve Mısır'ı fethinden sonra Irak bölgesine ilgi duyulmuştur. Kanuni Sultan Süleyman 1533 yılında Şark seferine çıkmıştır. Irak-ı Acem ile Irak-ı Arab üzerine yapılan bu sefere *lrakeyn Seferi* denilmektedir. Bu sefer sonunda Güney Azerbaycan ile Bağdat ele geçirilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman 1534 yılında Bağdat'a girmiş ve 1535 kadar orada kalmıştır. Orada imar çalışmaları yapmış ve beylerbeyilik statüsüne sokmuştur. Osmanlı ile Safeviler arasında yapılan 1555 yılında Amasya Antlaşması ile Osmanlılar'ın Irak üzerindeki hâkimiyeti resmen tanınmış ve bu hâkimiyet XX. başlarına kadar sürmüştür (Mantran 1999: 91).

Irak'ın başkenti Bağdat'tır. Irak; Türkiye, İran, Suudi Arabistan, Küveyt, Ürdün, Suriye ile komşudur (Akkan 1999: 83). Irak'ın sultanmasında ve bölge ulaşımında Fırat ve Dicle nehirleri etkili olmuştur (Küçükaşcı 1999: 87).

Âşık Çelebi'nin Divanı'nda Irak kelimesi 2 beyitte²³¹ mekân ismi olarak verilmiştir. İran ve Irak'ın Osmanlı'nın mülkü olduğunu ve Irak'a Kâbe'nin yakınlığının önemi vurgulanmaktadır.

Zîr-i dest-i tîg-i râyî mülk-i Irân u 'Irâk
Beste-i çîn-i kemend-i fikri dârü'l-mülk-i Çin
Irakdan eyleyelüm istilâm secde idüp
Irak yakın idinür kible Ka'beyi yek-ser

(K. 12/28)

(K. 14/182)

4.1.11. Isfâhân

Isfahan, İran'da bir şehirdir (Onay 2021: 197). Eski Selçuklu ve Safevi başkentlerindendir. *Dârü'l-yehûd*, eskiden Isfâhân için denilmiştir. Rivayete göre

²³¹ K. 12/28, K. 14/182.

Gâve bu şehirde ortaya çıktığı için *Direfş-i Gâvyânî* isimli bayrağı taşıma şerefi Isfahan halkına verilmiştir (Canım 2021: 593). Eski kaynaklarda Deccâl'in burada ortaya çıkacağı ve bu şehirde kırk gün oturanların bencil ve cimri olacağına inanılır (Onay 2021: 197). *Sıfahân nısf-ı cihân* (Isfahan cihanın yarısıdır.) sözü meşhurdur. Eskiden Sıfahan'da yapılmış büyük saraylar ve güzel bahçelerin bulunduğu yere *Çâr-bâğ* ismi verilmiştir. Şehir daha sonra Afganlıların işgali sırasında tahrip edilmiştir (Yeniterzi 2010: 317). Edebiyatta Isfahân, İsfahân, Sifâhân, Sipahan gibi isimler beyitlerde görülmektedir (Onay 2021: 197). Sıfâhân, divanda 2 yerde²³² tespit edilmiştir. Beyitte Isfahan sürmesiyle sevgilinin yolunun tozu arasındaki ilişki kurulmuştur. Çin kokusu ve Isfahan sürmesine değinilmiştir. Diğer beyitte ise sevgilinin Isfahan sürmesine minnet etmediğinden bahsedilmektedir.

Çin ü Mâçini kesâda virdi bûy-ı kâkülün	
Sürme-i gerd-i rehûn kesdi Sıfâhân yolların	(G. 61/2)
Gerd-i dergâhun umar çeşm-i emel yüz milden	
Göze göstermez Sıfâhân sürmesinün minnetin	(G. 72/5)

4.1.12. İran

İran'ın bugünkü resmî ismi İran İslam Cumhuriyeti'dir. Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan, Irak, Pakistan, Afganistan ve Türkmenistan; İran'a komşu ülkelerdir. İran'ın başkenti Tahran ve resmî dilleri Farsçadır (Canım 2021: 594). Ülkenin zengin bir bitki örtüsü vardır. Yer altı kaynakları bakımından da zengin ve çok farklı maden yataklarına sahiptir. İran; Fârisî, Türk, Kürt, Ermen Belûcî, Afgan olmak üzere etnik yapısı karışık bir ülkedir (Hourcade 200: 392). Acem ve İran, şairleriyle boy ölçüşülen ve Osmanlıların savaştığı bir ülke olarak da bilinmektedir (Sefercioğlu 2001: 74). İran divanda sadece aşağıdaki beyitte verilmiştir. İran, Irak, Çin, Rum ilgili beyitte isimleri geçen ülke isimleridir. Osmanlı'nın toprağının İran ve Irak olduğundan bahsedilmektedir.

Zîr-i dest-i tîg-i râyî mülk-i Irân u 'Irâk	
Beste-i çîn-i kemend-i fikri dârü'l-mülk-i Çîn	(K. 12/28)

4.1.13. İrem

İrem kelimesinin aslı İbranice'de *Aram*dır ve *yüksek memleket* anlamına gelmektedir (Harman 200: 443). İrem, Şam ve Yemen'in eski ismidir (Pala 2022: 234). Âd'ın oğlu Şeddâd'ın tanrılık iddiasıyla cennete benzeterek yaptırdığı bahçe,

²³² G. 61/2, G. 72/5

edebiyatta yalancı cennet olarak bilinmektedir (Onay 2021: 201). Bu cennetin İskenderiye’de, Aden’de, Sana’da, Hadramut’ta, Umman’da olduğu da söylenmektedir (Canım 2021: 594). Divanda 2 beyitte²³³ ismi verilmiştir. Şair, sevgiliye kavuşmayı irem (cennet) gibi görmüş, sevgilinin elini öperek ona yakın olma anı irem (cennet) gibi tasvir etmiştir.

Dilde nâmun nakş idüp etrâfın itdüm dâg-ı ‘ışk
Vasluna irem mi diyü eyledüm remel-i ‘Alî (G. 14/2)
Dest-bûsun el virüp irem mi ola ol deme
Ser-firâz olup yanunda sayd-ı fitrâk oldugum (G. 43/4)

4.1.14. Kıbrıs

İsmi en önemli yer altı zenginliklerinden olan bakır madeninden almıştır (Gürsoy 2022: 369). 1571 yılında II. Selim zamanında Kıbrıs adası fethedilmiştir. Fethedilen adanın idaresi 100 yıl kadar sürmüş daha sonra birçok olay meydana gelmiştir (Demirkent 2022: 371-373).

Kıbrıs, konumundan dolayı geçmişten günümüze birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Aynı zamanda birçok sanatçının şiirlerine ve romanlarına konu olmuştur. Şairler özellikle kaleme almış oldukları şiirlerde, genel olarak Kıbrıs’ın güzelliklerini anlatmışlardır (Gökbulut, Yeniasır 2024: 336). Divanda sadece aşağıdaki beyitte tespit edilmiştir. Aşağıdaki beyitte, Sakız Adası’ndaki kafirlerin ağzından sözünü çekip alındığı ne Kıbrıs ne Malta bu donanmaya katlandığı anlatılmaktadır.

Sakızun kâfirün çekmişler agzından dil almışlar
Ne Kıbrıs u ne Malta döyerimiş bu tonanmaya (K. 13/18)

4.1.15. Malta

Malta, Akdeniz’de Sicilya ile Afrika arasında bir ada devletidir. Malta’yla ilgili ilk bilgiler, Osmanlı kaynaklarında XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde geçmektedir. Pîrî Reis Malta’nın İspanya’ya bağlı altmış köye sahip bir ada olduğunu, karada büyük bir kalenin (Medine) yer aldığını da belirtirmiştir. Maltalılar’la Osmanlılar’ın ilk ciddi karşılaşması Turgut Reis’in 1540 yılında Gozo’ya, bir yıl sonra da Malta’ya yaptığı akınlardır. Sürekli yağmalanan Malta, zamanla müslüman esirlerin getirilip zindana konduğu ve inşaatlarda çalıştırıldığı bir esir kampı olmuştur. Malta’ya birçok sefer düzenleyen Osmanlı ordusu 1565 yılında Malta’yı terk etmiştir. Malta, 1919-1921

²³³ G. 14/2, G. 43/4.

yıllarında yani Millî Mücadele döneminde, İstanbul’u işgal altına alan İngilizler’in siyasetine ters düşen 140 Osmanlı devlet adamı, siyasetçi ve düşünürü sürgüne gönderdiği yerdir (Bostan 2003: 539-542).

Malta iklim olarak da ılıman iklimin (Akdeniz iklimin) hakim olduğu bir yer olduğu için kar yağışı görülmemektedir. Günümüzde resmî dilleri Malta dili ve İngilizce’dir. Nüfusun çoğunluğu Katolik, çok az sayıda Protestan bulunur. Müslümanların sayısı da 1500 civarındadır (Tuncel 2003: 538-539). Malta ismi divanda 2 beyitte²³⁴ kullanılmıştır. Malta’nın ele geçirilmesine ve Peç Kalesi’nin fethine minnet edilmemesi gerektiğinden bahsedilmiştir.

Gerek himmet ki Câbülkâ vü Câbülsâ ola râmun
Ne minnet kal’a-i Peç fethine teshîr-i Maltaya (K. 13/19)

4.1.16. Mısır/Mısır

Mısır, beyitlerde anılan bir başka ülke ismidir. Halk çoğunlukla Müslüman Araplardan oluşmaktadır. Başkent’i Kahire’dir (Canım 2021: 604). Nil nehri ve Hz. Yûsuf ile ilgisinden dolayı Mısır, beyitlerde geçmektedir (Sefercioğlu 2001: 74). Divanda Mısır 1 yerde²³⁵ belirlenmiştir.

Mısır, Kuzey doğu Afrika’da Nil nehrinin aşağı mecrasında yer alan ülkenin adıdır. Arapçada mısır sözü iki nesneyi birbirinden ayıran şeye; iki toprak parçası arasındaki sınıra, kırmızı toprak boyasına denir. Vilâyet, sancak mânâsına da gelir. Mısır ismi, eski Mısır’ın kurucusu olarak kabul edilen, Nuh peygamberin ikinci oğlu Hâm’ın oğlu olan Mısır’a nisbetle verilmiştir. Mısır sözü bir kavle göre Asurca müstahkem manasında olan musriden gelmektedir. Eskiler Mısır için “Ümmü’-dünya” (dünyanın anası) tabirini kullanırlardı (Aybet 1989: 138).

Beyitte Hz. Yûsuf ile “sultan, aziz, Züleyha, güzellik (hüsn, cemal), zindan Mısır’la beraber kullanılan kelimelerdir. Hz. Yusuf’un güzelliğine telmihen, Mısır kelimesiyle bazen sevgilinin yüzü kastedilir. Hz. Yusuf’un zindanda kalması, Mısır’a sultan olması, Züleyha ve Mısır aziziyle ilişkisi telmih yoluyla dile getirilir.” (Canım 2021: 604). *Mısır’a sultan olmak* deyimi; güce, saltanata, ikbale kavumak anlamında kullanılmıştır (Yeniterzi 2010: 323). Şair ilgili beyitte, beni Yakub gibi hüzn evinde üzgün ve ağlayarak bırak, yürü ey gül yüzlü Yusuf, git sen Mısır’a sultan ol sözüyle dile getirmiştir.

Beni Ya’kûb-veş beytü’l hazende ko melûl u zâr

²³⁴ K. 13/18, K. 13/19.

²³⁵ G. 38/3.

Yüri ey Yûsuf-ı gül-çehre var sen Mısra sultân ol (G. 38/3)

4.1.17. Rûm

Rum *Romalı*, *Roma*’ya mensup anlamındaki *Romaio* isminin Arapçaya geçmiş şeklidir. Arap-İslâm kaynaklarında Romalılar, Bizanslılar ve İslam topraklarında yaşayan Rumlar için kullanılmıştır (Avcı 2008: 222-225). Anadolu’ya *Rûm* ya da *Diyâr-ı Rûm*, Anadolululara ise *Rûmî* denilmektedir (Canım 2021: 608). İlgili beyitlerde de Rûm, Anadolu toprağı olarak verilmiştir. İkinci beyitte dönemin hükümdarı Süleyman’ın Rûm Diyârı’nı yönettiğı dile getirilmiştir.

Revân-ı Hüsrev ü Hâfız ‘Acemde şâd olmuştur
Olupdur ‘Âşık adlu Rûmda bir hoş-edâ peydâ (G. 4/5)
Dilâ gerd-i ruh-ı yârı hat-ı ‘anber-feşân tutdı
Diyâr-ı Rûmı tevki’-ı Süleymân-ı zemân tutdı (G. 10/1)

Divanda 5 yerde²³⁶ Rûm ismi yer almaktadır. Rûm’da yaşayan insanlar beyaz ırtan ve güzel oldukları için şiirlerde Habeş, Zenci ve Zengibâr ile tezat; Şam, Hıta, Çin, Hind kelimeleriyle de birlikte tenasüp sanatını oluşturur (Canım 2021: 608, Turan 2009: 136). “Diyâr-ı Rûm, Klasik şiirde beyazlık, parlaklık, gündüz, ay (devr-i kamer), güzellik, güzellerin bolluğu, eğlence, şarâb, harâmîlerin, esirlerin, tâcirlerin ve kâfirlerin çokluğu, peyniri” gibi unsurlarla ilişki içinde düşünülür (Yeniterzi 2010: 324).

Güç gören kaşun kemânından sığınur zülfüne
Mülk-i Rûm-ı hüsnede zıll-ı İlâhî gibidür (G. 92/2)
Benler olsa güzelüm n’ola benâgûşunda
Rûm ilidür ruhun uç ilini begler bekler (G. 96/3)
Elünde tîg-i zer mey câm-ı Cem kıl
Senündür Rûm âheng-i ‘Acem kıl
Kızıl başun vücûdını ‘adem kıl
O gün Sultân Selîm devrân senündür (TB. XI/11)

4.1.18. İstanbul, Sitanbul

İstanbul, Dersaadet, Slâmbol, Konstantin, Konstantiniyye, Kostantini, Kostantiniye, Sitanbul, Sitanbul, Stambol, Stanbul gibi çok farklı isimlerle metinlerde yer almaktadır (Canım 2021: 595). Güzelliğı cennet gibi olan İstanbul’un havası ve suyunun hoşluğu, benzersiz güzelliğı ile beyitlerde ele alınır. Aynı zamanda bir ilim, ticaret ve eğlence merkezi olarak da bilinmektedir (Yeniterzi 2010: 317). *Pây-i taht-ı Rûm* olarak anılır. Hazinesi bilinmez. İstanbul’un içinde güzelleri çok olduğu için

²³⁶ G. 4/5, G. 10/1, G. 92/2, G. 96/6, TB. XI/11

cennet gibi sayılmaktadır. Fakat sevgili İstanbul'da olmayınca âşık bu şehri *üstü açık zindan* gibi görmektedir (Kurnaz 1996: 154). Divanda *Sitanbul* adıyla geçmekte ve İstanbul ve Kâğıthane birlikte anılmaktadır.

Sitanbul içre Kâğıd-hâne suyu gibi tedbîrün
Cihâna mülk-i zulmetden getüre âb-ı hayvânı (K. 3/9)

4.1.18.1. Kâğıd-hâne

İstanbul, şiiirlerde ayrıca semt, meydan, liman, mesire yerleriyle de yer alır. Bu mekânlar arasında Kâğıd-hâne de bulunmaktadır (Yeniterzi 2010: 317). İstanbul'a ait bir ilçedir. Osmanlılar, Kâğıthane ve etrafındaki yerleri Yıldırım Bayezîd zamanında tanımışlardır. Kanûnî Sultan Süleyman zamanında şehzadeleri için yapılan sünnet törenlerindeki eğlence ve ziyafetler Kâğıthane'de düzenlenmiştir. Kâğıthane XVIII. yüzyılın ilk yarısında III. Ahmed'in damadı ve sadrazamı Nevşehirli İbrâhim Paşa zamanında çok önemli gelişme göstermiştir. Asıl en parlak dönemi ise Lâle Devri'dir (Aktepe 2001: 166-169).

Kâğıthane divan edebiyatında güzelliğiyle sık sık anılmıştır. Özellikle Lâle Devri'ndeki Sâdâbâd eğlenceleri şairlerin gazellerine, kıta ve kasidelerine konu olmuştur. Tâcîzâde Câfer Çelebi'nin Hevesnâme'si Türk edebiyatında Kâğıthane'den bahseden ilk eserdir (Aktepe 2001: 166-169). Divanda sadece aşağıdaki beyitte ismi geçmektedir. İstanbul'un ilçesi olan Kâğıthane'nin suyunun parlak ve güzelliğinden bahsedilmiştir.

Sitanbul içre Kâğıd-hâne suyu gibi tedbîrün
Cihâna mülk-i zulmetden getüre âb-ı hayvânı (K. 3/9)

4.1.19. Şâm

Şâm, günümüzde bütün Suriye bölgesini ifade etmek için kullanılan isimdir. Şâm, Farsça akşam ve gece anlamlarına gelmektedir. Akşam anlamından dolayı daha çok *tevriyeli* kullanılır. Sevgilinin saçı ile renginin siyahlığı nedeniyle ilgi kurulur. *Şâm-ı garîbân* tamlaması gece anlamıyla birlikte birinin öldüğü günün akşamı denilir. Şâm'ın şişesi, zırhı ve gülsuyu ünlüdür (Pala 2022: 420).

Şâm divanda 1 beyitte²³⁷ ülke isminde; akşam anlamıyla da 10 beyitte²³⁸ kullanılmıştır. Beyitte, Şâm mülkünün karası (toprakları) Behrâm'ın kılıcıyla fetih

²³⁷ K. 11/7.

²³⁸ K. 5/20, K. 7/14, K. 12/32, K. 13/15, G. 17/4, G. 34/1, G. 79/5, G. 82/5, G. 111/3, TB. II/2-5.

olup Mağrib topraklarının hükümdarı Zengibar'ın mülkünü fethettiği üzerinde durulmaktadır.

Tîg-i Behrâm ile feth olup sevâd-ı mülk-i Şâm
Feth-i mülk-i zengibâr itdi şeh-i magrib-zemîn (K. 11/7)

Şâm kelimesi aynı zamanda beyitlerde akşam anlamında ve *şâm-ı belâ*, *sabâh-ı şâm*, *şâm-ı mezellet* tamlamaları ile birlikte kullanılmıştır.

Dirîg subh gibi çâkdur girîbânım
Meger ki şâm-ı belâ ola egnüme kara şâl (K. 5/20)
Mâtemüm şâm-ı mezelletde irüp gök ehline
Sünbülün idüp perîşân Sünbüle çözdî saçın (K. 11/15)
Hattun irdi çîn-i ebrûlar ider pey-vestegîn
Şâm irişüp âh kim tolındı gün karardı kaş (G. 11/3)
Göz açup nergis izün tozını gözler sabâh-ı şâm
Zebân-ı hâl iledür sûsen ü sebze idüp i'lâm (M. II/2-5)

4.2.Kavimler

4.2.1. 'Acem

Acem Arapça bir kelimedir ve *ucme* kökünden türetilmiştir. *Ucme* kelimesinin *konusurken dil kurallarına uymayan* ve *dili bozuk olma* anlamları vardır (Karaismailoğlu 1988: 321). Acem kelimesi *Arap olmayan* İranlılar için söylenmektedir (Yeniterzi 2010: 304). Acem Divanda 3 beyitte²³⁹ tespit edilmiştir. İran'da hanların hüküm sürdüğünden; Hüsrev ve Hâfız'ın ruhunun Acem'de huzur bulduğundan bahsedilmektedir.

'Arabda biri emîr ü 'Acemde birisi hân
Duhunda var iki begler begisi İskender (K.14/140)
Revân-ı Hüsrev ü Hâfız 'Acemde şâd olmuştur
Olupdur 'Âşık adlu Rûmda bir hoş-edâ peydâ (G. 4/5)

II. Selim'in tahta çıkışı kutlanır, Anadolu'nun onun olduğunu, İran'ı da kendi ahengine katması istenmektedir.

Elünde tîg-i zer mey câm-ı Cem kıl
Senündür Rûm âheng-i 'Acem kıl
Kızıl başun vücûdını 'adem kıl
O gün Sultân Selîm devrân senündür (TB. XI/11)

²³⁹ K. 14/140, G. 4/5, TB. XI/11.

4.2.2. ‘Arab

‘Arab kelimesine divanda 2 beyitte²⁴⁰ rastlanmıştır. Beyitte Arabistan ülkesi anlamında ismi zikredilmiştir. Arab’da biri emir ve Acem’de biri han, Duhun’da iki beylerbeyi İskender bulunduğu dile getirilmiştir.

‘Arabda biri emîr ü ‘Acemde birisi hân
Duhunda var iki begler begisi İskender (K. 14/140)

4.2.3.Hindû

Hindû, Hindistan ahalisini anlatır. Hintlilerin siyahî ırktan olmalarından dolayı divan şiirinde güzellik unsurlarıyla ilişkilendirilir. Hindû bu bakımdan *köle, tüccar, asker, çapulcu, hırsız* vs. anlamlara gelmektedir. Siyah renkli olmalarından dolayı divan şiirinde sevgilinin *saçı, beni, kaşı, gözü* vs. hinduya benzetilir. Siyah renk bilindiği gibi küfrü temsil eder. Beyaz ise imandır. Divan şiirinde, kirpiklerin saf saf duruşu acımasız Hintli askerlerini andırır. Siyah göz de ordusuna hükmeden Hindû padişahına benzetilir. Fakat bu padişah Zühal (Satürn) yıldızı gibi değerlidir. Yedi iklim hâkim olan Zühal’in sıfatlarından biri de *Hindû* kelimesidir (Pala 2016: 7-8; Pala 2022: 209). Divanda şair, siyah saçlarına çengel taksa azgın fil mecalsiz kaldığını dile getirmiştir. Hindû kelimesi, siyah anlamı ile sevgilinin saçına benzetilmiştir.

Ursa çengâl Hindû-yı zülfi
Bî-mecâl olur idi pîl-i demân (G. 49/3)

4.2.4.Moğol-çin

Moğol-çin ifadesi *genç ve güzel moğol* demektir. Sondaki *-çin* Moğolca bir ektir. Çin memleketi ile ilişkili değildir (Onay 2021: 108). Divanda sadece aşağıdaki beyitte²⁴¹ ismi verilmiştir. Kaşlarını çatıp baksa gözlerinin Moğol-çîn, kanat bükmüş avına süzülerek (yaklaşan) şahine benzediği dile getirilmiştir.

Çîn idüp ebrûların baksa Mogol-çîn gözlerün
Şâhine benzer şikâre süzülüp bükmiş kanat (G. 117/2)

4.2.5.Ye’cûc

Hz. Nûh’un üç oğlu vardır. Bunlar: Sâam, Hâm, Yâfes’tir (Köksal 2022: 110). Ye’cûc ile Me’cûc, Nûh’un oğlu Yâfes’in evladından iki kabilenin adıdır (Onay 2021:

²⁴⁰ K. 12/ 4, K. 14/140.

²⁴¹ G. 117/2.

386). Kur'ân'da Ye'cûc ve Me'cûc, gelecekte ortaya çıkacak bir topluluk²⁴² olarak geçmektedir. Bundan dolayı Ye'cûc ve Me'cûc'un ortaya çıkması kıyametin alâmetlerindendir (Çelebi 2013: 373-375). Zulüm ve fitne unsurlarını engelleyen sed ile birlikte söz edilir (Tolasa 1973: 80). Divanda 2 beyitte²⁴³ tespit edilmiş ve Ye'cûc, fitne kavramı ile tamlamalı verilmiştir.

'Adâlet iline Ye'cûc-ı fitne itdi hüçûm
Diyâr-ı Hakka zer-i surh olup Benî-asgar (K. 14/134)

"Sedd-i İskender, dünya üzerinde fesat çıkaran Ye'cûc ve Mecûc kavminin etrafa fitnelerini yaymalarına engel olmak için, Zülkarneyn tarafından yapılan seddin adıdır." (Turan 2009: 152). Şair, Ye'cûc'ün güzellik alemini harap edeceğini ona demir kılıcından İskender'in set çekmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Çıkar Ye'cûc-ı hat virür harâba 'âlem-i hüsnün
Gerek kıl ana tîg-i âheninden sedd-i İskender (G. 88/3)

4.3.Nehirler, Dağlar ve Denizler

Ülke, şehir, dağ, göl, ırmak çeşitli ve değişik özellikleriyle divan edebiyatında doğrudan veya dolaylı olarak şiirlerde yer almıştır (Uzun 1996: 33-34).

4.3.1.Nehirler

4.3.1.1.Fırat

Kur'ân-ı Kerîm'de furât kelimesi *içene ferahlık veren tatlı su* anlamında geçmektedir. Hadislerde Seyhan, Ceyhan, Fırat ve Nil nehirlerinin cennet ırmaklarından olduğu belirtilir. Fırat nehrinin kıyametin kopmasıyla ilişkili olduğu hadisler de vardır. Divan edebiyatında Fırat kelimesine daha çok tamlama olarak *mâ-i furât*, *azb-i furât* şeklinde rastlanmaktadır. Fırat nehri cennet nehirleri gibi içimi güzel, içene ferahlık veren tatlı ve gür bir su kaynağı olarak görülür (Uzun 1996: 33-34).

Beyitlerde *milh-i ucâc* (tuzlu ve acı su) gibi zıddı olan unsurlarla ismi zikredilir (Uzun 1996: 33-34). Beyitte *milh ucâc* sözü ile tuzlu ve acı; '*azb-ı Fırât* tamlaması ile de Fırat'ın tatlı suyu tezat içinde verilmiştir.

Milh ucâc 'azb-ı Fırât ide şevk-i vasl

²⁴² Enbiyâ/96.

²⁴³ G. 88/3, K. 14/134.

4.3.1.2. Şât

Şât, büyük nehir anlamına gelmektedir. Bağdat yakınlarında birleşen Fırat ve Dicle nehirlerine Şattu'l-Arab tamlamasında kullanılır (Pala 2022: 421). *Şat* divanda sadece aşağıdaki beyitte geçmektedir. Şair, Şat gibi dolaşarak (sevgilinin) mahallesine gözyaşı iletliğini, âşığa Bağdat ırak olmazmış atasözüyle ifade etmektedir.

Şat gibi tolanurak kûyına iletirdi yaşı
'Âşıkâ olmaz imiş 'âşıkâ Bagdâd ırak

(G. 75/6)

4.3.1.3. Tuna

Türkler tarafından Tuna ismiyle anılan nehir; Latince *Danubius*, Yunancada *Istros*, Dakçada *Donaris*, Romencede *Dunărea*, Slavcada *Dunav*, Macarcada *Duna*, Almancada *Donau*, Fransızca ve İngilizcede *Danube* şeklindedir. Tuna, Avrupa'nın Volga'dan sonra en uzun nehri kabul edilir. Tuna'ya doğrudan ulaşan ve doğu havzasında hâkimiyet kuran ilk Müslüman devlet Osmanlı Devleti'dir. Tuna Nehri eskiden olduğu gibi bugün de Avrupa'nın en önemli su yolu olarak geçmektedir. Orta Avrupa'yı Balkanlar'a, bunları da Karadeniz ve Akdeniz ülkelerine bağlamaktadır (Maxım 2012: 372-374).

Âşık Çelebi'nin Meşâ'irü's-Şu'arâ'daki Tuna redifli kasidesinde sevgili söz konusu edilmeden bir yerin, bir şehrin, bir ırmağın vb. tasviri yapılmıştır (Kılıç 2015: 475). Divanda 6 kez²⁴⁴ Tuna Nehri'nin ismi zikredilmiştir.

Beyitte *ırzı suya sal* ifadesini kullanan şair, ar ve namusu suya salmak (ar ve namusu bırakmak, namustan vazgeçmek) anlamındaki deymi kullanmaktadır. Şair, Tuna nehrinde gümüş tenli güzelleri görünce namusu bırakıp kendi bedenini de Tuna'ya bırakmasını (soyunarak Tuna suyuna atlamayı) istemektedir (Güzeloğlu 2024: 194).

'Âşık görünce Tunada sîmîn bedenleri
Sal 'ırzı sen de suya ki tune'l-betûnedür

(G. 103/5)

Âşık Çelebi Rumelili şairlerdendir. Tuna Nehri'yle ilgili en çok onun şiirleri vardır. Hayatının geçtiği yer Tuna Nehri'nin yakınında olduğu için orayı yakından görmüş etrafında dolaşma imkânına sahip olmuştur (Çeltik 2009: 810).

²⁴⁴ K. 13/27, K. 13/28, G. 77/3, G. 103/2, G. 103/3, G. 103/ 5.

Şair, kendi haliyle Tuna Nehri arasında ilişki kurmuş, kanlı gözyaşlarıyla baharda bulanık akan Tuna arasında teşbih oluşturmuştur. Aynı şekilde diğer beyitte de deli gönlünün aşk ile taşıp bulanıklaşmasını, Tuna'nın ilkbaharda bulanık akmasına benzetmiştir.

N'ola kanlu yaşımdan deşt ü sahrâ lâle-zâr olsa
Bahâr oldı yine Tuna aka başladı bulanık (G. 77/3)
Taşdı bulandı 'ışk ile yine deli gönül
Evvel bahârda sanasın cûy-ı Tunadur (G. 103/2)

4.3.2. Dağlar

4.3.2.1. Bî-sütûn

“Klasik Türk şiirindeki aşk mesnevilerinden biri olan Hüsrev ü Şîrîn'de Ferhâd'ın deldiği dağdır. Asıl ismi Behistûn olan dağ, şiir dilinde *sütunsuz, direksiz* anlamındaki Bî-sütûn şeklinde kullanılmıştır” (Yeşilbağ 2023: 63). İran'ın Kirmanşâh eyaletinde çok dik ve sarp bir dağdır (Canım 2021: 577). Efsaneye göre Bîsütûn'da Ferhat, Şîrîn için bu dağı delerek su veya süt akıtmıştır (Akgül 2013: 167). Ferhâd u Şîrîn hikâyesi *kûh-ı gam* veya *kûh-ı belâ* tamlamalarıyla geçmektedir (Yeniterzi 2010: 302).

Evliyâ Çelebi, Behistûn Dağı'nın Cenâb-ı Hakk'ın yeryüzünde yarattığı 148 büyük dağdan biri olup herkesçe meşhur, yüksek, kemersiz bir dağ olduğunu belirtir. Âd kavmi yahut Semûd kavminin bu dağın altındaki kayaları kesip büyük bir boşluk oluşturduğunu, bu boş kısımda da büyük havuzların, duvarlarında eski şekillerin, yüz binlerce yaban kuşuna ait yuvaların olduğunu ifade eder. Bu boş kısımda insan bir kere “Hu!” dese dağın şimşek gibi gürlediğini, çıkan sestен insanın ürktüğünü dile getirir. Evliyâ Çelebi, Yüce Yaratıcı'nın Nûh Tufanı'nda deniz dalgalarına emretmesi sebebiyle bu dağın toprağının Hemedan Ovası'na çekildiği için kayanın altının boş kaldığı bilgisine de yer verir. İbret verici bu dağın direksiz durduğundan dağa “Bî-sütûn Dağı” dendiğine ve “Ferhâd kesti” diye yapılan yakıştırmanın yanlış olduğuna değinir. Çünkü Evliyâ Çelebi, Ferhâd'ın kestiği dağların Kirmanşâh'taki bu dağ olmadığını, Amasya'daki üzerinde su yolları da olan Amalika Dağları olduğunu ve Farhâd'ın Amasya'da kazma külünkle kazdığı yerlerin hala açıkça belli olduğunu dile getirir²⁴⁵ (Yeşilbağ 2023: 63).

²⁴⁵ Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahnâmesi*, C. 4, s. 463.

Âşık Çelebi Divanı’nda Bîsütûn Dağı 3 yerde²⁴⁶ tespit edilmiş, 2 gazelde²⁴⁷ de dağın ismi geçmeden Ferhad vasıtasıyla verilmiştir.²⁴⁸ Bîsütûn Dağı ile birlikte *cibâl*, *kûh*, *kûhsar* sözleri vurgulanmaktadır (Güler 2023: 52).

“Bî-sütûn Dağı, büyüklük sembolü olarak görülmüş, âşığın aşk derdi sebebiyle içerisinde düştüğü gam ve başındaki belâların çokluğu, büyüklüğü bu dağa benzetilerek dile getirilmiştir” (Yeşilbağ 2023: 65). Divanda *kûh-ı Bî-sütûn* ve *Bî-sütûn-ı gam* tamlamalarıyla Bî-sütûn Dağı ve bu dağda aşk derdiyle çekilen gam ifade edilmiştir.

Nâle kılsa gökde Zühre yirde kûh-ı Bî-sütûn
‘Âşık dem-sâz olup âheng iderler zîr ü bem (G. 34/5)
Bî-sütûn-ı gamda urdum taşa başı başa taş
Kûh-kenden kalmadum girü bu ben âvâre baş (G. 111/1)

Bî-sütûn Dağı çok sarptır ama ön tarafı düz bir şekildedir. Arka tarafında da bir mağara bulunmakla birlikte içinde pınar/göze vardır. “Ferhâd; Bî-sütûn Dağı’nı delip sevdiğine kavuşmayı hayal ederken dağ, onun için mezar yeri olmuştur. Yani Ferhâd, bilmeden kendi eliyle kendi mezar yerini kazmıştır” (Yeşilbağ 2023: 69-70).

Çü gördi hem-dem ü hem-derd yok Ferhâd-ı bî-çâre
Eliyle Bî-sütûnda kendüye kazdı mezâr-ı ‘ışk (G. 76/3)

“Divan şiirinde Bî-sütûn Dağı, Ferhâd’ın mekânı, meskeni olarak beyitlerde sıklıkla yer alır” (Yeşilbağ 2023: 68).

Cibâli himmet ile kal’ iden ‘âşıklaruz ‘Âşık
Bu yolda yardan uçurmak olur nice Ferhâd (G. 8/5)

Aşağıdaki beyitte şair, Ferhâd’ın gözyaşları ile Bî-sütûn Dağı’ndaki göze, pınar gibi su kaynaklarıyla ilişkilendirmiştir. Şairler, Ferhâd’ın kayalara kazıdığı Şîrîn’in resimlerine de değinmiştir (Yeşilbağ 2023: 70). Beyitte ise Ferhâd bu sefer kayalara kazıdığı resim değil terzi gibi dağı diktiği yarasıdır. Ferhâd kazmasını iğne gibi yaparak dağın göğsündeki yarayı diktiğinden bahsedilmektedir.

Eşk-i hûn-rîzini Ferhâd al ibirîşim idüp
Sûzen-i tîşeyle kûhun dikdi bagrı yâresin (G. 63/3)

²⁴⁶ G. 34/5, G. 76/3, G. 111/1.

²⁴⁷ G. 8/5, G. 63/3.

²⁴⁸ “Âşık Çelebi Dîvânı’nda, Bîsütûn Dağı bir yerde geçer. Bîsütûn Dağı, ismi söylenmeden Ferhad vasıtasıyla şiire dâhil edilmiştir” (Güler 2023: 52).

4.3.2.2. Kâf

Kâf Dağı, sağlamlığın, gücün, yüceliğin ve erişilmezliğin sembolüdür. Zümrüdü Ankâ'nın da mekânı olduğu rivayet edilir (Yeniterzi 2010: 302).

Kâf Dağı, masallarda uzağı belirtir. Uzak ve yorucu yola giden masal kahramanı genellikle "Kâf Dağı'nı" aşmak zorundadır. Feridüddin Attar'ın "Mantık'ut Tayr" adlı eserinde, pâdişâhlarını (Tanrı'yı) arayan 30 kuşun zahmetli bir yolculuk sonunda Kâf Dağı'nın 7. tepesinin ardında Simûrg'ta kendilerini bulması vahdet-i vücut anlayışını yansıtan mühim örneklerdendir. Kâf Dağı, yeşil zümrüttendir ve Phoenix, Simûrg, Ankâ denilen efsanevi kuşun yurdudur. Bu dağın ardında ise, dünyayı kana ve ateşe boğacak olan, Yecüc ve Mecüc yaşar. Efsaneye göre Zülkarneyn", onları durdurmak için Sedd-i İskender'i inşa etmiştir (Güler 2023: 47).

İlgili beyitte âşık gönlü Kaf Dağı'ndaki kuş yuvasına benzetmiştir. Simurg'un göklerin tepesinde olduğunu dile getirmiştir.

Kâf-ı istignâyı 'Âşık âşiyân idüp gönül
Peşşe dimez püšte-i eflâke sîmurga sinek (G. 22/8)

Âşık Çelebi Divanı'nda Kâf Dağı 3 yerde²⁴⁹ tespit edilmiştir. Âşık Çelebi Kâf Dağı'nı Hüdühüd kuşu ve büyüklüğü sebebiyle beyitlerde kullanmıştır. Şair, Kâf'a ve Anka'ya mektup gönderirsen güvercinler, Süleyman'ın askerine gelip hüdühüdlük yapsın diyerek şiirde Kâf ve Anka'ya övgü yaparak benzetme unsuruyla vermiştir.

Gele Hüdühüdlük ide 'askerinde sen Süleymânun
Kebuterler eger nâme uçursan Kâfa 'Ankâya (K. 13/20)

4.3.2.3. Tûr

Dağ anlamına gelmektedir. Sina Çölü'ndeki dağın ismi Tûr-ı Sînâ ya da Tûr Dağı olarak bilinir. Kur'ân-ı Kerîm'de Sînâ, dağ anlamındaki tûr kelimesiyle birlikte Tûriseynâ²⁵⁰ ve Tûrisînîn²⁵¹ şeklinde iki defa geçmiştir (Sinanoğlu 2009: 221-222). "Tûr Dağı, Hz. Musa'nın Cenab-ı Hak'la konuştuğu

ve ilâhî tecelliye müşahade ettiği yerdir" (Yeniterzi 2010: 302).

²⁴⁹ K. 9/22, K. 13/20, G. 22/8.

²⁵⁰ Mü'minûn 23/20.

²⁵¹ Tîn 95/2.

Dağın parçalanması tasavvufta nefsin Allah’la fani olmasıdır. Tûr Dağı insanın maddî yapısının temsilidir. Musa Tûr Dağı’nda Cenab-ı Hak’la konuştuğu için *kelîm* sözü ile anılmıştır (Canım 2021: 613). Tûr Dağı, Cenab-ı Hakk’ın tecellisi sonucunda dağın parçalanması hadisesi 3 beyitte²⁵² verilmiştir.

Döymeyüp subh-ı tecellîde dem-i dîdâra gül	
Tûr-ı Mûsâ gibi kendin itdi pâre pâre gül	(K. 4/1)
Gönül nûr-ı tecellî ile ‘Âşık Tûra dönmişdür	
Fürûg-ı âfitâb-ı ‘âlem-ârâdan ferâgum var	(G. 83/6)
Tecellî-i cemâl-i yâre bî-tâkat olur benzer	
Seher geh Tûr-ı Sînâ gibi ‘Âşık sîne çâk eyler	(G. 106/5)

4.3.2.4. Vâdî-yi Eymen/Eymen Vadisi

Mübarek vadi anlamına gelmektedir. Hz. Mûsâ’nın Tûr Dağı’nda Allah’ın tecellisine mazhar olduğu yer olarak bilinir. Eski Ahit’te ve Kur’ân’da *Eymen Vadisi* isimlendirmesi geçmemektedir. Kur’ân’ın Tâ Hâ sûresinin 12. ve Nâzi’ât sûresinin 16. âyetinde *Tuvâ Vadisi* ifadesi kastedilmiştir. *Eymen* kelimesinin anlamı *sağ taraf*, Arapça *yümn*; uğur kökünden türediği için *mübarek*, *uğurlu* anlamları vardır. Kuran’ın üç sûresinde *sağ taraf*²⁵³, *Tur’un sağ*²⁵⁴ anlamı şeklinde çevrilmiştir. Farklı ayetlerde özel isim gibi algılanmış ve kelimenin diğer anlamıyla vadi arasında benzerlik ilişkisi kurulmuştur (Mataracı 2021: 75). Eymen Vadisi’ndeki *tecelli ateşi*, şairin iç dünyasındaki saf aşkın, *nur* olarak yanmasıdır (Kotan-Erkak 2024: 332). Hz. Mûsâ’ya telmihte bulunan şair, bazen celâl ateşiyle yanıp Eymen Vadisi gibi olduğundan bazen de cemâl nuruyla görünen bir işaret olduğundan bahsedilmiştir.

Gâh olur nâr-ı celâle vâdî-i Eymen olur	
Gâh olur nûr-ı cemâle manzar u mazhar nişân	(K. 10/19)

4.3.3. Denizler

4.3.3.1. Bahr-ı ahzâr/Bahr-ı ahdar

Bahr-ı ahzar ya da bahr-ı ahdar *yemyeşil deniz* anlamına gelmektedir. Tuna’da yelkenli küçük gemi ve kayıklarla şenliklerin düzenlendiğini söyleyen şair, denizi yemyeşil bir deniz olarak düşünmüştür.

Yelkenlilerle şayka tonat Tuna seyrin it	
Göster bu bahr-i ahzara yelken toru nedür	(G. 103/3)

²⁵² K. 4/1, G. 83/6, G. 106/5.

²⁵³ Meryem/52, Tâ Hâ/80, Kasas/30.

²⁵⁴ Meryem/52, Tâ Hâ/80.

4.3.3.2. Bahr-ı Muhît

Bahr-ı muhît okyanus anlamındadır. “Tasavvufta deryâ-yı muhit (okyanus) ile Allah, deryâ ile de en yüksek mertebe olan insan-ı kâmil kastedilir. Bahr-ı muhit, ilâhi varlığın simgesi, bitmez tükenmez deryâdır”(Mutlu 2021: 79). İlgili beyitte okyanus; toz, toprak ile olur mu? (kirlenir mi) Gönül, başka âlemin tozu ile kırılgan anlamında verilmiştir. Toz, toprakla kirlenir mi sorusu sorularak istifham sanatı kullanılmıştır.

Olur mı gerd ile bahr-i muhît âlûde
Gubâr-ı âlem-i gayr ile gönül mugber (K. 14/211)

4.3.3.3.Lücce-i Ummân

Lücce *engin deniz*, Umman *okyanus* anlamına gelmektedir (Ayverdi 2010: 748-1284). Diğer divanlarda Bahr-i Ummân tamlamasını kullanan şairler, Hint Okyanusunu kastederler. Hint Okyanusu’ndan inci çıkarılması, suyunun tuzlu ve acı olması gibi hususlara değinirler (Yeniterzi 2010: 303).

Şair beyitte Allah’a, kendisini namertlere muhtaç etmemesi için dua etmektedir. Engin Umman ile tevvekkül sözcükleri arasında ilişki kurularak sonsuzluk kavramı vurgulanmıştır. Şair, tevekkül kelimesini *engin Umman* gibi kendisine dost eylemesini istemektedir.

Lutfunı Hızır it kanâ’at çeşme-i hayvanına
Âşinâ eyle tevekkül lücce-i ‘ummânına
Her denînin dökme yüzüm suyunı dâmânına
Ya İlâhî ‘Âşık nâ-merde muhtac eyleme (M. VI/3)

4.3.3.4.Mecmâü’l-bahreyn

Mecmâü’l-bahreyn iki denizin birleştiği yerdir. Tasavvufta Hz. Muhammed’in Miraç’ta Allah’a olan yakınlığını bildiren ayette *iki yay mesafesi kadar, hatta daha da yakın*²⁵⁵ şeklinde ifade edilen *kabe kavseyn* makamı veya yaratılmışlarla yaratanın bir görüldüğü cem’-i vücud mertebesidir (Ayverdi 2010: 784). Kur’an’da Mûsâ ile Hızır’ın buluştuğu yer olarak geçmektedir. İki denizin birleştiği yerin neresi olduğu tartışmalıdır (Kırca 2003: 256).

Âşık Çelebi Divanı’ndaki kasidesini Muhyiddin Efendi için kaleme almıştır. Fazileti, fetva ve takvayı şahsiyetinde bir araya getirmesi dolayısıyla hocasını mecmaul-bahreyn olarak nitelemektedir (Birgören 2021: 582).

²⁵⁵ Necm/9.

Fevâzılla fazâyılla olupdur mecma'ü'l-bahreyn
Müşahhar olsa tan mı zâtına fetvâ ile takvâ

(K. 1/17)

SONUÇ

Âşık Çelebi, yaşadığı hayat ve tarihteki yeri ile önemli bir şahsiyettir. Âşık Çelebi'nin dedesi Müeyyedzâde ve babasının arkadaşları sayesinde geniş bir çevresi olmuştur. Sürûrî, Taşkoprizâde, Arapzâde Abdülbâki Efendi, Ebüssuûd, Emîr Gîsû Efendi ve Muhyiddin Fenârî gibi ilim adamlarından ders alan Âşık Çelebi, öğrenimini tamamlamıştır. Bununla birlikte eserlerinde sanat çevresini ve arkadaşlık kurduğu kişiler de verilmiştir. Âşık Çelebi devletin birçok devlet kademesinde de görevini yerine getirmiştir.

Şairin hayatı, şahsiyeti ve eserleri hakkındaki bilgiler daha önce çalışılmış tezler vasıtasıyla verilmiştir. Hayatı hakkında yeni bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Âşık Çelebi hakkında verilen bilgiler ışığında devrinin günlük hayatından ve cemiyetinden izler bıraktığı görülmektedir. Divanın içinde ülkeler, madenler, değerli taşlar, kokular, giyim kuşam, para birimleri, oyunlar, savaş aletleri, mimarî yapılar vs. birçok konu ele alınmaktadır.

Madenler ve değerli taşlar bölümünde daha çok sevgilinin ağzı ve dudağı la'le, mercana, yakuta benzetilmiştir. Sevgilinin dişleri inci; bedeni gümüş gibi parlaktır. La'1 ile yakut kanlı gözü, gözyaşıyla; altın da âşığın sarararmış yüzü ile ilişkilendirilmiştir. Âşık Çelebi Divanı'nda altın ve zer 39 yerde; sîm 11 yerde; cevher, cevâhir, güher, gevher 20 yerde; dürr, lü'lü, le'âl 20 yerde; la'1 21 yerde; mehek 1 yerde; mercân 2 yerde; minâ, mine 4 yerde; sadef 5 yerde; yâkût 1 yerde; zebercet 1 yerde toplamda 125 beyitte madenler ve taşların isimleri tespit edilmiştir

Güzel kokular kısmında sevgilinin saçlarının kokusu 'anbere, miske; sevgilinin teri ile gül suyuna; nâfenin siyah renginden dolayı sevgilinin saçlarına, benine, gözbebeğine teşbih olunmuştur. Divanda 'anber, gülâb, kâfur, nâfe, 'itr, misk ve ûd güzel kokularının isimleri geçmektedir. Âşık Çelebi Divanı'nda 'anber 15 yerde; gülâb 5 beyitte; 'itr 1 yerde; kâfur 1 yerde; müşğîn/müşkîn 3 beyitte, müşk 5 beyitte, misk 2 beyitte; nâfe 2 yerde; 'ûd 2 beyitte toplamda 36 yerde isimleri geçmektedir.

Süslenme unsurları ile şair, aynanın sevgilinin gönlünü temsil ettiğini dile getirir. Küpe sevgilinin dudaklarıdır. Âşık ile tarak arasında benzerlik vardır. Tarağın dişleri parça parça olması âşığın da tarak gibi parça parça olmasına benzetilmiştir. Dürc, kıymetli taşların saklandığı kutu olması sebebiyle sevgilinin ağzına benzetilir. Bileğine halhal takan sevgilinin âşığı kendine hayran bıraktığı ifade edilir. Sevgilinin

sürmesinin Isfahân sürmesinden daha değerli olduğunu da eklemektedir. Sevgilinin boyalı kaşları, gökyüzündeki bulutlar arasında parlayan bir güzellik olarak tasviri yapılmıştır. Divanda süslemede kullanılan araçlardan âyîne 17 yerde ve mir'ât 5 yerde; dürc 2 yerde; halhâl 1 yerde; kemer 2 beyitte; küpe 1 beyitte; şâne 2 yerde; tavk 5 yerde , 'ıkd 1 yerde ve kılâdenin çoğulu kalâid 2 yerde; üskûf 1 beyitte; hâtem 10 beyitte, engüşter 1 beyitte toplamda karşılaşılmıştır. Diğer süs unsurlarından olan gûlgun 1 kez; nigîn 4 kez; kuhl divanda 4 kez, sürme 6 kez, tûtiyâ kez; sürmedân 1 kez; vesme 4 yerde, nîl 3 kez, çivîd 1 yerde; zer-kâr 1 kez, zer-varak 3 kez kullanılmıştır. Bu unsurlar divanda toplam olarak 78 defa geçtiği tespit edilmiştir.

Günlük hayatta kullanılan eşyalar ile şair, başının altındaki yastığı mezar taşına, üzerinde yattığı yatağın da mezar olduğunu söylemektedir. Kalemin mürekkep beşiğinden Mesih gibi konuşmasına telmih yapıldığı da ifade edilmiştir. Kâbe örtüsü ile sevgilinin siyah saçları arasında benzerlik ilişkisi vardır. Gökyüzü bayram meclisi gibi düşünüldüğünde ışığı buhurdanlıktan yayılan koku gibi olduğu tasavvur edilmiştir. Sevgilinin can alıcı bakışları iğne ile teşbih edilmiştir. Âşık Çelebi Divanı'nda günlük hayatta kullanılan eşyalardan bâlîş 1 yerde; yastık 1 yerde; beşik 2 yerde, mehd 1 yerde; cârûb 3 yerde; perde 2 yerde, hicâb 2 yerde; kilit 2 yerde; sebû 2 yerde, sıfâl 5 yerde, surâhî 6 yerde, kûze 1 yerde; örtü 1 yerde; meges-rân 2 yerde, mirvaha 1 yerde; micmer 5 yerde; raht 2 yerde; paldüm 1 yerde; pister 3 yerde; sini 1 yerde; sûzen 3 yerde, iğne 4 yerde geçtiği tespit edilmiştir. Günlük hayatta kullanılan unsurlar toplamda 51 yerde geçmiştir.

Dinî eşyalar ve para birimleri genellikle somut bir şekilde verilmiştir. Divanda dinî eşyalar büt 2 yerde, çelîpâ 1 yerde, sanem 3 yerde, seccade 1 yerde, tesbih 5 yerde geçen toplam olarak 12 yerde bulunmuştur.

Para ile ilgili unsurlardan olan akça, dirhem, dînâr, nakd ve sikke de divanda 12 yerde geçmektedir. Para ile ilgili kullanılan tabirler genel olarak dünya malına meyletmemek üzerinedir.

Divanda diğer eşyalardan olan habl, ibrişim, rîsmân, rişte ve silk divanda 19 yerde geçtiği tespit edilmiştir. Bu kelime divanda daha çok soyut bir anlam olarak mecazi bağda verilmiştir. Bazı beyitlerde gözyaşının bağ olarak düşünüldüğü de görülmüştür.

Âşık Çelebi Divanı'nda giyim kuşam unsurları: destâr, bôrk, külâh 8 beyitte; câme, ihrâm, kaba, libâs 7 beyitte; ceyb 3 beyitte; pîrâhen 3 beyitte; kîse 4 beyitte;

kumaş (atlas, dîbâ, kemhâ) 6 beyitte; post 1 beyitte; şâl 3 beyitte toplam olara 34 beyitte kullanılmıştır. Divanda bazı kıyafetler kişinin mertebesiyle ilişkili olarak verilmiştir. Rengi, şekli ve süslemeleri önemlidir. Genel anlam olarak süse ve gösterişe kişinin kendini kaptırmaması üzerinde durulmuştur.

Divanda çeng, def, kânûn, kûs, nefîr, ney, saz, tabl, ‘ûd ve nevâ isimleri geçen müzik aletleri ve makamlardır. Divanda toplam 29 yerde isimleri geçtiği tespit edilmiştir. Divanda çeng ile âşîğın bükülen beli arasındaki benzerlik vardır. Çengin çıkardığı ah ve inleyiş kelimeleri üzerinde durulmuştur. Aynı şekilde def, göğsünü defe vurur gibi dövüp ah, vah gibi sesler çıkarılmasına benzetilmiştir. Kânûn aletinin beyitlerde tevriyeli kullanımı vardır. Kös aleti çıkardığı ses ile gökyüzünde çıkan gürültüye benzetilmiştir. Nefîr, eskiden bir şehrin düşman saldırısına uğrayacağı anlaşıldığında halka bu alet çalınarak uyarıldığı bilinir. Bundan dolayı şair şiirinde uyarma ve öğüt anlamında nefîri kullanmıştır. Ney aleti de çıkardığı ses ile beyitlerde yerini almıştır.

Âşık Çelebi Divanı’nda âşık oyununa 1 beyitte karşılaşılmıştır. Şair âşık kelimesi ile hem oyunu hem de sevenleri kastetmiştir. Satranç oyunu ve aletleri bölümünde at 1 beyitte, beydâk ve piyâle 2 beyitte, ferzâne 1 beyitte, nat‘ 1 beyitte tespit edilmiştir. Beyitlerde sevgilinin benini piyona benzetilmiş, sevgilinin güzellik unsurları ferzâne olarak düşünülmüştür. Piyâde kelimesi de divanda iki anlamıyla da kullanılmıştır. Yaya asker ve satranç oyununda ön sırada dizilen taşlardandır. Çevgân oyunu ve aletlerinden olan çevgân 4 beyitte, gûy ve top 4 beyitte tespit edilmiştir. Âşık Çelebi Divanı’nda isimleri anılan bu oyunlar toplam 14 beyitte geçtiği belirlenmiştir.

Yazı ile ilgili eşya başlığı, araç-gereçler ve yazılı metinler olmak üzere iki alt başlık halinde incelenmiştir. Divanda yazıyla ilgili tespit edilen araç-gereçler; cedvel, cild, defter, hâme, hâşiye, evrâk, kalem, kilik, levh, mürekkeb, mıstar, midâd, kâğıd, pergâr, safha, varak, usturlâbtır. Bu unsurlar divanda 114 yerde geçmektedir. Yazılı metinler ise; berât, dîvân, mecmua, kitâb, mushaf, mektûb, nâme, nüsha, fermân kelimeleridir. Yazılı metinler divanda 85 yerde kullanılmıştır.

Savaş aletleri bölümünde hançer, kemend, kılıç (tîg, şemşîr, seyf), kırâb, niyâm (kılıç kını), niğfer, ok (tîr, nâvek, hadeng, peykân) isimleri geçen savaş aletleridir. Bu unsurların divanda 168 beyitte tespiti yapılmıştır.

Yiyecekler ve içecekler bölümüne bakıldığı zaman buradaki unsurların da kendi anlamıyla kullanıldığı bazı beyitlerde benzetme ilişkisi verilerek de geçtiği

görülmektedir. Aş unsurunda kaşıkla yedirip sapıyla göz çıkarır atasözünü kullanıldığı görülmektedir. Badem ile sevgilinin gözleri arasında benzerlik kurulmuştur. Bal da sevgilinin dudaklarına ve sözüne benzetilmiştir. Fülful sevgilinin benini çağırıştırmış; hardal, küçüklüğü ve önemsizliğiyle divanda geçmiştir. Mercimek kelimesi ile de ağızda mercümek ıslanmazdı deyimi kullanılmıştır. Sevgilinin dudağı şekerden üstün tutulmuştur. Ab-ı hayvân; âşık için sevgili, sevgilinin vuslatı, eşiği vs. hayat kaynağıdır. Divanda yiyecek isimleri 48 yerde, meyve isimleri 16 yerde; içeceklerden âb-ı hayvân, âb-ı Kevser ve zemzem de 16 yerde; alkollü içeceklerle ilgili unsurlar toplam 52 yerde; diğer içecekler de 4 yerde tespit edilmiştir. Divandaki yiyecek ve içecekler toplam olarak 136 yerde geçtiği incelemeler sonucunda belirlenmiştir.

Âşık Çelebi Divanı'nda barınmayla ilgili maddi kültür unsurlarından binâ 17 beyitte, çadır 5 beyitte, saray 17 beyitte toplam olarak 39 beyitte; askeri yapılarla ilgili maddî kültür unsurlarından hisâr 4 beyitte, kal'a 5 beyitte, burc 4 beyitte toplamda 13 beyitte; ölümle ilgili mimarî unsurlardan kabir ve mezar kelimeleri toplam 21 beyitte; su ve temizlikle ilgili mimarî unsurlardan çâh 5 beyitte, çeşme 8 beyitte, hamam 1 beyitte, külhen 1 beyitte toplamda 15 beyitte; dinî hayatla ilgili mimarî unsurlardan âsitân, câmi', dergâh, deyr, Kâbe, kıblegâh, mescid, secdegâh, tekyegâh toplam 45 beyitte; eğlence hayatıyla ilgili maddî unsurlardan meyhâne, hâne-i hammâr ve harâbât toplam 6 beyitte; ticaretle ilgili olarak bâzâr ve dükkân kelimeleri toplamda 2 beyitte; eğitimle ilgili maddî kültür unsurlarından debistan 1 beyitte; mimarî yapının bir bölümünü oluşturan unsurlardan harem, harîm, hışt, kubbe, mihrâb, ocag, sahn, zindan 39 beyitte tespit edilmiştir. Divanda isimleri anılan mimarî unsurlar toplam olarak 181 beyitte incelenmiştir. Bu unsurların yerine göre gerçek anlamında yerine göre mecazi anlamında kullanıldığı da görülmüştür.

Coğrafi unsurlar bölümünde, Aden'de incinin bulunduğu; Bâbil ile Hârut ve Mârut'a telmih yapıldığı; Bağdâd, Âşıka Bağdâd ırak olmaz atasözüyle geçtiği; Çin kelimesi de ülke isminin yanında divanda kıvrım, dalga ve Çin miski ile kullanıldığı; Hıtâ kelimesinin hata anlamıyla benzerliği ve Çin kelimesiyle birlikte beyitte yer aldığı; İsfahan sürmesine sevgilinin minnet etmediği; İrem ile de sevgiliye kavuşmak cennet gibi düşünüldüğü vs. dile getirilmiştir. Bu unsurlar Âşık Çelebi Divanı'nda ülke ve şehir isimleri 42 yerde, kavimler 9 yerde, nehirler 8 yerde, dağlar 10 yerde ve denizler de 7 yerde divanda geçtiği belirlenmiştir. Coğrafi unsurlar toplamda 69 yerde incelenmiştir.

Divanda beyitlerde geçen unsurların bulundukları yerler dipnotta verilmiştir. Kaynakça bölümünde ilgili kaynaklar gösterilmiştir.

Edebiyatta maddî kültür araştırmaları, dönemlerdeki kültürel verilere işaret etmeleri yönünden önemlidir. 16. yüzyılın maddî kültürünü ortaya koymak amacıyla yapılan bu tez çalışmasıyla da Türk edebiyatı çalışmalarında katkısı olacağı düşünülmektedir. Bu tezin, konuyla ilgili yapılacak çalışmalara da zemin oluşturabileceği düşünülmektedir.

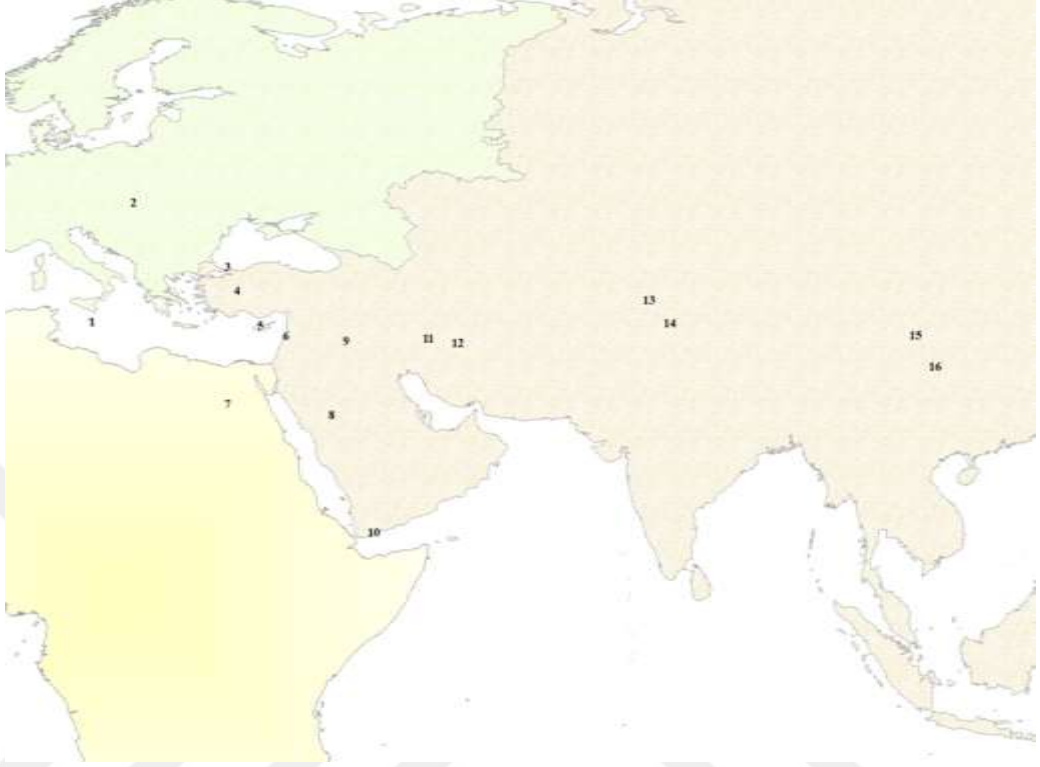

Tablo 1: Âşık Çelebi Divanı'nda Maddî Kültür Başlıkları

Birinci Bölüm: Eşya	
Madenler ve Değerli Taşlar	Altın (zer), gümüş (sım), cevher (gevher, cevâhir, güher); İnci (dürr, lû'lü, le'âl), la'l, mehek (mihekk, meheng), mercân, minâ (mine), sade, yâkût, zeberced.
Güzel Kokular	'Anber, gülâb, 'itr, kâfûr, müşğîn (müşg, müşk, misk), nâfe, 'ûd.
Süslemede Kullanılan Araçlar	Ayna (âyine, mir'ât), dürc (hokka kutusu), halhâl, kemer, küpe, tarak (şâne), tavk ('ikd, kılâde, kalâid), üsküf, yüzük (hâtem, engüşter).
Diğer Süs Unsurları	Allık (gül-güne), nigîn; sürme (kuhl, tütîyâ), sürmedân, vesme (nîl, çivid), zer-kâr (zer-varak).
Günlük Hayatta Kullanılan Eşyalar	Bâliş (yastık), beşik (mehd), cârûb (süpürge), hicâb (perde), kilit, küze (sebû, sifâl, surâhi), örtü, meges-rân, micmer, raht, paldüm, pister, sini, süzen (iğne).
Dinî Eşya	Büt, (sanem), çelipâ, seccâde, tesbîh.
Para ile İlgili Unsurlar	Akça(akçe), dirhem, dinâr, nakd, sikke.
Diğer Eşyalar	Habl, ibrîşim, rîsmân, rişte, silk.
Giyim Kuşam Unsurları	Destâr (börk, külâh), ceyb, gömlek (gönlek, pîrâhen), kîse, kese, kumaş (atlas, dîbâ, kemhâ), post, şal.
Müzik Aletleri	Çeng, def, kânûn, kûs, nefir, ney, sâz, tabl (davul), 'ûd. Makamlar: Nevâ.
Oyun Aletleri	'Âşık oyunu ve aleti; Satranç oyunu ve aletleri: At, beydak, piyâde, ferzâne, nat'. Çevgân oyunu ve aletleri: Çevgân, güy, top. Tavla oyunu ve aletleri: Şeşder, zar.
Yazı ile İlgili Eşya	Yazı ile ilgili araç-gereçler: Cedvel (cetvel), cild, defter, devât, (divit), hâme, (kalem, kilik), Hâşiye; Kâğıt, (evrâk, safha, varak), levh (levha), mîstar, midâd (mürekkeb), pergâr, usturlâb (suturlâb). Yazılı metinler: Berât, divân (mecmua), fermân, kitâb (mushaf), mektup (nâme), nüsha.
Savaş Malzemeleri	Bıçak, gürz, hançer, kemend, kılıç (seyf, şemşîr, tîg), kılıç kını (kırâb, niyâm); mızrak (nîze, sinân), miğfer, ok (hadeng, nâvek, sehm, tîr), peykân, teber, tîşe, yay (kemân).
İkinci Bölüm: Yiyecek ve İçecekler	
Yiyecekler	Aş, Çömlek Aşı; Bâdâm, Badem; Bal, Engübîn, Şehd, Zenbûr; Beyza, Yumurta; Bulamac; Dakik, Hamîr, Un; Ekmek, Nân; Fülful, Biber, Karabiber; Hardal; Kebâb; Mercimek, Merdümek; Milh, Nemek, Şûr, Tuz; Piyâz, Soğan; Şeker (Sükker), Şîrin, Kand; Tutmac; Haşhâş.
Meyveler	Meyve (bâr, semer), ayva, piste, fıstık, sîb (elma), şeftali (şeftâlû).
İçecekler	Su: Âb-ı hayvân, âb-ı kevser, zemzem. Alkollü içeceklerle ilgili unsurlar: 'Arak, bâde, cür'a, dürd, mey, mül, şarâb. Diğer İçecekler: Şerbet, şîr.
Üçüncü Bölüm: Mimarî Yapılar	
Barınma ile İlgili Maddî Kültür Unsurları	Binâ (bünâyâd, dâr, ev, hâne, külbe, mesken, hânûmân), çadır (hayme, sâyeban, otag), kasr (saray, bargâh).
Askerî Yapılar ile ilgili Maddî Kültür Unsurları	Hisâr, kal'a, burc.
Ölümle İlgili Mimarî Unsurlar	Kabir, mezar, seng-i mezar, seng-i lahd.
Su ve Temizlik ile ilgili Mimarî Unsurlar	Çâh (kuyu), çeşme, hamâm (hammâm); külhen (külhan).
Dinî Hayatla İlgili Mimarî Unsurlar	Câmi' (kıblegâh, secdegâh), âsitân (dergâh, tekye), deyr (kilisâ), Kâ'be (Beytü'l-Harâm), Mescid-i Aksa.
Eğlence Hayatıyla İlgili Maddî Unsurlar	Hâne-i Hammâr, harâbât, meyhâne.
Ticaretle İlgili Mimarî Unsurlar	Bâzâr, dükkân.
Eğitimle ilgili Maddî Kültür Unsurları	Debistan.
Mimarî Yapının Bir Bölümünü Oluşturan Unsurlar	Harem (harîm), hışt (tuğla), kubbe (târem), mihrâb (kıble-nümâ), ocag, sahn, zindan.
Dördüncü Bölüm: Coğrafi Unsurlar	
Ülke ve Şehir İsimleri	'Aden, Bâbil, Bağdâd, Çin, Maçin, Duhun, Eğri, Ferhâr, Hayber, Hıtâ, Hıtây, İsfâhân, Irak, İran, İrem, Kıbrıs, Malta, Mısır/Mısr, Rûm, İstanbul, Sitanbul, Kâğıd-hâne, Şâm.
Kavimler	'Acem, 'Arab, Hindû, Moğol-çin, Ye'cûc.
Nehirler Dağlar ve Denizler	Nehirler: Fırat, Şât, Tuna. Dağlar: Bî-sütûn, Kâf, Tûr, Vâdî-yi Eymen/Eymen Vadisi. Denizler: Bahr-ı ahzâr/Bahr-ı ahdar, Bahr-ı Muhît, Lücce-i Ummân, Mecmâû'l-bahreyn.

TESPİT EDİLEN ÜLKELER VE ŞEHİRLERİN

HARİTADAKİ YERLERİ²⁵⁶

1. Malta: Akdeniz’de Sicilya ile Afrika arasında bir ada devletidir. **2. Eğri:** XV. ve XVI. yüzyılda Osmanlı’nın eyalet merkezi olan şehir, bugün Macaristan’ın Heves iline bağlıdır. **3. İstanbul:** Güzelliği cennet gibi olan İstanbul’un havası ve suyunun hoşluğu, benzersiz güzelliği ile beyitlerde ele alınır. **Kâğıthane:** İstanbul’un ilçesi olan Kâğıthane’nin suyunun parlak oluşu ve güzelliği divanda geçmektedir. **4. Rûm:** Rûm, Anadolu toprağı olarak verilmiştir. (G. 4/5) **5. Kıbrıs:** 1571 yılında II. Selim zamanında Kıbrıs adası fethedilmiştir. **6. Şâm:** Şâm, günümüzde bütün Suriye bölgesini ifade etmek için kullanılan isimdir. **İrem:** Şam ve Yemen’in eski ismi olarak geçmektedir. **7. Mısır:** Kuzey doğu Afrika’da Nil nehrinin aşağı mecrasında yer alan ülkenin adıdır. **8. Hayber:** Hayber, Medine’nin kuzeyinde, etrafı volkanik topraklarla çevrili geniş bir vadinin ismidir. **9. Irak:** Irak, tarih boyunca birçok istilaya uğramış ve çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. **Bağdat,** günümüzde Irak’ın başkentidir. **Bâbil:** Irak’ta Hille şehrine bağlı bir beldenin ismidir. **10. ‘Aden:** Güney Arabistan’da Yemen’in Kızıldeniz’e yakın bir sahil şehridir. **11. İsfahan,** İran’da bir şehirdir. **12. İran:** Bugünkü resmî ismi İran İslam Cumhuriyeti’dir. **13. Ferhâr:** Türkistan’da Hıta ile Kaşgar arasında güzelleriyle ünlü bir şehir olarak kaynaklarda verilmiştir. **14. Hıtâ:** İsmi Hıtâ ya da Hıtây olarak geçmektedir. Çin’in kuzeyine ve Türkistan topraklarına; Çin Halk Cumhuriyeti’nin Sincan Uygur Özerk Bölgesi’nin güneybatısında verilen isimdir. **15. Çin:** Doğu Asya’da çok uluslu, geniş bir toprak alana ve eski kültüre sahip bir millettir. **16. Maçin:** Çin’in güney bölgesindedir.

²⁵⁶ Coğrafi unsurlardan olan Duhun haritada gösterilmemiştir.

KAYNAKLAR

- Acar, Gülsüm, “Klasik Türk Edebiyatı’nda Yılan Metaforu”, *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 2023, ss. 41-56.
- Akgül, Serpil, “Vardar Yeniceî Hayâlî Bey’in Dîvânında Kalenderîlik İzleri”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S. 68, 2013, ss. 157-170.
- Akgün Demir, Sevim, “Hz. Peygamber Dönemi Yemek Kültürü”, *İmtiyaz Sahibi*, 2022, s. 60.
- Akkan, Erdoğan, “Irak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 19, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, ss. 83-85.
- Aktepe, M. Münir, “Kâğıthane”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, ss. 166-169.
- Akün, Ömer Faruk, “Divan Edebiyatı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, ss. 389-427.
- Albayrak Sak, Vesile, “Divan Şiirinde “Nân-pâre” Kavramı ve Bu Kavramın Divan Şairleri Tarafından Kullanımı”, *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (9), 2021, 447-461.
- Argunşah, Mustafa, “15. Yüzyılda Yazılmış Tuhfe-i Murâdî İsimli Cevhernâme’de Geçen Değerli Taşlarla İlgili Terimler”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 6, 1990, ss. 1-20.
- Arı, Ramazan, “Eşyadan Sanata: Klasik Türk Şiirinde Eşya”. İssı-Ahmet Cüneyt, Özger-Mehmet (haz.). Şiir Kuran Nesneler, Hece Yayınları, Ankara 2019. s. 19-43
- Artukoğlu, Merve, “Cinânî Dîvânı’nda Sosyal Hayat”, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012.
- Ateş, Erdoğan, “Tesbîh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 529.
- Atık Gürbüz, İncinur, “Osmanlı Dönemi Metinlerinde Ekmek ve Ekmekle İlgili Anlam Çerçeveleri”, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 3 (4), 2019, ss. 348-376.
- Avcı, Casim, “Rûm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, ss. 222-225.
- Avcı, Sait, “Âşık Çelebi’nin Meşâ’irü’ş - Şu’arâ Tezkiresinde Mutasavvıf Şairler”, *Nisar* 2, 2023, ss. 197-226.
- Aybakan, Bilal, “Nakit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 324-326.
- Aybet, Nahid, *Fuzûlî Dîvânı’nda Maddî Kültür*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.
- Aydın, Fatıma, “Aşk Yolunun Kara Taşları: Divan Şiirinde Taşlar”, *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 30, 2023, s. 257.
- Aydın, Abdullah, “Klasik Türk Şiirinde Levendâne Tarz”, *Erdem*, (70), 2016, ss. 5-24.

- Aydın, Fatma, “Divan Şiirinin Yeşil Mücevherleri: Yeşim, Zebercet Ve Zümrüt”, *Turkish Academic Studies-TURAS*, 3(2), 2022, ss. 126-139.
- Ayverdi, İlhan, *Misalli büyük Türkçe sözlük* (1. Baskı), Kubbealtı, İstanbul 2010.
- Babür, Yusuf, Klasik Türk Şiirinde Gayr-i İslami İnanç Unsurlarının Kullanımı, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2020, 30.2, ss. 165-188.
- Batıslam, Hediye Dilek, “Divan şiirinde toprak ve toprakla ilgili unsurların kullanımı”, *Folklor/Edebiyat*, 5 (9), 2019, s. 457-227.
- Bayram, Yavuz, “Divan Şiirinde Tarımsal Ürünler”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Özel Sayı*, 2007a, ss. 81-96.
- Bayram, Yavuz, “Klasik Türk Şairlerinin Gözüyle Meyveler”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2/4, 2007b, ss. 220-227.
- Bener, S. Selvi, Eski Yunan ve Roma’da Oyun ve Oyuncaklar, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, İstanbul 2008.
- Bilge, Mustafa L., “Aden”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, ss. 367-369.
- Bilgin, Arif, *Seçkin Mekânda Seçkin Damaklar: Osmanlı Sarayında Beslenme Alışkanlıkları (15-17. yüzyıl)*, M. S. Koz (hz.). Yemek Kitabı içinde, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008a, s. 78-118.
- Bozkurt, Nebi, “Davul”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 9, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, İstanbul 1994, ss. 53-55.
- Bozkurt, Nebi, “Def”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 9, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, İstanbul 1993, ss. 83- 85.
- Bostan, İdris, “Malta”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, ss. 539-542.
- Bozkurt, Nebi, “İçki”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 21, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, ss. 455-456.
- Bozkurt, Nebi, “Taş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, ss. 140-142.
- Bozkurt, Nebi, “Kılıç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2022, ss. 405-407.
- Bozkurt, Nebi, “Mektup”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, ss. 13-14.
- Buyruk, İbrahim Ethem (2015). “Bağdatlı Rûhî Divanı’nda Sosyal Hayat”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi, Konya.
- Cançelik, Ali, XVIII. Yüzyıl Divan Şiiri-Musiki İlişkisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.
- Cançelik, Ali, “Divan Şiiri Işığında Osmanlı Yönetiminde Sadakat- Liyakat İlişkisi”, *KOSBED*, S. 32, 2016, ss. 87-100.

- Canım, Rıdvan, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, Paradikma Akademi, Çanakkale 2021.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009.
- Coşkun, Vildan S., Kâbe Üzerine Bir Risale: Ta‘Rifnâme-i Kâbe, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 42, İstanbul 2019, ss. 109-142.
- Çağlayan, Bünyamin, “Yahyâ Bey Dîvânı’nda Maddî Kültür Unsurları”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1989.
- Çelebi, İlyas, “Ye’cûc ve Me’cûc”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 373-375.
- Çelebioğlu, Amil, “Âb-ı Hayât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1988, s. 3-4.
- Çeltik, Halil, “Rumeli Şairlerinin Klâsik Türk Şiirine Katkıları”, *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/8, 2009.
- Çetinkaya, Ülkü, Osmanlı Dönemi Kadın Süs Malzemelerinin Divan Şiirine Yansımaları. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD), 2010, 13, 61-89.
- Çobanoğlu, Sacide. “Köroğlu Destanının Kazak Versiyonundaki Aşık Oyunu Motifinin Halkbilimsel Çözümlemesi.” *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 2018, 6.15, ss. 1132-1139.
- Çoruhlu, Tülin, “Miğfer”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, ss. 21-23.
- Çürük, Cenap, “Çadır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 8, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, İstanbul 1993, ss. 162-164.
- David, Geza, “Eğri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 489-491.
- Demir, Yeliz, “Türk Mutfağında Yenilen Yemeklerin Mutfak Eğitimi Alan Bireyler Tarafından Bilinme Durumunun Tespiti”, *International Journal of Humanitus and Education*, C. 7, S. 16, 2021, ss. 529-549.
- Demirci, Kürşat, “Kabir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, İstanbul 2001, ss. 33-35.
- Demirel, Şener, “Divan şiirinde redd-i matla”. *Bilig*, (31), 2004, ss. 161-177.
- Demirkent, Işın, “Kıbrıs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2022, s. 371-373.
- Derman, Uğur M., “Divit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, ss. 450-451.
- Derman, Uğur M., “Kalem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, ss. 245-247.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 30. Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara 2013.

- DİA, “Gümüş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 14, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, ss. 270-271.
- Döndüren, Hamdi, “Mesken”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 29, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, İstanbul 2004, ss. 316-317.
- Duygulu, Melih, “Sâz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 36, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, İstanbul 2009, ss. 218-220.
- Ebcioğlu, N., *Sağlığımızın Yapıtaşları Sebze ve Meyveler*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003a.
- Elçin, Şükrü, “Tuz-Ekmek Hakkı Deyimi Üzerine”, *Reşit Rahmeti Arat İçin*, 1966, ss. 164-171.
- Erdem, Sargon, “Amber”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 7-8.
- Erdem, Sargon, “Babil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, ss. 394-395.
- Erdoğan-Taş, M., *Güzellik Unsurlarıyla Divan Şiirinde Sevgili*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2018.
- Ergün, Saadet Nüzhet, *Türk Şairleri*, Büyüyenay, C.1. İstanbul 2023, s. 117-121.
- Esir, Hasan Ali, “Şeyhî Divanı’nda Geçen Yiyecek ve İçecek Adları Üzerine”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (Prof. Dr. Zeki Başar Özel Sayısı) S. 29, Erzurum 2006, ss. 95-116
- Et, Oğuzhan, “Klasik Türk şiirinde “rişte-i cân” kavramının anlam çerçevesi”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 34, 2014, ss. 255-280.
- Eyice, Semavi, “Çeşme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 8, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, İstanbul 2001, ss. 277-287.
- Eyice, Semavi, “Hammâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 15, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, İstanbul 1997, ss. 402-430.
- Eyice, Semavi, “Kale”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, İstanbul 2001, ss. 234-242.
- Gökbulut, Burak-Yeniasır, Mustafa, “Âşık Kenzi’nin Şiirlerinde Tarihî Unsurlar ve Kıbrıs”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 64, S. 2, 2024, ss. 333-347.
- Göyünç, Nejat, “Hâne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 15, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, İstanbul 1997, ss. 552-553.
- Gültaş Ayhan, “Çeng”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 8, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, İstanbul 1993, ss. 268-269.
- Güldemir, Osman - IŞIK, Nermin, Nevşehir Mutfak Kültürü ve Yemekleri. 1. *Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu*, 6(1), 2011, ss. 16-19.
- Güler, Mehmet, “Dağ Kültü ve Divan Şiirinde Mitolojik Dağlar”, *Yazıt Kültür Bilimleri Dergisi*, S. 3(1), 2023, ss. 45-59.
- Gündüz, İrfan, “Bâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 418.
- Gürsoy, Cevat Rüştü, “Kıbrıs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2022, ss. 369-371.

- Halıcı, Feyzi. “Çevgân”, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 8, İstanbul 1993, ss. 294-295.
- Hamîdullah, Muhammed, “Hayber”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, ss. 20-22.
- Hançerlioğlu, Filiz, Âşık Çelebi Divanı, Gazi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1988.
- Hançerlioğlu, Osman, *Dünya İnançları Sözlüğü* (3. Baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.
- Harman, Ömer Faruk, “İrem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 443.
- Harman, Ömer Faruk, “Yed-i Beyzâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, ss. 376-377.
- Hourcade, Bernard, “İran”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, ss. 392-394.
- <https://archive.org/details/mesairus-suara-asik-celebi/page/n13/mode/2up>
- Işın, P. M., *Osmanlı Mutfak İmparatorluğu*, Kitapyaymevi, İstanbul 2014.
- Kallek, Cengiz, “Pazar” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 34, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, İstanbul 2007, ss. 206-208
- Kanar, Mehmet, *Türkçe-Farsça*, Say Yayınları, İstanbul 2017.
- Kandemir, Aslıhan Nur, “Divanü Lûgati’t Türk ve halk kültürü”. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4(12), 2017, ss. 867-874.
- Kandemir, Yaşar M., “Bâl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, ss. 552-553.
- Kaplan, Yunus; Poyraz, Yakup, Divan Şiirine Kaynaklık Etmesi Bakımından Oyunlar, *Journal of International Social Research*, 2010, 3.15.
- Kara, Mustafa, “Tekke”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 40, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, İstanbul 2011, ss. 368-370.
- Karabey, Turgut, Evliyâ Çelebî Seyâhatnâmesinde Gûy u Çevgân Oyunu, *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/1 Winter 2012*.
- Karademir, Zafer, “Osmanlı İmparatorluğu’nda şeker üretim ve tüketimi (1500-1700)”, *OTAM*, (37), 2015, ss. 181-218.
- Karadeniz, Mustafa Uğur. Klasik Türk Şiirinde Mimarî ve Mimarî Bir Unsur Olarak Kubbe, *Türk/İslam Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 2018.
- Karaismailoğlu, Adnan, “Acem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 321.
- Karavelioğlu, Murat Ali, “Klasik Türk Şiirinde Gökkuşağı Algısı”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 29, 2022, ss. 716-752.
- Kartal, Ahmet, “Klasik Türk Şiirinde Misk”, *Osmanlı Edebî Metinlerinin Anlam Dünyası Sempozyumu*, Bilecik 2017, ss. 9-44.
- Kaya, Baram Ali, “Klâsik Türk Şiirinde Şifalı Bitkiler Üzerine Bir Deneme”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 15(15), 2015, ss. 263-314.

- Kaya, Selim, “Türk Kültüründe Haşhaş (Afyon Bitkisi) Kullanımı (11-14. Yüzyıl Anadolu’sunda)”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (109), 2024, 115-138.
- Kayaokay, İ., Divan şiirinde satranç terimleriyle yazılmış manzumeler. *ESTAD*, (1), 2018, ss.245-268.
- Kemikli, Bilal (2007). “Divan Şiirinde Hastalık ve Tedavi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 16, S. 1, s. 19-36.
- Kestelli, Raif Necdet (2011). *Resimli Türkçe Kamus* (2. Baskı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kılıç, Filiz, ““Tuna Kasidesi”nin düşündürdükleri”, *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2015, s. 475-492.
- Kılıç, Filiz, *Âşık Çelebi Dîvânı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2017.
- Kılıç, Filiz, *Âşık Çelebi Meşâ’irü’s-Su‘arâ*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2018.
- Kırbıyık, Mehmet, “Bazı XVI. Yüzyıl Divanlarında Kıymetli Taşlar”, *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, S.18, 2007, ss. 61-75.
- Kırca, Celal, “Mecmau’l-Bahreyn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 256.
- Kızmaz, Meltem, “16. Yüzyıl Klâsik Türk Şiirinde İslamî Motifler Çerçevesinde İki Sayısı”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 7, 2016, ss. 74-86.
- Koçin, Abdulhakim, “Divan Şiirinde Şairlerin Aşka Yaklaşımları”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. 11, 2003, ss. 395-422.
- Koçu, Reşat Ekrem, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Doğan Yayınları, İstanbul 2015.
- Kotan, Yusuf ve Abdülkadir Erkal, “Divan Şiirinde Bir Mekân Unsuru Olarak “Vadi””, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 33, 2024, ss. 316-344.
- Köksal, Mustafa Âsım, *Peygamberler Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2022.
- Kurnaz, Cemal, Hayâlî Bey Divânı’nın Tahlîli, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1996.
- Kut, Günay, “Âşık Çelebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, ss. 549-550.
- Kutlar, Fatma Sabiha, Klasik Dönem Metinlerinde Değerli Taşlar ve Risâle-i Cevâhir-nâme, Öncü Kitap, Ankara 2005.
- Kutluer, İlhan, “Cevher”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, ss. 450-455.
- Küçükbaşcı, Mustafa Sabri, “Irak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 19, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, ss. 87-91.
- Küçükbaşcı, Mustafa Sabri, “Zemzem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 44, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, ss. 242-246.
- Maşalı, Mehmet Emin, “Mushaf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, ss. 242-248.

- Mataracı, Merve, “Klasik Türk Şiirinde Hristiyanlık ve Yahudilik ile İlgili Unsurlar: XVI. Yüzyıl”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2021.
- Maxim, Mihai, “Tuna”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 41, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, ss. 372-374.
- Mutlu, Betül, “Divân Şiirinde Deniz İmgesi ve Şiir Öğretiminde Kullanılması”, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2021.
- Mülayim, Selçuk, “Mimarî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 30, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, Ankara 2020, ss. 91-95.
- Mütercim Âsım Efendi, *Burhân-ı Katı*. (Haz. Mürsel Öztürk - Derya Örs), Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 2022.
- Ocak, Ahmet Yaşar, “Âb-ı Hayât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, ss. 1-3.
- Onay, Ahmet Talât, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*, haz. Cemal Kurnaz, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2021.
- Önkal, Ahmet-Bozkurt, Nebi “Câmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 7, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, İstanbul 1993, ss. 46-56.
- Özaydın, Abdülkerim-Bozkurt, Nebi “Harem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 16, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, İstanbul 1997, ss. 132-135.
- Özgeriş, Mutlu Melis, “Değerli Taşlar Yönünden Ahmet Paşa Divanı”, *Türkiyat Mecmuası*, C 26 (2), 2016, ss. 307-324.
- Özkan, İsmail Hakkı, “Nevâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 33, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, İstanbul 2007, ss. 27-28.
- Özlük, Işıl Pınar, “Klasik Türk Şiirinde “Amber”, *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 10/4, 2024, ss. 572-592.
- Öztoprak, Nihat, “Divan Şiirinde Giyim Kuşam Üzerine Bir Deneme”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 4., İstanbul 2010, ss. 103-154.
- Öztuna, Yılmaz, “Def”, *Büyük Türk Musiki Ansiklopedisi*. Cilt 2., Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1974, ss. 154-155.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 1, M.E.B Yayınları, İstanbul 1993.
- Pakalın, M. Z., *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* 1, 2, 3., Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1993.
- Pala, İskender, “Mushaf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, ss. 254.
- Pala, İskender, “La‘l”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, ss. 69-70.
- Pala, İskender, *Şi‘r-i Kadîm*, Kapı Yayınları, İstanbul 2016.
- Pala, İskender, *Divan Edebiyatı*, Kapı Yayınları, İstanbul 2021.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2022.

- Pamuk, Arif, *Taşlar Özellikleri ve Sırları*, Pamuk Yayıncılık, İstanbul 2018.
- Pekyürek, Emre H., “Bâkî Dîvânı’nda Maddî Kültür”, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2007.
- Sahillioğlu, Halil, “Akçe” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, ss. 224-227.
- Sahillioğlu, Halil, “Altın”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 2, İstanbul 1989, ss. 532-536.
- Samsakçı, Mehmet, “Türk kültür ve edebiyatında Tuz ve Tuz-Ekmek Hakkı” *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 36(36), 2007, ss. 181-199.
- Sarı, Mehmet, “Hayretî Dîvânı’nda Maddî Kültür Unsurları”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1986.
- Sarıtaş, Süheyla, “Halkbiliminde Maddî Kültüre Teorik ve Metodolojik Yaklaşımlar”. *Millî Folklor*, 31 (122), 2019, ss. 29-40.
- Sefercioğlu, Nejat, *Nev’î Divanı’nın Tahlili*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001.
- Sevimli, Erdem, “Klasik Şiirde Sinesini Dağlayan Âşık Zümresi “Abdallar””. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (100), 2021, ss. 97-122.
- Sinanoğlu, Mustafa, “Sînâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, C. 37, ss. 221-222.
- Şavkay, Tuğrul, *Osmanlı Mutfağı*, Şekerbank Yayınları, İstanbul 2000.
- Şentürk, Ahmet Atillâ, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi (OSEDAM), İstanbul 2016, C. 1, s. 101.
- Tamer, Ahmet Dursun, *Klasik Türk Edebiyatında Sâkî-Nâmeler Üzerine*, Bildiriler Kitabı, Ordu 2021, s. 7.
- Tekin, Oğuz, “Sikke”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, ss. 179-184.
- Tetik Cihan, Ceren, “Âşık Çelebi Divanı’nda Madenler ve Değerli Taşlar”, *Journal of International Multidisciplinary Academic Researches*, C. 12, S. 2, 2025, 27-42.
- Terzi, Mustafa Zeki, “Mızrak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, ss. 3-4.
- Tolasa, Harun, *Ahmet Paşa’nın Şiir Dünyası*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001.
- Toparlı, Recep, Ahmet Vefik Paşa Lehce-i Osmânî, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, *Türk Dil Kurumu Yayınları*: 743, Türkiye Türkçesi Sözlükleri Projesi: 1, Eski Sözlükler Dizisi: 3, Ankara 2000.
- Tökel, Dursun Ali, “Bir Gazel Anlambilimle Nasıl Anlaşılır”, *Dergah Dergisi*, Ağustos 2002, S.150, 2002, s. 10-11-23.
- Tuncel, Metin, “Malta”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, ss. 538-539.
- Turan, Selami, Necâtî Beğ’in Şiirlerinde Yer Adları, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 20, 2009, ss. 135-154.

- Uludağ, Süleyman, “Şürb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 269-270.
- Uygun, Mehmet Nuri, “Ney”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 33, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, İstanbul 2007, ss. 68-69.
- Uysal, Bozaslan, “Divan Şiirinde Estetik Bir Unsur Olarak Değerli Taşlar”, *Uluslararası Toplum ve Kültür Araştırmaları Sempozyumu*, (Edit. Mustafa Aça), Balıkesir 2019, s. 370-394.
- Uzun, Mustafa İsmet, “Fırat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, ss. 33-34.
- Uzun, Mustafa İsmet, “Kâbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, İstanbul 2001, ss. 23-26.
- Ünal, Saadettin, “Kâbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, İstanbul 2001, ss. 14-21.
- Ünlü Aydın, Yüce, Klasik Türk Şiirinde Yelpaze, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 21 (1), 2023, ss. 13-32.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Levh-i Mahfûz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, ss. 151.
- Yalçın, İsmail, “Sürme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, ss. 169-170.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil, “Kâbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, İstanbul 2001, ss. 21-22.
- Yeniterzi, Emine, “Klasik Türk şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Klasik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı* (Prof. Dr. Turgut KARABEY Armağanı), 3 (15), 2010, ss. 301-334.
- Yeşilbağ, Semih, “Muhibbî Dîvânı’nda Değerli Taşlar”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 22, 2019, ss. 689-712.
- Yeşilbağ, Semih, *Klasik Türk Şiirinde Dağlar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2023.
- Yılmaz, Meryem, “XVII. Yüzyıl Klasik Türk Şiiri’nde Değerli Taşlar”, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2008.
- Zülfe, Ömer, “Üsküf” Üzerine, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 12, İstanbul 2005, ss. 167-190.

Görsel Kaynakça

Görsel 1, Altın: <https://www.istockphoto.com/tr/fotoğraflar/altın-madeni> (Erişim Tarihi: 03.01.2025).

Görsel 2, Gümüş: <https://madenlerborsasi.com/gumus/> (Erişim Tarihi: 10.01.2025).

Görsel 3, İnci: <https://www.isbiliravm.com/sifalidogaltaslar/Bs73-inci-tasinin-faydalari.html> (Erişim Tarihi: 15.01.2025).

Görsel 4, La’l: <https://www.glamira.com.tr/lal-tasi/> (Erişim Tarihi: 17.01.2025).

Görsel 5, Mehek: <https://entinamakina.com/urun/Dogal-Mihenk-Tasi-313> (Erişim Tarihi: 20.01.2025).

Görsel 6, Mercân: <https://www.isbiliravm.com/sifalidogaltaslar/Bs73-incitasinin-faydalari.html> (Erişim Tarihi: 22.01.2025).

Görsel 7, Sadef: <https://www.alibabadogaltas.com.tr/istiridye-sedef-deniz-kabugu-1344> (Erişim Tarihi: 25.01.2025).

Görsel 8, Yâkût: <https://www.sochic.com/blog/yakut-tasi-faydalari-ve-ozellikleri> (Erişim Tarihi: 28.01.2025).

Görsel 9, Zeberced: <https://yasamdogaltas.com/zebercet-tasi-ozellikleri-ve-faydalari/> (Erişim Tarihi: 30.01.2025).

Görsel 10, Akçe: https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Orhan_Gazi_Akçe.jpg (Erişim Tarihi: 06.04.2025).

Görsel 11, Dirhem: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Dirhem> (Erişim Tarihi: 09.04.2025).

Görsel 12, Dînâr: https://tr.wikipedia.org/wiki/Yugoslav_dinarı (Erişim Tarihi: 15.05.2025).

Görsel 13, Sikke: <https://ogretmencafe.com/154-yillik-altin-sikke-degeri-550-katina-yukseldi/> Erişim Tarihi: 20.05.2025).

Görsel 14, Kese: <https://www.bayrakmuzayede.com/osmanli-donemi-altin-sirma-ilemeli-ipek-para-kesesi.html> (29.07.2025).

Görsel 15, Çeng: <https://www.habervakti.com/ceng-muzik-aleti-nedir> (Erişim Tarihi: 07.08.2025).

Görsel 16, Def: <https://muzikaletleri.com.tr/def-derili-zilli-8tam61> (Erişim Tarihi: 09.08.2025).

Görsel 17, Kânûn: <https://dinleal.com/products/professional-turkish-kanun-mk-123> (Erişim Tarihi: 09.08.2025).

Görsel 18, Kûs: <https://mehtertakimi.de/enstruemanlar/> (Erişim Tarihi: 10.08.2025).

Görsel 19, Nefîr: <https://islamansiklopedisi.org.tr/nefir--alet> (Erişim Tarihi: 12.08.2025).

Görsel 20, Ney: <https://muzikcantam.wordpress.com/2020/02/14/sahmansurve-davut-gibi-turleri-olan-muzik-aletleri/> (Erişim Tarihi: 12.08.2025).

Görsel 21, Tabl: <https://www.ayegitimaraclari.com/tokmakli-davul-1118> (Erişim Tarihi: 12.08.2025).

Görsel 22, Ūd: <https://heramuzik.com/2022/01/14/ud-nedir-ve-cesitleri/> (Erişim Tarihi: 15.08.2025).

Görsel 23, Nevâ: <https://www.klarnetpark.com/neva-makami/> (Erişim Tarihi: 13.08.2025).

Görsel 24, Devât: <https://www.hayrat.com.tr/dip-pen-nib> (Erişim Tarihi: 9.08.2025).

Görsel 25, Gürz: <https://tr.pinterest.com/sakirl23turan/şesşper-gürz-bozdoğan/> (Erişim Tarihi: 29.08.2025).

Görsel 26, Hançer: <https://tr.pinterest.com/mgnpnar/han%C3%A7er-modelleri/> (Erişim Tarihi: 21.08.2025).

Görsel 27, Kılıç: <https://www.ilimge.com/kilic-ve-kalkanin-tarihi> (Erişim Tarihi: 24.08.2025).

Görsel 28, Mızrak: <https://www.istockphoto.com/tr/search/2/image-film> (Erişim Tarihi: 25.08.2025).

Görsel 29, Miğfer: <https://www.osmanlidunyasi.com/serdengecti-osmanli-migfer?srsltid> (Erişim Tarihi: 29.08.2025).

Görsel 30, Ok: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Ok> (Erişim Tarihi: 23.08.2025).

Görsel 31, Peykân: <https://turkish.alibaba.com/g/wrought-iron-arrow-head.html> (Erişim Tarihi: 20.08.2025).

Görsel 32, Teber: <https://www.semazen.net/teber/> (Erişim Tarihi: 29.08.2025).

Görsel 33, Çadır: <https://islamansiklopedisi.org.tr/cadir> (Erişim Tarihi: 29.08.2025).

Görsel 34, Çeşme: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Çeşme> (Erişim Tarihi: 29.08.2025).

Görsel 35, Hâmam: <https://istanbulvacationtips.com/what-happens-at-a-traditional-turkish-hamam/> (Erişim Tarihi: 01.09.2025).

Görsel 36, Külhen: <https://edebiyatvesanatakademisi.com/post/kulhan-kulhani/92267> (Erişim Tarihi: 01.09.2025).

Görsel 37, Kilisâ: <https://www.rehbername.com/kesfet/kilise-nedir-bolumleri-tarihcesi> (Erişim Tarihi: 01.09.2025).

Görsel 38, Kâbe: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kabenin-hac-mevsiminde-bir-kismi-kaldirilan-ortusu-yeniden-indirildi/1262701> (Erişim Tarihi: 01.09.2025).

Görsel 39, Kubbe: <https://okuryazarim.com/kubbeye-gecis-elemanlari/> (Erişim Tarihi: 01.09.2025).

Görsel 40, Bî-sütûn: https://parstoday.ir/tr/radio/programs-i153070-medeniyyetin_besiği_kermanşah_6 (Erişim Tarihi: 20.07.2025).

Görsel 41, Tûr: https://yaklasansaat.com/YsVsCode/https/main/eski_kavimler/israiloğulları.html (Erişim Tarihi: 01.06.2025).

ÖZ GEÇMİŞ

Ceren Tetik Cihan, Çorum Mehmetçik Anadolu Lisesi'ni bitirdikten sonra Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden 04.06.2020 yılında mezun oldu. 2021 yılında OMÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans programına girdi.

İletişim Bilgileri

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-8422-715X>

Yayınlar:

1. Tetik Cihan, Ceren, “Âşık Çelebi Divanı’nda Madenler ve Değerli Taşlar”, Journal of International Multidisciplinary Academic Researches, C. 12, S. 2. 2025, ss. 27-42.